

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Katedra právních dějin

DISERTAČNÍ PRÁCE

VÝZNAM FORMALIZACE KONCEPTU ŘÍMSKÉHO
OBČANA PRO VÝVOJ ŘÍMSKÉHO PRÁVA

SIGNIFICANCE OF THE FORMALISATION OF THE CONCEPTION OF
THE ROMAN CITIZEN FOR THE DEVELOPMENT OF ROMAN LAW

SIGNIFICAZIONE DELLA FORMALIZZAZIONE DEL CONCETTO DEL
CITTADINO ROMANO PER LO SVILUPPO DI DIRITTO ROMANO

(POPULUS ROMANUS – CIVITAS ROMANA)

JUDr. DAVID FALADA

Studijní obor: Právní dějiny a římské právo

Vedoucí práce: Prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.

2016

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem předkládanou disertační práci vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 8. června 2016

JUDr. David Falada

PODĚKOVÁNÍ

Za to, že tato práce vznikla, děkuji prof. Michalu Skřejpkovi, který mi poskytl cenné konzultace a základní metodická východiska. Děkuji mu také za trpělivost a porozumění, které mi při práci na této studii prokazoval.

Touto cestou také děkuji zesnulému prof. Valentinu Urfusovi, který stál u počátku této práce, a který mi svým přístupem umožnil otevřít většinu témat v této studii pojednaných.

OBSAH

Úvod		2
Kapitola I.	Počátky osídlení a předřímská Itálie	23
Intermezzo I	<i>Liv. I, 1 – 8</i>	34
Intermezzo II	<i>Hdt. I, 94</i>	48
Intermezzo III	<i>Liv. V, 33</i>	50
Kapitola II.	Řím a Etruskové	52
Intermezzo IV	<i>Varro Ling. V, 55</i>	75
Intermezzo V	<i>Cic. De rep. II, 36</i>	76
Intermezzo VI	<i>Cic. De off. I, 50 – 58</i>	78
Intermezzo VII	<i>Suet. Claud. V, 42</i>	84
Kapitola III.	Náboženství a právo	86
Intermezzo VIII	<i>Liv. VIII, 14</i>	102
Intermezzo IX	<i>Plinius Ep. X, 5 - 6</i>	105
Kapitola IV.	Personalita práva	108
Intermezzo X	<i>Varro Ling. V, 143</i>	117
Kapitola V.	Občanství	119
Intermezzo XI	<i>Macrob. Sat. III, 9</i>	128
Kapitola VI.	Teritorializace římského práva	134
Kapitola VII.	Rozpad západořímské říše a další vývoj	144
Závěr		149
Résumé (česky)		151
Summary (anglicky)		153
Příloha I	Národy starověké Itálie	156
Příloha II	Etrurie a sousední oblasti, ovlivněné Etrusky	157
Příloha III	Klasifikace území v Itálii	158
Literatura		159
Anotace (česky)		175
Anotace (anglicky)		176
Klíčová slova (česky a anglicky)		177

ÚVOD

Tato studie vznikala postupně jako snaha odpovědět na základní otázku, kterou si klade asi každý, kdo otevře první učebnici římského práva. Totiž, kdo to byli, ti „Římané“?

Prakticky v každé učebnici totiž nalezneme nejprve informace o základní periodizaci římských dějin a v rámci této periodizace i o hlavních rysech politické organizace římského obyvatelstva, struktuře státní moci a pramenech práva. Následuje potom standardní postup, v němž jsou jednotlivé tematické kapitoly římského práva soukromého otevírány, a to obvykle v pořadí (a) právo osob, (b) věcná práva, (c) obligační právo, (d) dědické právo, (e) římský proces civilní, (f) obecné nauky a (g) recepce římského práva.

Tento kánon dodržuje většina českých učebnic římského práva, nejnověji i učebnice prof. Skřejpka, *Římské právo soukromé, systém a instituce*, vydaná v roce 2011,¹ která spolu s učebnicí *Římské právo*, běžně označovanou jako „Kincl – Urfus – Skřejpek“ z roku 1995,² tvoří základní předepsanou literaturu ke studiu římského práva na Právnické fakultě Univerzity Karlovy; zejména druhá uvedená učebnice je standardně předepisována jako povinná literatura i na dalších veřejných právnických fakultách v České republice.³

¹ SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011, 350 s., ISBN 978-80-7380-334-6.

² KINCL, Jaromír; URFUS, Valentin; SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha : C. H. Beck, 1995 (2. vyd., 1. vyd. v tomto kolektivu autorů u uvedeného nakladatele), XXII+386 s., ISBN 80-7179-031-1. První vydání této učebnice mělo oproti jejímu druhému vydání menší autorský kolektiv a částečně odlišnou strukturu, pro tuto úvahu je to však bez významu. Viz KINCL, Jaromír; URFUS, Valentin. *Římské právo*. Praha : Panorama, 1990 (1. vyd.), 469 s.

³ Viz internetové stránky příslušných fakult:

Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze:

- <http://www.prf.cuni.cz/detail-struktury/172/1404044680/>,

Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně:

- <http://is.muni.cz/predmet/law/podzim2014/CM106Z>,

Právnická fakulta Západočeské univerzity v Plzni:

- <https://portal.zcu.cz/portal/studium/prohlizeni.html>

Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci:

Podíváme-li se do starších učebnic, nepřekvapí, že i ony sledují stejný postup. Za všechny jmenujme učebnice prof. Vančury z roku 1923,⁴ prof. Sommera z roku 1928 (resp. její druhé vydání z roku 1932),⁵ prof. Boháčka z roku 1945,⁶ případně i římskoprávní partie z učebnice obecných dějin státu a práva z roku 1983.⁷

Odchytky, které v řazení dílčích římskoprávních materiálů v jednotlivých dílech existují, nejsou pro naši úvahu relevantní. Všechny totiž spojuje to, že počátky organizované římské společnosti popisují především v jejím institucionálním rámci, tj. s odkazem na její formální organizaci. Proces formování této společnosti, který je sice svojí podstatou mimoprávní, pro hlubší náhled do fungování římského práva ale neodmyslitelný, však ponechávají obecné historii a sociální antropologii.

Za povšimnutí stojí ale dvě publikace, které se v tomto směru poněkud odlišují. Jednak je to zásadní zakladatelská učebnice římského práva prof. Heyrovského z let 1886 – 1888 (první vydání) až 1929 (8. vydání),⁸ která tyto úvodní partie rozptyluje do pojednání o pramenech práva. Čtenář se tak o formální organizaci římské společnosti dozvídá jakousi „vedlejší cestou“, např. v souvislosti s popisem procesu přijímání zákonů na lidových shromážděních. Heyrovský tak zřejmě vycházel z faktu, že hloubka znalostí o římské společnosti byla v jeho době na obecné úrovni mnohem hlubší než v dobách pozdějších. Druhou publikací, kterou chceme zmínit, je učebnice doc. Bartoška z roku 1988.⁹ Ta sice nenalezla cestu ke studentům jako předepsaná a povinná učebnice, přesto však představuje v tomto kontextu zajímavý a

- <http://www.pf.upol.cz/menu/struktura-pf/katedry/katedra-teorie-prava-a-pravnich-dejin/rimske-pravo-i-ii/>

⁴ VANČURA, Josef. *Úvod do studia soukromého práva římského*. Praha : vl. nákl., 1923, 569 s.

⁵ SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Praha : vl. nákl., 1932 (2. vyd.), 189 s.

⁶ BOHÁČEK, Miroslav. *Nástin přednášek o soukromém právu římském, I. Úvod – práva věcná*. Praha : vl. nákl., 1945, 162 s.

⁷ KINCL, Jaromír a kol. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha : Panorama, 1983, 464 s.

⁸ HEYROVSKÝ, Leopold. *Institute římského práva*. Praha : J. Otto, 1888 (1. souborné vydání), vii+491 s., HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. Praha : Jan Otto, 1921 (5. vyd.), 305 (I.) + 331 (II.) + vii+206 (III.) s. (poslední vydání ještě za autorova života) a HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. Bratislava : Právnická fakulta University Komenského, 1929 (8. vyd.), xv+646 s. Autor průběžně své dílo upravoval, takže jednotlivá vydání se od sebe liší; totéž platí i pro posmrtná vydání.

⁹ BARTOŠEK, Milan. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*. Praha : Academia, 1988, 304+8 s.

podnětný počin. Jako jedna z mála se totiž pokouší přiblížit, alespoň v krátkosti, proces formování římské společnosti i z jiných, než čistě formálně právních úhlů pohledu.

Pohlédneme-li na cizojazyčné učebnice, uvidíme poněkud strukturovanější obrázek. Řada z nich se drží výše uvedeného „tradičního schématu“ a popis vzniku římské společnosti u nich buď zcela absentuje, nebo je uveden pouze okrajově. To se týká např. učebnic prof. Rebra a prof. Blaha z let 1980 a 1991.¹⁰ Tyto učebnice ale vycházejí ze společné pedagogické tradice česko-slovenské, a v českém prostředí nejsou ani vnímány jako skutečně „cizojazyčné“. U dalších učebnic tohoto předmětu je již nutno rozlišovat, zda jsou připraveny k výuce institucí římského práva nebo dějin římského práva. Bez ohledu na dobu vzniku dané učebnice nepřekvapí, že v prvním případě je historický pohled na starší římské dějiny potlačen, zatímco v druhém případě je naopak popis rané římské společnosti pochopitelně standardem.

Z nesmírně rozsáhlé romanistické literatury, uveďme jako ilustraci přístupu, akcentujícího „institucionální“ pohled starší italskou učebnici Bonfanteho, přeloženou do češtiny Janem Vážným,¹¹ případně učebnici Perozziho ze stejné doby.¹² Z novějších pak např. učebnice, používané v Bologni (Dalla – Lambertini) a v Catanii (Sanfilippo),¹³ případně rozšířené po celé Itálii (Brutti, Franciosi, Talamanca).¹⁴ Netýká se to samozřejmě pouze učebnic italských. Totéž můžeme pozorovat například u tří asi nejrozšířenějších učebnic v angličtině (Buckland, Nicholas, du Plessis).¹⁵ Podobně je tomu i u německojazyčných učebnic (ze starších

¹⁰ REBRO, Karol; BLAHO, Peter. *Rímske právo*. Bratislava : Obzor, 1980, 278 s. REBRO, Karol; BLAHO, Peter. *Rímske právo*. Bratislava : Obzor, 1991, 448 s., ISBN 80-215-0158-8 (a její další vydání).

¹¹ BONFANTE, Pietro. *Istituzione římského práva*. Brno : Právník, 1932 (9. vyd.), xx+745 s.

¹² PEROZZI, Silvio. *Istituzioni di diritto romano*. Roma : Athenaeum, 1928, xv+884 s.

¹³ DALLA, Danilo; LAMBERTINI, Renzo. *Istituzioni di diritto romano*. Torino : G. Giappichelli Editore, 2001, xii+520 s., ISBN 88-348-1127-5. SANFILIPPO, Cesare. *Istituzioni di diritto romano*. Soveria Mannelli (CZ) : Rubbettino Editore, 2002 (10. vyd.), xxi+424 s., ISBN 88-498-0412-1.

¹⁴ BRUTTI, Massimo. *Il diritto privato nell'antica Roma*. Torino : G. Giappichelli Editore, 2011 (2. vyd.), xii+685 s., ISBN 978-88-348-1999-9. FRANCIOSI, Gennaro. *Corso istituzionale di diritto romano*. Torino : G. Giappichelli Editore, 2011 (4. vyd.), ix+380 s., ISBN 978-88-348-1979-1. TALAMANCA, Mario. *Istituzioni di diritto romano*. Milano : Giuffrè Editore, 1990, viii+829 s., ISBN 88-14-02222-4.

¹⁵ BUCKLAND, William Warwick; Peter STEIN (rev.). *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007, xxx+764 s., ISBN 978-0-521-04368-7. NICHOLAS, Barry. *An Introduction to Roman Law*. Oxford : Clarendon Press, 1962 (1992 reprint), xiv+281 s., ISBN 0-19-876063-9. Du PLESSIS, Paul. *Borkowski's Textbook on Roman Law*. Oxford : Oxford University Press, 2010 (4. vyd.), xvi+427 s., ISBN 978-0-19-957488-9.

jmenujme např. Czyhlarz, z novějších pak např. Harke)¹⁶ nebo polských (Wołodkiewicz – Zabłocka).¹⁷ Rozdíly lze samozřejmě najít, nejsou však podstatné. Jistou výjimku zde představuje učebnice, nedávno přeložená z polštiny do češtiny (Dajczak – Giaro – Longchamps de Bériér).¹⁸ Tato učebnice se od ostatních učebnic výrazně liší tím, že římské právo podává v naprosto neobvyklém pořadí jednotlivých tematických kapitol; k počátkům římského národa se ale nevyjadřuje. Pokud můžeme na této úrovni zobecňovat, platí, že anglicky psané učebnice – na rozdíl od jiných – vykazují větší tendenci vkomponovat alespoň krátký historický pasus před vlastní text. Nejde ale o skutečné hlubší analýzy původu římského národa.

Cizojazyčných publikací, soustřeďujících se více na dějinnou stránku římského práva, je opět nepřehledné množství. Obecně platí, že je v nich otázce vzniku římského národa věnováno více místa. Platí to v první řadě o italských publikacích, z nichž jmenujme alespoň některé z nejpronikavějších (Arangio-Ruiz, Guarino, Schiavone, Talamanca).¹⁹ V případě anglicky psaných učebnic se pak potýkáme s druhou stranou mince výše uvedeného výroku, totiž, že jestliže běžné anglicky psané učebnice projevují více ochoty věnovat obecně historickému rámci příběhu římského práva více prostoru v „institucionálních“ publikacích, je ale jejich průnik do reálií počátků římského národa a jeho sepětí s právem obecně relativně mnohem zběžnější. Můžeme zde snad jako vhodného reprezentanta uvést učebnici Jolowicz –

¹⁶ CZYHLARZ, Carl. *Lehrbuch der Institutionen des Römischen Rechtes*. Wien : Tempsky, 1889, xii+392 s. HARKE, Jan Dirk. *Römisches Recht. Von der klassischen Zeit bis zu den modernen Kodifikationen*. München : C. H. Beck, 2008, xii+342 s. ISBN 978-3-406-57405-4.

¹⁷ WOŁODKIEWICZ, Witold; ZABŁOCKA, Maria. *Prawo rzymskie. Instytucje*. Warszawa : C. H. Beck, 2005 (4. vyd.), 395 s., ISBN 83-7387-962-5.

¹⁸ DAJCZAK, Wojciech; GIARO, Tomasz; LONGCHAMPS DE BÉRIER, Franciszek; DOSTALÍK, Petr (přel.). *Právo římské. Základy soukromého práva*. Olomouc : Iuridicum Olomoucense, 2013, 423 s., ISBN 978-80-87382-41-7.

¹⁹ ARANGIO-RUIZ, Vincenzo. *Storia del diritto romano*. Napoli : Jovene Editore, 2006 (7. vyd., ristampa), xix+456 s., ISBN 88-243-0511-3. GUARINO, Antonio. *Storia del diritto romano*. Napoli : Jovene Editore, 1998 (12. vyd.), 789 s., ISBN 88-243-1262-4. SCHIAVONE, Aldo (a cura di); AMARELLI, Francesco; DE GIOVANNI, Lucio; GARBARINO, Paolo; SCHIAVONE, Aldo; VINCENTI, Umberto. *Storia del diritto romano*. Torino : G. Giappichelli Editore, 2001, xi+326 s., ISBN 88-348-1097-X. SCHIAVONE, Aldo (a cura di); AMARELLI, Francesco; DE GIOVANNI, Lucio; GARBARINO, Paolo; MAROTTA, Valerio; SCHIAVONE, Aldo; VINCENTI, Umberto. *Storia del diritto romano e linee di diritto privato*. Torino : G. Giappichelli Editore, 2011 (2. vyd.), xi+465 s., ISBN 978-88-348-1994-4. TALAMANCA, Mario (sotto la direzione di); AMELOTTI, Mario; BONINI, Roberto; BRUTTI, Massimo; CAPOGROSSI, Luigi; CASSOLA, Filippo; CERVENCA, Giuliano; LABRUNA, Luigi; MASI, Antonio; MAZZA, Mario; SANTALUCIA, Bernardo; TALAMANCA, Mario. *Lineamenti di storia del diritto romano*. Milano : Giuffrè Editore, 1989 (2. vyd.), viii+762 s., ISBN 88-14-01823-5.

Nicholas.²⁰ Z německy psané literatury uvedme obecně rozšířenou učebnici Dulckeit – Schwarz – Waldstein.²¹

Z výše uvedeného zběžného přehledu základní učebnicové romanistické literatury s ohledem na formování římského národa jako nositele římského práva se naprosto vymykají především následující tři díla:

Především je to monumentální dílo Theodora Mommsena.²² Soubor jeho prací, věnovaných římským dějinám a římskému právu,²³ chápány jako jeden celek, je nepochybně úctyhodný a zůstává dodnes v tomto smyslu nepřekonaný. Nejde ale o učebnice v dnešním slova smyslu a porovnávat jejich váhu s běžnými učebnicemi dnešní doby není vůči současným autorům spravedlivé. Mommsenovo dílo však vytváří v tomto ohledu zcela zásadní předěl v badatelském úsilí pojmout římské dějiny v jejich komplexnosti.

Dalším dílem hodným zvláštní pozornosti je Hattenhauerovo²⁴ syntetické dílo o dějinách evropského práva.²⁵ Ani zde nejde o učebnici římského práva. Širší prostor, který bychom v našem kontextu mohli nazvat „obecnými dějinami státu a práva v Evropě“, poskytl autorovi možnost přiblížit fungování (nejenom) římského práva v kontextu celé římské společnosti. Protože bylo dílo přeloženo do češtiny v nedávné době,²⁶ jde o práci z nejdostupnějších pro potřeby současných zájemců o tuto materii.

²⁰ JOLOWICZ, Herbert Felix; NICHOLAS, Barry. *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008 (reprint 3. vydání), xxvi+528 s., ISBN 978-0-521-08875-6.

²¹ DULCKEIT, Gerhard; SCHWARZ, Fritz; WALDSTEIN, Wolfgang. *Römische Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch*. München : C. H. Beck, 1989 (8. vyd.), xxi+365 s., ISBN 3-406-33398-2.

²² Theodor Mommsen žil v letech 1817 – 1903.

²³ V tomto smyslu uvádíme především *Römische Geschichte* (1854 – 1856 – 1885), *Römisches Staatsrecht* (1871 – 1888) a *Römisches Strafrecht* (1899).

²⁴ Hans Hattenhauer žil v letech 1931 – 2015.

²⁵ HATTENHAUER, Hans. *Evropské dějiny práva*. Praha : C. H. Beck, 1998, xii+708 s., ISBN 80-7179-056-7.

²⁶ Český překlad, práce celkem šesti překladatelů, byl vydán pod pečlivou redakcí doc. Karla V. Malého.

Třetím dílem, které bychom zde měli zmínit, je práce Maxe Kasera.²⁷ Jeho „Soukromé právo římské“²⁸ je, ale i není učebnicí. Pokud jde o strukturu podávání materie římského práva, jde zcela zřetelně o učebnici. Svým rozsahem a hloubkou podání se však běžným učebnicím vymyká, a to do té míry, že je v normálním pedagogickém záběru toto jeho dílo jako učebnice obtížně použitelné. Rozsah tohoto díla ale umožnil, aby autor rozpracoval i jinak opomíjená nebo redukovaná kontextuální témata. A proces vznikání římské společnosti v souvztažnosti s fungováním práva k těmto kapitolám patří. Kaserovo dílo je pro právní romanisty naprosto nezastupitelné.

Je evidentní, že pokud máme nahlédnout fungování římského práva, musíme mít pokud možno jasnou představu o fungování římské společnosti, a to i v rozměrech, které jakoby s vlastním římským právem nemají nic společného. Musíme tedy vykročit z „učebnicového“ rámce podávání římského práva.

Jak to právník Celsus „krásně definoval“, „právo je uměním dobrého a spravedlivého“.²⁹ Tak totiž zní obecná charakteristika práva, chápaná podle „výrazu spravedlnosti“.³⁰ Toto „dobré a spravedlivé“ je obvykle následně rozváděno, jako „stálá a neměnná vůle poskytovat každému jeho právo“.³¹ Tyto definice – lépe snad obecné charakteristiky – jsou sice stále opakovány v úvodu snad každé učebnice římského práva, samy o sobě však obsah pojmu *ius* – právo – nevysvětlí. Dovedeme-li totiž oba citáty do důsledku, pak se nám zacyklí ve výroku „právo je snaha poskytovat právo“. To je ale pro pochopení významu římského práva (ale i jakéhokoliv právního systému) žalostně málo.

²⁷ Max Kaser žil v letech 1906 – 1997.

²⁸ KASER, Max. *Das römische Privatrecht. I. Das altrömische, das vorklassische und das klassische Recht.* München : C. H. Beck, 1971 (2. vyd.), xxx+833 s., ISBN 3-406-01406-2. KASER, Max. *Das römische Privatrecht. II. Die nachklassische Entwicklungen.* München : C. H. Beck, 1975 (2. vyd.), xxx+680 s., ISBN 3-406-01429-1. Hodnotná je ale i italská zkrácená verze, viz KASER, Max. *Storia del diritto romano.* Milano : Cisalpino – Goliardica, 1979 (2. vyd.), x+345 s., ISBN 88-205-0132-5.

²⁹ D 1, 1, 1 (Ulpianus libro primo digestorum): „... ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi.“

³⁰ D 1, 1, 1 (Ulpianus libro primo digestorum); v latině výraz „iustitia“.

³¹ D 1, 1, 10 pr. (Ulpianus libro primo regularum): Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi.

Právo je nepochybně systém norem, tj. „závazných pravidel chování“,³² míněno zcela pochopitelně, chování lidí, protože „právní normy vznikají jako produkt lidské společnosti“³³ a lze si stěží představit, že by tento produkt chtěl regulovat chování něčeho jiného, než jsou lidé samotní. Normy, tvořící systém práva, tedy právní normy, regulují chování lidí³⁴ tak, že stanoví určité příkazy, zákazy nebo dovolení³⁵ pro své recipienty, tj. v konečném důsledku lidi. Ty, kteří se nechovají konformně s výrokem právní normy, může stihnout sankce, kterou každá perfektní norma obsahuje, a kterou vynucuje státní moc.³⁶

Je však nutné si uvědomit, že chování lidí neovlivňuje jenom právo. Lidé se chovají podle různých pravidel, která mohou, ale nemusejí mít charakter právních norem. Jestliže je například součástí definice právní normy v České republice i to, že je předepsaným způsobem přijata a publikována,³⁷ je stěží představitelné, že se občané České republiky chovají tak, jak se chovají, protože si přečetli příslušná ustanovení Sbírký zákonů. Naprostá většina jich totiž dodržuje právní předpisy proto, že tyto psané právní normy odpovídají jejich obecnému a nepoučenému přesvědčení o tom, co „má být správné“, a nikoli proto, že se – poučení o sankcích – rozhodli příslušnou konkrétní právní normu neporušovat.

Jsme zpátky u problému definice práva. Otázka „co má být správné“ je totiž do značné míry na zákonodárci nezávislá. Pokud bychom tuto dimenzi chtěli blíže charakterizovat, půjde o kolektivní přesvědčení dané společností o tom, co považuje za hodné následování. Jakkoli je tato charakteristika relativní a nic neubírá na platnosti jistých metanormativních imperativů,³⁸ a jakkoli je nedokonalá ve své snaze vyjádřit problematičnost vztahu pojmu „obecného dobra“ s pojmem „momentálního dobra“, můžeme se snad shodnout na tom, že v každé lidské organizované společnosti existuje určitý žebříček hodnot, který ovlivňuje chování lidí a ve svém důsledku předdefinuje artikulaci právních norem.

³² GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007, s. 20.

³³ GERLOCH, A. *Teorie práva*, s. 20.

³⁴ GERLOCH, A. *Teorie práva*, s. 28.

³⁵ GERLOCH, A. *Teorie práva*, s. 31.

³⁶ GERLOCH, A. *Teorie práva*, s. 38.

³⁷ GERLOCH, A. *Teorie práva*, s. 82 a 113.

³⁸ V rozvádění tohoto tématu bychom se zde dostali k tématu přirozeného práva, což přesahuje rámec této studie.

Tento žebříček hodnot není tedy – až na výjimky – výsledkem aktivní kreativní činnosti zákonodárce. V pozitivním právu je pak spíše – více či méně – zdařilým pokusem tohoto zákonodárce o artikulaci těchto hodnot (a právě zde má zákonodárce jistý prostor pro artikulaci nových hodnot, ať již je vnímáme v pozitivní nebo negativní dimenzi). V každém případě je nutné se tázat, co ovlivňuje chování lidí i mimo právní rámec. Obecně se přijímá fakt, že chování lidí ovlivňují i neprávní normativní systémy, zejména „normy morální, pravidla slušného chování“.³⁹

Odkud se ale berou ony „normy morální“, ona „pravidla slušného chování“? A nakolik mohou mít tyto normy přednost před normami právními? Především, půjde nepochybně o ta pravidla, která se přenášejí z generace na generaci, a která vytvářejí prostor pro kolektivní komunikaci v rámci dané společnosti. Půjde také o jednoduchá pravidla, která bude zákonodárce pochopitelně (obvykle) respektovat, ale současně i ignorovat při artikulaci konkrétních pravidel právního řádu. Musel by totiž přivést státní moc do nejintimnějších záležitostí lidské existence. I tak budou tato pravidla formovat chování jednotlivců od nejmladších let, a ve svém důsledku předurčovat základní rysy toho kterého právního řádu. Půjde ve své podstatě o normy etické, nazývané Římany *mores* (sg. *mos*), mravy, nebo také *mores maiorum* (zvyky předků), které byly Římany vysoko vyzdvihovány „jako nedostižný vzor“.⁴⁰ Fakt, že jsou tyto normy, nazývané souhrnně *mos*, podávány z generace na generaci, nutně také provazují jedince s jeho předky. I o tomto rozměru lidského bytí pojednává tato studie.

Nabízí se samozřejmě otázka, odkud tyto mimoprávní normy pocházejí. Pokud bychom otevřeli toto téma, dostali bychom se do značné míry mimo rámec této studie. Půjde totiž o nesmírně složitý komplex otázek, souvisících s problémy etiky, filosofie a kulturní antropologie. Přes nesnáze, které tento mezioborový záběr představuje, musí tato studie otevřít alespoň některá témata s tímto směrem tázání spojená. Půjde především o alespoň orientační nastínění průniku římské kultury s těmi starověkými kulturami, s nimiž měla mnoho příbuzného, a které ji do značné míry formovaly. Máme zde na mysli především

³⁹ GERLOCH, A. *Teorie práva*, s. 31.

⁴⁰ BARTOŠEK, Milan. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*. Praha : Academia, 1988, s. 108.

kulturu etruskou a kulturu řeckou (zprostředkovanou především řeckým osídlením jižní Itálie).

Zůstaneme-li na úrovni – pro tento moment – spíše formální, musíme se obrátit k dalšímu normativnímu souboru, ovlivňujícímu chování lidí, totiž k normám náboženským, zvaným obecně *fas*. Jejich průnik s normami právními a morálními je neoddiskutovatelný a zejména pro počáteční období existence římského státu (a práva) platí, že normy, nazývané *ius*, *mos* a *fas* od sebe prakticky nelze oddělit.⁴¹ I proto se musíme zajímat i o náboženskou stránku života starých Římanů. Tím ale musíme otevřít další, velmi obsáhlou kapitolu, jejímž tématem je role náboženství při formování prvotní římské společnosti. A s tím se dostáváme do mimořádně obsáhlé a složité matérie historické antropologie a vzdalujeme se dosti daleko od striktně pojímaného právního rozměru římského občanství. Bez tohoto exkursu nám ale podstata existence římského národa v podstatné části unikne.

Je zřejmé, že pro obsáhnutí tak velkého studijního prostoru je nutné konzultovat veliký objem literatury. Antické společnosti, které se ocitají v našem centru zájmu, jsou natolik „populární“, že odborných publikací, které se nějakým způsobem vztahují k otevřené otázce, je mimořádně velké množství. Následující přehled tedy ukazuje výběrově především na ty, které autor při práci na této studii použil a považuje je za hodné zvláštní pozornosti – aniž by tak chtěl ubírat na hodnotě celé řadě publikací dalších. A to ještě musíme ponechat stranou množství článků, leckdy samostatných a velmi pronikavých studií, které byly a jsou porůznu publikovány v nejrůznějších odborných periodikách a sbornících.

Pro cestu k tajuplné kultuře Etrusků, která měla na formování římské společnosti bezprostřední vliv, má dnešní zájemce k dispozici již celou řadu seriózních prací, ať již napsaných českými autory nebo mnohdy přeložených do češtiny. Na úvod lze doporučit již starší publikaci *Záhadní Etruskové* autorů Buriana a Mouchové.⁴² Na nevelkém prostoru v ní autoři přibližují základní poznatky o životě Etrusků a o stavu poznání jejich civilizace, přibližně do konce šedesátých let dvacátého století. V dalším studiu lze pak sáhnout

⁴¹ BURIAN, Jan. Řím. *Světla a stíny antického velkoměsta*. Praha : Svoboda, 1970, s. 69.

⁴² BURIAN, Jan; MOUCHOVÁ, Bohumila. *Záhadní Etruskové*. Praha : Mladá fronta, 1974, 276+64+16 s.

například – a především – po publikaci *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy* Jana Bouzka.⁴³ Asi nejucelenější pohled si zájemce učiní také z poměrně nedávno v češtině vydané práce autorů Barkera a Rasmusena, *Etruskové*.⁴⁴ Do češtiny bylo také přeloženo nevelké dílko Friedhelma Prayona *Etruskové. Historie, náboženství, umění*.⁴⁵ Z cizojazyčných publikací je asi nejvíce dostupná jednak klasická studie Pallottinova *Etruscologia*,⁴⁶ považovaná za stěžejní dílo etruských studií, případně podobně vnímaná Heurgonova práce *La vie quotidienne des Étrusques*.⁴⁷ Dostupná je i studie, kterou o vzájemném prolínání etruské a římské kultury v nejstarších dobách sepsal skotský klasický filolog Robert M. Ogilvie.⁴⁸ Z novějších prací lze vyzdvihnout například Torelliho *La forza della tradizione. Etruria e Roma: Continuità e discontinuità agli albori della storia*⁴⁹ nebo naprosto nepřekonatelný sborník *The Etruscans*,⁵⁰ připravený pod redakcí stejného autora. Poněkud specifitější svým záměrem je práce Facchettiho, týkající se poznatků o etruském právu.⁵¹

Prací, které se zaměřují na antické Řecko, je také nezměrné množství. Základem bude nepochybně klasické dílo Fustela de Coulanges, *Antická obec*.⁵² Z novějších publikací,

⁴³ BOUZEK, Jan. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*. Praha : Karolinum, 2003, 216 s., ISBN 80-246-0516-3.

⁴⁴ BARKER, Graeme; RASMUSEN, Tom. *Etruskové*. Praha : Lidové noviny, 2005, 423 s., ISBN 80-7106-351-7.

⁴⁵ PRAYON, Friedhelm. *Etruskové. Historie, náboženství, umění*. Praha : NS Svoboda, 2002, 108 s., ISBN 80-205-1029-X.

⁴⁶ Dílo vyšlo italsky nejprve v roce 1942. Při práci na této studii pracoval autor se sedmým vydáním z roku 1984. Viz PALLOTTINO, Massimo. *Etruscologia*. Milano : Hoepli, 1984, 564+cxxxviii s., ISBN 88-203-1428-2.

⁴⁷ Dílo vyšlo francouzsky v roce 1961 a 1989. Při práci na této studii pracoval autor s překlady do angličtiny a italštiny. Viz HEURGON, Jacques. *Daily Life of the Etruscans*. London : Phoenix Press, 2002, xii+308 s., ISBN 1-84212-592-3 a HEURGON, Jacques. *Vita quotidiana degli Etruschi*. Milano : Arnoldo Mondadori Editore, 1992, 378 s., ISBN 88-04-35442-9.

⁴⁸ Práce byla publikována v roce 1976 pod názvem *Early Rome and the Etruscans*. Při práci na této studii pracoval autor s překladem do italštiny. Viz OGILVIE, Robert Maxwell. *Le origini di Roma*. Bologna : Mulino, 1995, 233 s., ISBN 88-15-05041-8.

⁴⁹ TORELLI, Mario. *La forza della tradizione. Etruria e Roma: Continuità e discontinuità agli albori della storia*. Milano : Longanesi, 2011, 346 s., ISBN 978-88-304-2734.

⁵⁰ TORELLI, Mario (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, 671 s., ISBN 0-500-51033-4.

⁵¹ FACCHETTI, Giulio M. *Frammenti di diritto privato etrusco*. BM : Leo S. Olschki Editore, 2000, 114 s., ISBN 88-222-4922-4.

⁵² FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis. *Antická obec. Studie o kultu, právu a institucích starého Řecka a Říma*. Praha : Sofis, 1998, 390 s., ISBN 80-902439-7-5.

dostupných v češtině, je snad vhodné zmínit do češtiny přeložená Grantova díla⁵³ a filosoficky a kulturologicky laděné dílo Szlezákovo.⁵⁴ Ke státnímu zřízení a vůbec společenské organizaci antických řeckých států jsou v češtině k dispozici především obsáhlé dílo Jochena Bleickena (týkající se Athén)⁵⁵ a o poznání útlejší práce Paula Cartledge (týkající se Sparty).⁵⁶ K poznání kultury antického Řecka, a hlavně řecké kultury v jižní Itálii a na Sicílii, jsou pak mimořádně instruktivní dvě díla, jejichž autorem je italský historik Domenico Musti.⁵⁷ Specificky řeckým právem se zabývají například díla Martiniho a Todda.⁵⁸

Publikací, které se zabývají na obecné úrovni antickým Římem, je také nepočítaně. V česky psané literatuře představují v tomto směru „stálice“ práce Jana Buriana⁵⁹ a Vojtěcha Zamarovského.⁶⁰ Přes to, že byly napsány před delší dobou, jsou i v současnosti asi tím nejlepším, co zájemci poskytnou na relativně malém prostoru ucelený obraz římské společnosti. Do stejné řady lze pak počítat i do češtiny přeloženou práci maďarského historika György Ūrögdiho.⁶¹ Podobně lze doporučit i obsáhlejší a novější společné dílo Jana Buriana a Pavla Olivy,⁶² které nabízí širší pohled a zasazuje římskou civilizaci do kontextu Středomoří. Ze starší české literatury jsou velmi užitečné práce Vladimíra Groha⁶³ a

⁵³ GRANT, Michael. *Klasické Řecko*. Praha : BB Art, 2004 (2. vyd.), 376 s., ISBN 80-7341-404-X a GRANT, Michael. *Zrození Řecka*. Praha : BB Art, 2002, 380 s., ISBN 80-7257-929-0.

⁵⁴ SZLEZÁK, Thomas A. *Za co vděčí Evropa Řekům. O základech naší kultury v řecké antice*. Praha : Oikoymenh, 2014, 303 s., ISBN 978-80-7298-496-1.

⁵⁵ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*. Praha : Oikoymenh, 2002, 791 s., ISBN 80-7298-055-6.

⁵⁶ CARTLEDGE, Paul. *Sparta. Heroická historie*. Praha : Academia, 2012, 280 s., ISBN 978-80-200-2079-6.

⁵⁷ V rovině obecných dějin antického Řecka jde o dílo MUSTI, Domenico. *Storia greca. Linee di sviluppo dall'età micenea all'età romana*. Roma – Bari : Laterza, 2006, 934 s. V rovině specificky zaměřené na řeckou kolonizaci italských území, viz MUSTI, Domenico. *Magna Grecia. Il quadro storico*. Roma – Bari : Laterza, 2005, 462 s.

⁵⁸ MARTINI, Remo. *Diritti greci*. Bologna : Zanichelli, 2005, viii+215 s., ISBN 88-08-07083-2 a TODD, Stephen C. *The Shape of Athenian Law*. Oxford : Clarendon Press, 1995, xiv+433 s., ISBN 0-19-815023-7.

⁵⁹ BURIAN, Jan. *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta*. Praha : Svoboda, 1970, 286 s.

⁶⁰ ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Dějiny psané Římem*. Praha : Mladá fronta, 1967, 384 s.

⁶¹ ŪRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. Praha : Orbis, 1968, 258 s.

⁶² BURIAN, Jan; OLIVA, Pavel. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha : Svoboda, 1984, 549 s.

⁶³ GROH, Vladimír. *Starý Řím*. Praha : Jednota českých filologů, 1931, viii+502 s.

Ladislava Brtnického.⁶⁴ A pro úplnost je vhodné zmínit i díla do češtiny přeložená z angličtiny a nedávno publikovaná.⁶⁵

Z cizojazyčné literatury dostupné u nás můžeme za základ považovat již výše zmíněná díla Theodora Mommsena. Srovnatelně vlivné je i dílo maďarského historika Gézy Alföldyho *Römische Sozialgeschichte*.⁶⁶ K počátkům Říma jsou mimořádně přínosná díla italských archeologů Andrey Carandiniho⁶⁷ a Raimonda Zuccy,⁶⁸ případně již výše zmíněného Massima Pallottina.⁶⁹ V poněkud specifitějším rozměru, týkajícím se rozšiřování římského teritoria, se vyjadřují díla známého italského právního historika, romanisty Gennara Franciosiho.⁷⁰ Velmi obsažná je i další publikace, která podobné téma rozvíjí do širší roviny, z pera Saskie T. Roselaar.⁷¹ K podobnému tématu je možno použít i stále hodnotnou starší práci Josefa Vančury.⁷²

Otevře-li kapitolu římského náboženství a jeho základů (kde se nevyhnutelně dostaneme k řeckému, případně etruskému náboženství, a vůbec k celé mytologii antického světa), máme k dispozici celou řadu prací českých, případně přeložených do češtiny. Za základ lze opět považovat klasické dílo již výše zmíněného Vojtěcha Zamarovského,⁷³ případně podobně

⁶⁴ BRTNICKÝ, Ladislav. *Topografie starověkého Říma*. Praha : Česká akademie věd a umění, 1925, viii+484 s.

⁶⁵ BOATWRIGHT, Mary T.; GARGOLA, Daniel J.; TALBERT, Richard A. J. *Dějiny římské říše od nejranějších časů po Konstantina Velikého*. Praha : Grada, 2012, 544 s., ISBN 978-80-247-3168-1 a GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. Praha : BB Art, 1999, 472 s., ISBN 80-7257-009-9.

⁶⁶ ALFÖLDY, Géza. *Römische Sozialgeschichte*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2011 (4., völlig überarbeitete und aktualisierte Auflage), 399 s., ISBN 978-3-515-09841-0. Dílo vyšlo původně v roce 1984. Při práci na této studii pracoval autor s překladem do italštiny. Viz ALFÖLDY, Géza. *Storia sociale dell'antica Roma*. Bologna : Mulino, 1998, 312 s., ISBN 88-15-06101-0.

⁶⁷ CARANDINI, Andrea. *Remo e Romolo. Dai rioni dei Quiriti alla città dei Romani (775/750 – 700/675 a.C.)*. Torino : Giulio Einaudi Editore, 2006, 573 s., ISBN 88-06-18065-7 a CARANDINI, Andrea. *Roma. Il primo giorno*. Roma – Bari, Editori Laterza, 2012 (3. vyd.), 142 s., ISBN 978-88-420-8874-5.

⁶⁸ ZUCCA, Raimondo. *I popoli italici e le origini di Roma*. Milano : Jaca Book, 2004, 63 s., ISBN 88-16-43629-8.

⁶⁹ PALLOTTINO, Massimo. *Genti e culture dell'Italia preromana*. Roma : Jouvence, 1981, 136 s.

⁷⁰ FRANCIOSI, Gennaro. *La romanizzazione della Campania antica*. Napoli : Jovene Editore, 2002, 304 s., ISBN 978-88-243-1437-4.

⁷¹ ROSELAAR, Saskia T. *Public Land in the Roman Republic. A Social and Economic History of Ager Publicus in Italy, 396 – 89 BC*. Oxford : Oxford University Press, 2010, x+360 s., ISBN 978-0-19-957723-1.

⁷² VANČURA, Josef. *Agrární právo římské republiky*. Praha : Bursík & Kohout, 1908, 305 s.

⁷³ ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha : Brána, 2000 (5. vyd.), 454 s., ISBN 80-7243-097-1.

vlivné dílo Ladislava Vidmana.⁷⁴ Vedle těchto děl je pak v současné době asi nejrozšířenější práce Radislava Hoška.⁷⁵ Ze starší české literatury se sluší jmenovat již více než sto let starou, velmi pečlivou práci, známou pod zkratkou „Saska – Groh“.⁷⁶ Specifický záměr má pak dílo prof. Skřejpka,⁷⁷ konfrontující světy náboženství a práva v kontextu římské společnosti. Za povšimnutí stojí také práce německého religionisty Jörga Rüpkeho.⁷⁸ Zcela zásadní jsou ale pro pochopení myšlenkového světa starých Římanů antropologicko-religionistické práce Dumézilovy⁷⁹ a Eliadovy,⁸⁰ které jsou z podstatné části přeloženy a vydány v češtině.

Téma náboženství starých Římanů se pak nutně prolíná s obecnějšími tématy kulturní antropologie. V obecné rovině je především možno konzultovat studii Ruth Benedictové,⁸¹ případně dalších antropologů, a dále, se zaměřením na Evropu díla Jana Bouzka⁸² nebo Ivo T. Budila.⁸³ Není ale bez zajímavosti sáhnout též i po starších dílech, která se k tématu v některých ohledech přibližují.⁸⁴

Jak již název sám napovídá, propojuje výše zmíněné dílo Ivo T. Budila studie čistě antropologické s historickou jazykovědou. Jde o kapitolu, která by v právněhistorických

⁷⁴ VIDMAN, Ladislav. *Od Olympu k Panteonu. Antické náboženství a morálka*. Praha : Vyšehrad, 1997 (2. vyd.), 232 s., ISBN 80-7021-221-7.

⁷⁵ HOŠEK, Radislav. *Náboženství antického Řecka*. Praha : Vyšehrad, 2004, 240 s., ISBN 80-7021-516-X.

⁷⁶ SASKA, Leo František; GROH, František. *Mythologie Řekův a Římanův*. Praha : I. L. Kober, BD, 268 s.

⁷⁷ SKŘEJPEK, Michal. *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*. Pelhřimov : Vydavatelství 999, 1999, 317 s., ISBN 80-901064-8-X.

⁷⁸ RÜPKE, Jörg. *Náboženství Římanů*. Praha : Vyšehrad, 2007, 344 s., ISBN 978-80-7021-807-5, případně úžeji zaměřená studie RÜPKE, Jörg. *Domi militiae. Die religiöse Konstruktion des Krieges in Rom*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1990, 312 s., ISBN 3-515-05679-3.

⁷⁹ Například DUMÉZIL, Georges. *Mýtus a epos I. Trojfunkční ideologie v eposech indoevropských národů*. Praha : Oikoymenh, 2001, 695 s., ISBN 80-7298-034-3 nebo DUMÉZIL, Georges. *Mýty a bohové Indoevropanů*. Praha : Oikoymenh, 1997, 263 s., ISBN 80-86005-25-9.

⁸⁰ Například ELIADE, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení. II – Od Gautamy Buddha k triumfu křesťanství*. Praha : Oikoymenh, 1996, 463 s., ISBN 80-86005-19-4 nebo ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha : Oikoymenh, 2006, 148 s., ISBN 80-7298-175-7.

⁸¹ BENEDICTOVÁ, Ruth. *Kulturní vzorce*. Praha : Argo, 1999, 223 s., ISBN 80-7203-212-7.

⁸² BOUZEK, Jan. *Vznik Evropy*. Praha : Stanislav Juhaňák – Triton, 2013, 359 s., ISBN 978-80-7387-670-8.

⁸³ BUDIL, Ivo T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Triton, Praha, 1992, 167 s., ISBN 80-900904-5-1.

⁸⁴ Za všechny jmenujme například Gustava Le Bona, případně Bedřicha Engelse. Viz LE BON, Gustave. *Psychologické zákony vývoje národů*. Praha : Josef Pelcl, 1898, 148 s. nebo ENGELS, Bedřich. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu v souvislosti s výzkumem Lewise H. Morgana*. Praha : Mladá fronta, 1967, 168 s.

studiích neměla být opomíjena – vždyť právo je založeno na mezilidské komunikaci a role jazyka jako komunikačního nástroje a prostředku sebedefinice určité společnosti je nepochybně zásadní. Práci na toto téma se dá vysledovat pochopitelně množství. V češtině jsou asi nejdostupnější překlady dvou učenců, považovaných za zakladatele vědecké lingvistiky, Ferdinanda de Saussura⁸⁵ a Louise Hjelmsleva.⁸⁶ V době poměrně nedávne bylo pak k tématu jazyků staré Itálie publikováno několik mimořádně pečlivých prací.⁸⁷

Samotné téma této práce je pak soustředěno na formování konceptu římského občana, osoby, která se s „římanstvím“ identifikuje. V právním prostoru pak najde tato sebeidentifikace výraz v obratu „římské občanství“. V konečném důsledku jde tedy o studii, která si klade za cíl přiblížit onu obtížně vyjádřitelnou interakci mezi formálním právním institutem (*civitas romana*) a živým sociálním organismem (*populus romanus*). Pokud jde o základní literaturu k tomuto tématu, za základní práce lze považovat dílo Balsdonovo⁸⁸ a dílo Sherwin-Whitea.⁸⁹ V češtině je k dispozici především starší dílo Josefa Krále,⁹⁰ případně ještě obecněji koncipovaná studie Leo Strausse,⁹¹ případně je možné vyjít i z italské verze práce Manvillovy, pojednávající o občanství v Athénách.⁹² V literatuře italské stojí pak v popředí díla prof. Capogrossiho⁹³ a Catalana.⁹⁴ Protože jde o stěžejní téma této práce, uvádíme ještě pro úplnost tři zásadní studie, publikované jako články v odborných periodikách. Jde o práce

⁸⁵ SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha : Odeon, 1989, 467 s., ISBN 80-207-0070-6.

⁸⁶ HJELMSLEV, Louis. *O základech teorie jazyka*. Praha : Academia, 1972, 156 s.

⁸⁷ Například PULTROVÁ, Lucie; URBANOVÁ, Daniela; MALÁ, Marie; ŠUBRT, Jíří. *Archaická latina*. Praha : Karolinum, 2006, 187 s., ISBN 80-246-1165-1 nebo URBANOVÁ, Daniela; BLÁŽEK, Václav. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písma*. Brno : Host, 2008, 296+32 s., ISBN 978-80-7294-292-3.

⁸⁸ BALSDON, John Percy Vyvian Dacre. *Romans and Aliens*. London : Duckworth, 1979, x+310 s., ISBN 0-7156-1043-0.

⁸⁹ SHERWIN-WHITE, Adrian Nicholas. *The Roman Citizenship*. Oxford : Clarendon Press, 1973, reprint 2001, x+486 s., ISBN 0-19-814847-X.

⁹⁰ KRÁL, Josef (napsal); GROH, Vladimír (upravil a vydal). *Státní zřízení římské*. Praha : Jednota klasických filologů, 1921, x+304 s.

⁹¹ STRAUSS, Leo. *Obec a člověk*. Praha : Oikoymenth, 2007, 255 s., ISBN 978-80-7298-116-8.

⁹² MANVILLE, Philip Brook. *Il cittadino e la polis. Le origini della cittadinanza nella Atene antica*. Genova : ECIG, 1999, 284 s., ISBN 88-7545-865-0.

⁹³ Především pak CAPOGROSSI COLOGNESI, Luigi. *Cittadini e territorio: consolidamento e trasformazione della „civitas romana“*. Roma : La Sapienza, 2000, xxi+356 s., ISBN 88-87000-0402.

⁹⁴ Například CATALANO, Pierangelo. *Populus romanus Quirites*. Torino : G. Giappichelli Editore, 1974, vi+175 s.

Ralph W. Mathisena,⁹⁵ Franka Williama Walbanka⁹⁶ a již výše zmíněného Sherwin-Whitea.⁹⁷

Předkládaná práce se snaží vystihnout základní procesy při formování římského národa. Tyto procesy jsou svojí povahou mimoprávní, byť v průběhu sebeidentifikace římského národa hrálo právo důležitou roli. Jde o postupný vývoj, který je v právu reflektován především v definici postavení římského občana, resp. ve vyjasnění obsahu pojmu *civis romanus*. Jakmile je tento „první krok“ dokončen, mohou být buď celé římské občanství, případně jednotlivé jeho komponenty, udělovány osobám, které původně do svazku římských občanů nepatřily. Tento postup pak otevírá cestu k vytvoření římského impéria a k rozšíření římského práva po celém Středomoří. Jde tedy o sledování cesty od spíše nespecifikovaného příslušenství k římskému národu, přes definici římského občanství a vytvoření státního útvarů Římanů, až k chápání konceptu římského občanství jako „superstátní příslušnosti“ v rámci impéria.⁹⁸ Toto sledování by bez onoho „prvního kroku“ nebylo možné.

⁹⁵ MATHISEN, Ralph W. *Peregrini, Barbari, and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire*, in: *American Historical Review*, 4, 2006, ISSN 0002-8762, s. 1011 – 1040.

⁹⁶ WALBANK, Frank William. *Nationality as a Factor in Roman History*, In: *Harvard Studies in Classical Philology*, 76, 1972, ISBN 978-067-4726-772, s. 145 – 168.

⁹⁷ SHERWIN-WHITE, Adrian Nicholas. *The Roman Citizenship. A Survey of Its Development Into a World Franchise*. In: TEMPORINI, Hildegard (hrsg. von). *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, I.2, Recht / Religion / Sprache und Literatur (bis zum Ende des 2. Jahrhunderts v. Chr.)*. Berlin – New York : Walter de Gruyter & Co., 1972, s. 23 – 58.

⁹⁸ SCHIAVON, Alvisio. *Il ruolo „attivo“ del cittadino nell’esperienza giuridica romana: uno sguardo alle fonti epigrafiche*. In: CORTESE, Fulvio; SANTUCCI, Gianni; SIMONATI, Anna (a cura di). *Dallo status di cittadino ai diritti di cittadinanza*. Napoli : Editoriale scientifica, 2014, 312 s., ISBN 978-88-6342-661-8, s. 221 – 239.

Zamýšlíme-li se nad významem konceptu římského občanství a jeho osudy, nelze začít jinak, než úvahami o tom, kde se tento koncept objevil, v jakém prostředí se vytvořil a vyvíjel a co pro své nositele znamenal. Začneme tedy velmi obecně.

V první řadě je nutné si uvědomit, že budeme uvažovat nad abstraktním institutem občanství tak, jak se vytvořil v jednom z nejdůležitějších kulturních společenství Evropy. Vždyť Římané vtiskli nepochybně evropským dějinám jistý kulturní vzorec,⁹⁹ který Evropa do značné míry sleduje i v dnešní době. A v této rovině zdaleka nemáme na mysli pouze dědictví římského práva.

V úvodu se tedy dostáváme nejprve k otázce, jak vůbec pojímat Evropu. Jde totiž o složitější úvahu. Nepůjde pouze o její geografické vymezení, které samo o sobě bývá někdy relativizováno: „Evropa je podle mnohých jen subkontinentem Eurasie“¹⁰⁰, případně „na počátku žádná Evropa nebyla. Po pět milionů let byl tu jen podlouhlý, křivolaký a bezejmenný poloostrov, posazený jak lodní hlavice na přídi největší územní masy světa.“¹⁰¹

Za mnohem zásadnější pro sebeidentifikaci Evropy je nutno považovat její kulturní sebeuvědomění, které svými kořeny sahá do prastarých mýtů, sdílených v té či oné míře evropskými národy, a jejichž vnímání bylo stabilizováno právě ve starověku. A teprve starověké civilizace předaly toto vnímání dalším věkům.¹⁰² Jestliže jsme se tímto směrem

⁹⁹ K pojmu „kulturní vzorec“, vytvořenému v kontextu antropologických studií, existuje velké množství prací. Za základní dílo je v tomto smyslu považována studie *Patterns of Culture* Ruth Benedictové z roku 1934 (česky BENELECTOVÁ, Ruth. *Kulturní vzorce*. Praha : Argo, 1999, 223 s., ISBN 80-7203-212-7).

¹⁰⁰ BOUZEK, Jan. *Vznik Evropy*. Praha : Stanislav Juhaňák – Triton, 2013, s. 15; autor pokračuje a velmi případně upozorňuje na fakt, že ani geografické oddělení Evropy od Afriky a od Malé Asie není z hlediska čistě geografického zásadním „předělem“ mezi kontinenty.

¹⁰¹ DAVIES, Norman. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Praha : Academia – Prostor, 2005, s. 17.

¹⁰² Z poněkud jiného úhlu a v jistém smyslu šířeji (řecká kultura, římské právní myšlení a křesťanství) vnímá tento význam např. i jedna z německy psaných učebnic římských právních dějin: „Das abendländische Europa läßt sich in seiner geschichtlichen Gestalt und Eigenart nur verstehen, wenn man es als den Erben der antiken Welt begreift. Drei mächtige Ströme haben das Erbe der Antike an die europäische Welt und die von dieser

pokusili vymezit kulturní sebeidentifikaci Evropy, je nutno k tomu konstatovat, že – jakkoli považujeme výše uvedený aspekt za zásadní – není a ani nemůže být toto vymezení považováno za vyčerpávající. Pokusů o vystižení toho, co charakterizuje pojmy „Evropa“ a „evropanství“ bylo učiněno nespočet. Snad lze na tomto místě citovat významného maďarsko-německého filosofa Thomase A. Szlezáka, který uvádí:

„Stěží lze podat úplný seznam, tím méně přesnou definici toho, co spojuje předpokládané společenství evropsky vychovaných a evropsky cítících lidí. Pro začátek snad může stačit předběžný výčet několika nekontroverzních bodů. Necht' je tedy evropská identita chápána jako způsob myšlení, který se vyznačuje

- pluralismem a liberálností,
- demokracií a tolerancí, zejména tou náboženskou,
- prosazováním lidských práv a
- otevřeností vůči cizím kulturám a lidem.

V kulturním smyslu jsou pro „Evropu“ dále charakteristické

- kult individuality,
- záliba v historické perspektivě, tj. vyhraněné historické povědomí, kromě toho
- důvěra v pokrok, což je v podstatě důvěra ve vědu, a v neposlední řadě,
- víra v etickou hodnotu umění a kultury, jež se pouze v Evropě mohou stát opravdovými konkurenty náboženství.“¹⁰³

befruchteten Kontinente und Staaten weitergegeben und lassen es dort bis in die Gegenwart weiterwirken: die griechische Kultur, das römische Rechtsdenken und das Christentum.“ In: DULCKEIT, Gerhard; SCHWARZ, Fritz; WALDSTEIN, Wolfgang. *Römische Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch*. München : C. H. Beck, 1989, s. 1.

¹⁰³ SZLEZÁK, Thomas A. *Za co vděčí Evropa Řekům. O základech naší kultury v řecké antice*. Praha : Oikoymenth, 2014, s. 9.

Přestože lze nad jednotlivými položkami Szlezákova výčtu diskutovat a poukazovat na konkrétní historické události, které do uvedeného rámce nezapadají, a sám autor výše uvedených charakteristik je v citovaném díle sám otevírá,¹⁰⁴ lze se snad na obecné rovině s nimi ztotožnit.

Teprve někdy kolem roku 10000 před n. l., kdy pominula poslední velká doba ledová, a na kontinentě se začali usazovat první lidé, můžeme mluvit o historickém osídlování Evropy jako celku, a tedy i regionu, který nás bude zajímat nejvíce, Apeninského poloostrova. Komunity těchto lidí se zabývaly zemědělstvím, případně – v první fázi – kočovným zemědělstvím.¹⁰⁵ Přejít od lovu k zemědělství je dnes obecně přijímán jako předpoklad pro vznik relativně stabilních společenství, a vlastně tedy jako předpoklad vzniku prvních státních útvarů. A uvnitř těchto komunit se vytvořily základy pro pozdější kulturní sebedefinici Evropy: „Evropa jako pojem byla ve starověku definována jednak prostřednictvím mytologického výkladu příběhu jejího vzniku (zejména to byl příběh o princezně Evropě, kterou sám nejvyšší řecký bůh Zeus coby býk dopravil přes moře z Foinikie až do Řecka), jednak jako světadíl odlišný svými specifickými kulturními rysy od Asie a Afriky.“¹⁰⁶

Mýtus o unesené Evropě, která byla dcerou Agénora, krále foinického města Sidónu, a jeho manželky, královny Téléfassy, a o kterou před jejím únosem na Krétu marně zápasila její vlast Asia s bezejmennou ženou,¹⁰⁷ tak zvláštním způsobem podtrhl provázanost kultur Malé Asie, Středního východu, Egypta a antického Řecka.¹⁰⁸ Na Krétě je skutečně možné nalézt

¹⁰⁴ SZLEZÁK, T. A. *Za co vděčí Evropa Řekům. O základech naší kultury v řecké antice*, s. 11.

¹⁰⁵ DAVIES, N. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*, s. 17; BARKER, Graeme; RASMUSEN, Tom. *Etruskové*. Praha : Lidové noviny, 2005, s. 21.

¹⁰⁶ BOUZEK, J. *Vznik Evropy*, s. 12.

¹⁰⁷ ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha : Brána, 2000, s. 125, heslo „Európa“. Slovník antické kultury uvádí, že Agénor byl král foinického Tyru. Sidón, dnešní Saida (též Saïda), bylo významné foinické město, zničené r. 351 před n. l. Peršany; Tyros je dnešní Súr (též Soûr). Obě města leží na pobřeží dnešního Libanonu. Viz KOLEKTIV. *Slovník antické kultury*, s. 203, heslo „Európe“, s. 561, heslo „Sidón“, a s. 636, heslo „Tyros“.

¹⁰⁸ NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*. Praha : Libri, 2003, s. 77, heslo „Európe“. Ke konotacím mýtu viz např. DAVIES, N. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*, s. 19 nebo CARBONELL, Charles-Olivier; BILOGHI, Dominique; LIMOUZIN, Jacques; ROUSSEAU, Frédéric; SCHULTZ, Joseph. *Evropské dějiny Evropy (I + II)*. Praha : Karolinum, 2003, s. 33 – 38.

počátky státních útvarů v Evropě.¹⁰⁹ Ve svých Dějinách shrnul oba dva problémy identifikace Evropy Hérodotos, který ve zkratce také vyjádřil i určitou nesamozřejmost její existence:

„Podivuji se těm, kdo stanovili hranice a oddělili od sebe Libyi, Asii a Evropu; rozdíl mezi nimi jsou nemalé. Na délku se Evropa rozkládá podél obou ostatních, její šířku však se s nimi nehodí ani srovnávat. ... O Evropě však nikdo nic jasně nezjistil ani o jejích západních končinách, ani o severních, zda ji moře oblévá. Ví se jenom, že se svou délkou táhne podél Libye i Asie. ... O Evropě tedy nikdo neví, zda ji moře oblévá, ani odkud přišla ke svému jménu, ani kdo jí je dal, pokud nebudeme tvrdit, že má ta země jméno po Európe z Tyru. Předtím pochopitelně jméno neměla, stejně jako ostatní země. Európa však pocházela z Asie a nepřišla do země, které nyní Řekové říkají Evropa, nýbrž přišla z Foinikie na Krétu a z Kréty do Lykie.“¹¹⁰

Naše pozornost se obrací k Apeninskému poloostrovu, neboť ten se stal kolébkou komunity Římanů, jejich obce a římského občanství. Uvidíme, že v pojednávané historické etapě znamená pojem „státní útvar“ ještě něco vzdáleného dnešní představě o státu. V první fázi půjde především o příslušnost k určité komunitě, k určité obci. A zde můžeme vnímat i počátek cesty ke vzniku takových teoretických konstrukcí, jako je občanství. Zatím jsme ale od vzniku státně organizovaného života římské společnosti hodně vzdáleni.

¹⁰⁹ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 126, heslo „Európa“. Autor však konstatuje, že „vědci ... neřekli poslední slovo“ ohledně tvrzení, že krétská kultura má mít svůj původ v Asii.

¹¹⁰ Hdt. IV, 42.

[1] θαμάζω ὄν τῶν διουρισάντων καὶ διελόντων Λιβύην τε καὶ Ἀσίην καὶ Εὐρώπην: οὐ γὰρ σμικρὰ τὰ διαφέροντα αὐτέων ἐστὶ: μήκει μὲν γὰρ παρ' ἀμφοτέρας παρήκει ἡ Εὐρώπη, εὐρεος δὲ περὶ οὐδὲ συμβάλλειν ἀξίη φαίνεται μοι εἶναι.

Hdt. IV, 45.

[1] ἡ δὲ Εὐρώπη πρὸς οὐδαμῶν φανερὴ ἐστὶ γινωσκομένη, οὔτε τὰ πρὸς ἥλιον ἀνατέλλοντα οὔτε τὰ πρὸς βορέην, εἰ περίρρυτος ἐστὶ: μήκει δὲ γινώσκεται παρ' ἀμφοτέρας παρήκουσα. ... [4] ἡ δὲ δὴ Εὐρώπη οὔτε εἰ περίρρυτος ἐστὶ γινώσκεται πρὸς οὐδαμῶν ἀνθρώπων, οὔτε ὁκόθεν τὸ οὐνομα ἔλαβε τοῦτο, οὔτε ὅστις οἱ ἦν ὁ θέμενος φαίνεται, εἰ μὴ ἀπὸ τῆς Τυρίας φήσομεν Εὐρώπης λαβεῖν τὸ οὐνομα τὴν χώραν: πρότερον δὲ ἦν ἄρα ἀνόνομος ὥσπερ αἱ ἕτεραι. [5] ἀλλ' αὕτη γε ἐκ τῆς Ἀσίας τε φαίνεται εἶδεναι καὶ οὐκ ἀπικομένη ἐς τὴν γῆν ταύτην ἥτις νῦν ὑπὸ Ἑλλήνων Εὐρώπη καλεῖται, ἀλλ' ὅσον ἐκ Φοινίκης ἐς Κρήτην, ἐκ Κρήτης δὲ ἐς Λυκίην. ταῦτα μὲν νῦν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω: τοῖσι γὰρ νομιζομένοισι αὐτῶν χρῆσόμεθα.

K tomu: Lykie je oblast na jihozápadě Malé Asie.

Asi všichni badatelé starověku vyzdvihují geografickou jedinečnost Apeninského poloostrova. Nepůjde jenom o badatele novověké, ale prakticky o každého, kdo se v dějinách o tento geografický prostor zajímal. Překrásně vystihl tento osobní láskyplný vztah Plinius Starší ve své Přírodní historii (*Naturalis historia*):

„[Itálie je zem rodná] a živící vše ostatní, jež byla vyvolena boží mocí, aby samo nebe učinila jasnějším, spojila rozptýlené říše, zmírnila mravy a tolika národů nestejné a divoké jazyky stáhla obchodní řečí; dala podnět k soužití a humanitě lidí, zkrátka stala se vlastní všech na celém světě.“¹¹¹

Položení Apeninského poloostrova tvoří spolu s přilehlými ostrovy přirozený předěl – a současně spojnicí – mezi východním a západním Středomořím. Na severu je poloostrov od vlastní kontinentální Evropy oddělen vysokohorským masivem Alp. Na jih je zase naopak mimořádně příznivě otevřen do prostoru Středomoří. A současně je celý poloostrov podélně přetnut pásmem Apenin. Už z geografického zřetele je jasné, že vstoupit do tohoto prostoru bylo svým způsobem jednoduché, ale ovládnout celý poloostrov, případně jej mocensky sjednotit, bylo díky jeho členitosti nadmíru obtížné.

Současně je zřejmé, že celý poloostrov nabízí velmi přívětivé prostředí pro rozvíjení relativně samostatných kultur. Na jednu stranu je dostatečně členitý, aby tyto kultury měly dostatek „soukromí“, na druhou stranu není tato členitost tak zásadní, aby tyto kultury naprosto izolovala. Srovnání s geografickým prostředím Řecka tento postřeh dobře ilustruje. Oproti Itálii je řecký prostor mnohem členitější a jednotlivé oblasti vhodné k osídlení jsou mnohem uzavřenější. V Itálii se ale nacházejí oblasti méně uzavřené, což vlastně vybízí k vzájemné komunikaci mezi jednotlivými obcemi. Poskytuje tedy jak prostor pro rozvoj autonomní

¹¹¹ Plin. *NH.* III, 39:

„...terra omnium terrarum alumna eadem et parens, numine deumelecta quae caelum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia ritusque molliret et tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad conloquia et humanitatem homini daret breviterque una cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.“

kultury, tak pro prolínání jednotlivých kultur.¹¹² Jak uvidíme, i geografie se svým způsobem podepsala na počátcích konceptu římského občanství.

Již výše bylo řečeno, že usazování obyvatelstva zaměřeného na zemědělství (a tomu předcházející ústup zalednění z poslední doby ledové na počátku posledního desetitisíciletí před naším letopočtem) je obecně přijímaným předpokladem pro vznik státního útvaru, tak, jak jej chápeme dnes.¹¹³

Pohlédneme-li na mapu Itálie, snadno objevíme oblasti, které k takovému usídlení vlastně vyzývaly, zejména podél západního pobřeží Apeninského poloostrova.¹¹⁴ Ponechme zatím stranou veliký prostor Pádské nížiny, která představuje pro uvažovanou oblast a v daném období jistou výjimku, protože nebyla po dlouhou dobu chápána jako součást vlastní Itálie, ale spíše jako vstupní brána do italského prostoru. Na fyzické mapě Apeninského poloostrova uvidíme pak několik mimořádně vhodných oblastí.

Především je to partie přibližně mezi dnešními městy Livornem a Římem na severozápadním pobřeží Itálie. Zde se nachází pobřežní nížina, známá jako Maremma, kde se rozvíjela kultura Etrusků. Jdeme-li níže na jih, narazíme na podobnou oblast jižně od Říma, Lazio. Ještě dále na jih vidíme pak oblast Kampánie.¹¹⁵ Zcela na jihu Itálie se pak otevírá oblast přilehlá k Tarentskému zálivu. Každý z těchto regionů představuje dodnes svébytnou část moderní Itálie, a tyto části v lecčems navazují na tradice jdoucí až do antického starověku.¹¹⁶

¹¹² Viz např. BURIAN, Jan; OLIVA, Pavel. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha : Svoboda, 1984, s. 313 a násl.

¹¹³ Viz např. MITHEN, Steven. *Konec doby ledové. Dějiny lidstva od r. 20000 do r. 5000 př. Kr.* Praha : BB Art, 2006, např. s. 17, 73 a porůznu jinde (v obecné rovině) a s. 316 – 324 (pro oblast jižní Evropy).

¹¹⁴ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. Praha : BB Art, 1999, s. 19 – 20.

¹¹⁵ GRANT, M. *Dějiny antického Říma*, s. 20.

¹¹⁶ Popisů mentalit obyvatel rozličných regionů Apeninského poloostrova a děl, která je vzájemně srovnávají, je nespočet. Faktem je, že zvláště odlehlejší a uzavřenější regiony výrazně přitahují pozornost a některá díla v tomto smyslu nešetří přímo fascinací životem v popisované oblasti. Jako příklad uveďme například známé dílo Carla Leviho *Cristo si è fermato a Eboli* z roku 1945 (česky LEVI, Carlo. *Kristus se zastavil v Eboli*. Praha : Melantrich, 1957). Na méně poetické notě citujme například standardně rozšířeného průvodce po Basilicatě a Kalábrii, kde se uvádí, že: „... condizioni ambientali, protrattesi per secoli, di povertà, analfabetismo, isolamento, asprezza di clima e di paesaggio, hanno lasciato la loro impronta nel carattere degli abitanti: taciturni, prudenti di fronte alle innovazioni, rassegnati, «uomini che sembrano fermi nel tempo» ...“ („... podmínky prostředí, trávající po staletí, chudoba, analfabetismus, izolace, drsnost podnebí i krajiny zanechaly

Všechny uvedené oblasti se staly přirozenými středisky vzniku prvních civilizačních center v Itálii. Všechny totiž nabízejí dostatek úrodné a zavlažované půdy a současně dostatečný odstup od moře, a přitom bezpečí blízkých hor jako možnou ochranu před nájezdy nepřátel od moře. Pro srovnání – východní pobřeží Apeninského poloostrova je povětšinou mnohem plošší a v případě ohrožení z moře by zde jakýkoliv ústup do vnitrozemí byl mnohem problematictější.

Stojí ještě za připomínku, že rubem civilizačních výhod některých oblastí západního a jižního pobřeží bylo jejich zatížení malarickými nemocemi, a to od starověku prakticky až do druhé poloviny dvacátého století. O malarickém nebezpečí se zmiňuje již Livius, a to pro starší dobu v souvislosti s galským vpádem (rok 387 před n. l.) a pro dobu o něco pozdější v souvislosti s druhou punskou válkou (léta 218 – 201 před n. l.):¹¹⁷

„Ale nad všechny strasti obležení a války trápil vojsko na obou stranách hlad, Gally ničil nadto ještě mor. Měli totiž tábor na místě ležícím mezi pahorky, vyprahlém po požárech a plném výparů, kde každý závan větru přinášel s sebou popel, nejenom prach. To nemohl snášet ten kmen zvyklý vlhku a mrazu. Když byl takto sužován vedrem a dušností a mřel, jako by se ta choroba šířila mezi dobytčaty, tu se jim už ani nechtělo jednotlivce pohřbívat a spalovali pomíchaně nakupené hromady mrtvol. Vytvořili tak místo známé pod jménem ‘gallská žároviště’.“

svůj otisk v povaze obyvatel: mlčenliví, odmítající novoty, odevzdaní osudu, ‘lidé, kteří vypadají, jako by se zastavili v čase’ ...“) In: *Basilicata, Calabria. Guida d'Italia del Touring Club Italiano*. Milano : Touring Club Italiano, 1980, s. 130. Překlad autora.

¹¹⁷ Liv. V, 48:

„Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrimque exercitum urgebat, Gallos pestilentia etiam, cum loco iacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et uaporis pleno cineremque non puluerem modo ferente cum quid uenti motum esset. Quorum intolerantissima gens umorique ac frigori adsueta cum aestu et angore uexati uolgatis uelut in pecua morbis morerentur, iam pigritia singulos sepeliendi promisce aceruatos cumulos hominum urebant, bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere.“

Liv. XXII, 2:

„Ipsa Hannibal aeger oculis ex uerna primum intemperie uariante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quo altius ab aqua exstaret, uectus, uigiliis tamen et nocturno umore palustrisque caelo grauante caput et quia medendi nec locus nec tempus erat altero oculo capitur.“

„Sám Hannibal, jenž měl hned na začátku nemocné oči z jarního nečasů, z toho střídání zimy a horka, a jel na jediném zbylém slonu, dostane ještě ke všemu bolesti hlavy z bdění, nočního vlhka a bažinatých výparů; poněvadž pak není ani místo, ani kdy na léčení, oslepne nakonec na jedno oko.“

Blížkost hor nebo alespoň vyvýšenin byla i v tomto ohledu přínosná, neboť výrazně snižovala riziko onemocnění.¹¹⁸

Jakkoli naznačují výše uvedené úvahy význam materiálního zabezpečení prvotních center osídlení, bylo by chybou tento aspekt absolutizovat. Na formování prvotních komunit mají totiž vliv i další faktory. Velmi dobře se tento fakt projevuje v lokalizaci řeckých osad v jižní Itálii a na Sicílii,¹¹⁹ které bývají – jakoby navzdory výše uvedenému – často zakládány v bezprostřední blízkosti moře (např. Akragas), a někdy přímo jako přístavní města (např. Syrakusy). Lze v tom spatřovat i projev sebevědomí dané komunity, pokud jde o její technickou vyspělost, ospravedlňující důvěru v obranné systémy takto založené osady.

Je také nutno vzít v potaz, že se lidé usídlují v komunitě, v níž si vytvářejí vzájemné vazby. Vzájemné prolínání nejrůznějších zájmů, které v konečném důsledku vedou k formování obce jako prvotního státního útvaru, lze snad formulovat tak, že „ukazuje se ... , že hybatelem

¹¹⁸ Pro dobu moderní viz *Ottův slovník naučný*, heslo „bahenní nemoci“ (t.j. „malárie“), autor Mx, kde se uvádí:

„V Evropě má Itálie po všechny věky zlou pověst pro těžké zimnice ... Hlavním hnízdem zimnic jsou maremy toskanské, Campagna (Ager romanus) a Pontinské močály“. Pontinské močály ležely na jih od Říma.

A pro dobu konce třicátých let 20. století v jižní Itálii je příznačné vyprávění Carla Leviho v díle *Kristus se zastavil v Eboli*, kde píše:

„Una diecina di donne, con i bimbi in collo o per mano, aspettavano, pazienti, la mia levata. Volevano mostrarmi i loro figli, perché li curassi. Erano tutti pallidi, magri, con dei grandi occhi neri e tristi nei visi cerei, con le pance gonfie e tese come tamburi sulle gambette storte e sottili. La malaria, che qui non risparmia nessuno, si era già insediata nei loro corpi denutriti e rachitici.“ („Hlouček asi deseti žen s dětmi v náručí a po boku trpělivě čekal, až vstanu. Přivedly mi ukázat své děti, abych je léčil. Všechny byly bledé, hubené, s velkýma smutnýma černýma očima ve voskových obličejích; na křivých a tenkých nožkách se zvedala nafouklá břicha napjatá jako bubínky. Nelítostná, nikoho nešetřící malarie zahnízdila se již v jejich podvyživených rachitických tělíčkách.“)

Viz LEVI, Carlo. *Cristo si è fermato a Eboli. Saggi introduttivi di Italo Calvino e Jean-Paul Sartre*. Torino : Giulio Einaudi Editore, 1990, s. 34. Český překlad podle LEVI, Carlo. *Kristus se zastavil v Eboli*. Praha : Melantrich, 1957, s. 33.

Obdobně viz HEURGON, Jacques. *Daily Life of the Etruscans*. London : Phoenix Press, 2002, s. 100 a násl.

¹¹⁹ Viz níže tabulku s nejdůležitějšími řeckými osadami v této oblasti.

dějinného vývoje není výhradně sféra ekonomická, jakkoli její význam pro dějiny lidstva nelze popřít. Spíše se tu setkáváme s něčím na způsob třífázového motoru, v němž vedoucí úlohu motoru lidských dějin hraje střídavě ekonomika, společensko-politická sféra (včetně oné líbezné vlastnosti, kterou staří Řekové nazývali *thymos*, totiž touha po uznání a úctě bližních) a oblast duchovní a kulturní lidské tvorby.¹²⁰ Lidé, kteří se v dané lokalitě usídlí, nesledují tedy pouze a jedině hospodářské – a snad i zdravotní – zabezpečení.

Zmiňovali jsme čtyři výše uvedené oblasti Apeninského poloostrova, nejpříznivější pro usídlení stálého obyvatelstva. V nejsevernější z nich se přibližně od let 1600 – 1400 před n. l. začíná rozvíjet tajuplná kultura Etrusků.¹²¹ V oblasti Latia (dnešní Lazio) se o něco později objevují kultury různých italských kmenů (z těch známějších lze uvést Latiny, Falisky, Sabiny, Umbry). I když „ze 7. – 4. stol. př. Kr. máme k dispozici nápisné doklady více než 20 různých jazyků, kterými se mluvilo a psalo na území staré Itálie“,¹²² začnou mezi Latiny po čase dominovat Římané.¹²³ Jižnější oblasti, zejména Kampánie a Metapont – Tarento zůstanou na dlouhou dobu doménou Řeků (s velmi důležitým „ostrůvkem“ osídleným Etrusky v oblasti dnešní Neapole). Postupné osídlování jižní Itálie a Sicílie Řeky je pro pozdější římskou civilizaci nesmírně důležité. Připomeňme, že osídlování probíhá přibližně od poloviny 8. století před n. l. do závěru 5. století před n. l. Pro ilustraci přikládáme orientační přehled nejdůležitějších obcí, založených Řeky (ať již přímo z mateřského Řecka, nebo jako subkolonie z řeckých obcí, tvořících Velké Řecko v jižní Itálii a na Sicílii) v tomto období:¹²⁴

¹²⁰ CHARVÁT, Petr. *Zrození státu. Prvotní civilizace Starého světa*. Praha : Karolinum, 2011, s. 247. Pro úplnost je nutné uvést, že autor se v citované publikaci věnuje počátkům státu v Egyptě, Mezopotámii, Indii a Číně; jeho závěry však lze s klidným svědomím vztáhnout i na Itálii.

¹²¹ BARKER, G.; RASMUSEN, T. *Etruskové*. s. 56; BRIQUEL, Dominique. *The Origins of the Etruscans: a Controversy Handed Down from Antiquity*. In: TORELLI, Mario (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, s. 47; GRANT, M. *Dějiny antického Říma*, s. 21.

¹²² URBANOVÁ, Daniela; BLAŽEK, Václav. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písmo*. Brno : Host, 2008, s. 78.

¹²³ Viz např. BARTOŠEK, Milan. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*. Praha : Academia, 1988, s. 18 a násl.

¹²⁴ Podle: *Magna Grecia. Puglia, Basilicata, Calabria: colonie greche e romane, villaggi bretoni e lucani*. Milano : Touring Club Italiano, 2007, s. 15; *L'Italia Antica. Siti, musei e aree archeologiche*. Milano : Touring Club Italiano, 2002, příslušné stránky; DELLO RUSSO, William. *Sicilia Antica. Guida archeologica a 40 parchi, siti e musei da non perdere. Ancient Sicily. Archeological Guide to 40 Parks, Sites and Museums not to be Missed*. San Vendemiano (TV) : Sime Books, 2016, příslušné stránky.

Obec	Dnešní název a poloha	Doba založení (před n. l.)
Rhegion	Reggio di Calabria jih Apeninského poloostrova (region Calabria)	polovina 8. století
Pithecusa	Lacco Ameno ostrov Ischia (region Campania)	polovina 8. století
Cuma	Cuma v blízkosti Neapole (region Campania)	3. čtvrtina 8. století
Naxos	jižně od Messiny severovýchod Sicílie (region Sicilia)	734
Siracusa – Ortigia	Siracusa (Ortigia) východ Sicílie (region Sicilia)	734
Zancle	Messina severovýchod Sicílie (region Sicilia)	730
Sybaris	Sibari pobřeží Tarentského zálivu (region Calabria)	730 – 720
Leontinoi	Lentini jihovýchod Sicílie (region Sicilia)	729
Megara Hyblaea	v blízkosti města Augusta východ Sicílie (region Sicilia)	728
Catana / Katana	Catania	po 729 (724)

	severovýchod Sicílie (region Sicilia)	
Kroton	Crotone pobřeží Tarentského zálivu (region Calabria)	709 – 708
Taras	Tarento pobřeží Tarentského zálivu (region Puglia)	706
Locri Epizephyrii	Locri pobřeží Jónského moře (region Calabria)	konec 8. století
Màtauros	Gioia Tauro pobřeží Tyrhénského moře (region Calabria)	1. polovina 7. století
Partènope	Napoli Neapol (region Campania)	7. století
Gela	Gela jih Sicílie (region Sicilia)	689 – 688
Akrai	Palazzolo Acreide jihovýchod Sicílie (region Sicilia)	664
Sìris	v blízkosti města Policoro pobřeží Tarentského zálivu (region Basilicata)	660
Himera	Termini Imerese sever Sicílie (region Sicilia)	648
Casmene	Buccheri jihovýchod Sicílie (region Sicilia)	643

Selinunte	Selinunte jihozápad Sicílie (region Sicília)	650 nebo 628 – 627
Metapontion	Metaponto pobřeží Tarentského zálivu (region Basilicata)	konec 7. století
Kaulonia	Caulonia jih Apeninského poloostrova (region Calabria)	konec 7. století
Medma	Rosarno pobřeží Tyrhénského moře (region Calabria)	konec 7. století
Hipponion	Vibo Valentia pobřeží Tyrhénského moře (region Calabria)	konec 7. století
Poseidonia	Paestum jižně od Salerno (region Campania)	kolem roku 600
Heraclea Minoa	Eraclea Minoa poblíž Selinunte jihozápad Sicílie (region Sicília)	6. století
Kamarina	Camarina jihovýchod Sicílie (region Sicília)	598 – 597
Akragas	Agrigento jihozápad Sicílie (region Sicília)	581 nebo 580
Elea	Vèlia mezi městy Agròpoli a Palinuro (region Campania)	540

Diceàrchia	Pozzuoli v blízkosti Neapole (region Campania)	530
Siracusa – Neapolis	Siracusa (Neapolis) východ Sicílie (region Sicilia)	485
Neapolis	Napoli Neapol (region Campania)	5. století (474)
Laos	Marcellina pobřeží Tyrhénského moře (region Calabria)	polovina 5. století
Thurii	Sìbari pobřeží Tarentského zálivu (region Calabria)	444
Herakleia	v blízkosti města Policoro pobřeží Tarentského zálivu (region Basilicata)	434 – 433
Halaesa Arconidea	východně od Cefalù sever Sicílie (region Sicilia)	403

Zbývá ještě dodat, že velké partie Apeninského poloostrova byly samozřejmě obydleny i dalšími kmeny (Oskové, Daunové, Lukánové, Bruttiové a Mesapové).¹²⁵

¹²⁵ URBANOVÁ, D.; BLAŽEK, V. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písma*, mapa na s. 21, připojena jako Příloha I.

Přes nesporně velký význam všech jednotlivých kultur pro další vývoj společností, obývajících území dnešní Itálie,¹²⁶ můžeme Řeky a Etrusky jednoznačně považovat za rozhodující národy, které přivedly Apeninský poloostrov „na scénu světové historie“.¹²⁷

Abychom však byli důslední, měli bychom uvést ještě obyvatele oblastí, které se po dlouhou dobu nepočítaly mezi vlastní Itálii. Jde zejména o Předalpskou Gallii, kde žili Ligurové a Venetové, Sardinii se Sardy, a Sicílii s osídlením Sikany, Sikuly, Řeky a Kartaginci. Rozhodně bychom měli uvést ještě Kelty, usazené v severní Itálii v Pádské nížině (čimž se vlastně vracíme do Předalpské Gallie) od 4. století před n. l. Není bez zajímavosti, že se do této oblasti dostal keltský kmen Bójů, jehož hlavní sídla byla v předchozí době v Čechách,¹²⁸ jež si Římané zvykli nazývat Gallové, a který s tímto jménem také vešel i do geografické historie Evropy.¹²⁹

Prolínání jednotlivých kultur v době předřímské bývá charakterizováno jednak postupným vznikáním samostatných kmenových celků, a dále postupnou indoeuropeizací¹³⁰ Apeninského poloostrova.¹³¹ Kmenové celky tvořily celkem přirozeně základ pro postupný přechod ke státně organizované společnosti toho kterého kmene. Tento proces máme v

¹²⁶ Z nesmírně rozsáhlé literatury, věnované rozličným kulturám starověké Itálie (jiným, než je kultura Etrusků, Řeků a Římanů) uvedme nad rámec výše citovaných děl např. CAPUIS, Loredana. *I Veneti. Società e cultura di un popolo dell'Italia preromana*. Milano : Longanesi, 2004, 297 s.; CUSTODERO, Gianni. *Antichi popoli del Sud. Apuli, Bruzii, Lucani, Messapi, Sanniti e Greci prima della conquista romana*. Lecce : Capone, 2000, 152 s.; FRANCIOSI, Gennaro. *La romanizzazione della Campania antica*. Napoli : Jovene, 2002, 304 s.; GUERRA, Roberto. *Antiche popolazioni dell'Italia preromana. Padani, Etruschi, Lucani ... alle origini dell'Italia di oggi*. Padova : Aries, 1999, 347 s.; NAVA, Maria Luisa (a cura di). *Le stelle della Dauna. Dalle scoperte di Silvio Ferri agli studi più recenti*. Foggia : Banca del Monte di Foggia, 1988, 219 s.; PALLOTTINO, Massimo. *Genti e culture dell'Italia preromana*. Roma : Jouvence, 1981, 136 s.; ZUCCA, Raimondo. *I popoli italici e le origini di Roma*. Milano : Jaca Book, 2004, 63 s.; z odborných článků viz např. URBANOVÁ, Daniela. Faliština. In: *AVRIGA. Zprávy jednoty klasických filologů*, 1-2/2006, s. 5 – 21 nebo populárně naučný článek ZWINGLEROVÁ, Erla. Itálie před Římany. In: *National Geographic Česká republika*, 1/2005, s. 96 – 119.

¹²⁷ „V předhistorické době stejně jako ještě při rozmachu raných východních civilizací byla Itálie bezvýznamnou a tudíž i neznámou oblastí. Okrajovou zemí civilizovaného světa byla ještě v době, kdy se na Krétě a v Řecku rozvíjely vyspělé kultury, a je příznačné, že na scénu světové historie se italské území dostává poprvé zásluhou Řeků a Etrusků.“ Viz BURIAN, J.; OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 313. Mapa, zobrazující rozsah etruských a řeckých území je připojena jako Příloha II; mapa je převzata z BARKER, G.; RASMUSEN, T. *Etruskové*, s. 9.

¹²⁸ BOUZEK, Jan. *Keltové českých zemí a v evropském kontextu*. Praha : Triton, 2009, s. 64 nebo MAUDUIT, Jacques A. *Keltové*. Praha : Panorama, 1979, s. 21 a násl.

¹²⁹ FILIP, Jan. *Keltská civilizace a její dědictví*. Praha : Academia, 1995, s. 12.

¹³⁰ K otázce indoeuropeizace Apeninského poloostrova viz např. URBANOVÁ, D.; BLAŽEK, V. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písmo*, s. 23 a násl.

¹³¹ BURIAN, J.; OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 318.

zásadě zdokumentován, byť se míra tohoto zdokumentování u jednotlivých kmenů různí – relativně dobré informace máme o Řecích¹³² a Římanech, o Etruscích to platí v menší míře a o ostatních národech máme alespoň základní informace.

Nepřekvapí, že jedním z nejnosenějších prvků při poznávání jednotlivých kmenových kultur a formování prvních národů je právě studium příslušného jazyka.¹³³ Vždyť „jazyk není pouhým vnějším průvodcem, ale vláknem vetkaným hluboko v lidskou duši, zasutou pokladnicí individua, rodu i bděle pamětlivé, nabádající svědomí. Řeč je známkou osobnosti v dobrém i zlém. Známkou rodiště i národa. Tak nerozlučně je jazyk vnitřně srostlý s osobností, rodištěm, národem, lidstvím a životem samotným, že to až svádí k otázce, zda jazyk není pouhé zrcadlení toho všeho, či zda nepřímo tím vším dokonce není: sám zárodečný list jejich růstu“¹³⁴ a „zvyky národa se odrážejí v jeho jazyce a naproti tomu to je do velké míry jazyk, který vytváří národ“.¹³⁵

Na druhé straně „průběh a formy indoeuropeizace Itálie jsou a zřejmě zůstanou předmětem dohadů“.¹³⁶ Lze to ilustrovat na příkladu Sicílie: „Po původním neindoevropském mediteranním obyvatelstvu se zachovala jen jména kmene Ligurů v severní části Itálie a Sikanů, sídlících v západní části Sicílie. Tento ostrov se podle nich původně nazýval Sikanie. Sikelové (Sikulové), mluvící indoevropským jazykem, podle nichž dostal ostrov jméno ... sídlili podle antické tradice původně v Latii a v pobřežním pásmu jižní Itálie přiléhajícím k Tyrhénskému moři. Později se přesunuli přes Messánskou úžinu na Sicílii, ovládli její východní část a postupně splývali s původním obyvatelstvem.“¹³⁷ Jisté je, že indoevropské osídlení se na Apeninském poloostrově postupně rozšiřovalo.

¹³² K řeckému osídlení v Itálii a na Sicílii viz zejména MUSTI, Domenico. *Magna Grecia. Il quadro storico*. Roma – Bari : Laterza, 2005, 462 s.; MUSTI, Domenico. *Storia greca. Linee di sviluppo dall'età micenea all'età romana*. Roma – Bari : Laterza, 2006, 934 s.; SETTIS, Salvatore; PARRA, Maria Cecilia (a cura di). *Magna Graecia. Archeologia di un sapere*. Milano : Mondadori Electa, 2005, 475 s.

¹³³ URBANOVÁ, D.; BLAŽEK, V. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písma*, s. 23.

¹³⁴ HJELMSLEV, Louis. *O základech teorie jazyka*. Praha : Academia, 1972, s. 7.

¹³⁵ SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha : Odeon, 1989, s. 56.

¹³⁶ BURIAN, J.; OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 318.

¹³⁷ BURIAN, J.; OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 317 – 318.

Pokud jde konkrétně o oblast, kde se v pozdější době rozvine město Řím, indoevropské obyvatelstvo sem proniklo někdy kolem roku 1600 před n. l.¹³⁸ Za úspěch v konfrontaci s původním neindoevropským obyvatelstvem¹³⁹ vděčí nejspíše „lepší výzbroji a dokonalejší organizaci“.¹⁴⁰

Počátky obou těchto procesů – tedy vytváření zárodečných forem budoucích národů a indoeuropeizace Apeninského poloostrova – lze časově situovat do první poloviny 1. tisíciletí před n. l. V polovině tohoto tisíciletí pak byl proces vytváření kmenů, resp. národů, dokončen, ale indoeuropeizace stále pokračovala s tím, že zcela zásadní „hnací silou“ tohoto procesu byli Římané při své mocenské expanzi. Ty můžeme v tomto procesu sledovat právě od přelomu 8. a 7. století před n. l., kdy došlo k převzetí písma, přes mocenský vzestup přibližně po r. 500 před n. l., až do dosažení hegemonie v Itálii v polovině 3. století před n. l.¹⁴¹

Ruku v ruce s tím, jak pozice Římanů sílila, rostl i význam latiny jako postupně se prosazujícího *de facto* oficiálního jazyka vznikající sféry moci, pozdějšího impéria; oproti tomu význam ostatních jazyků klesal, až některé z nich zcela zanikly, stejně jako kmeny nebo národy, které byly jejich nositeli.

Velmi zřetelně je to vidět na etruštině a Etruscích: zpočátku mocensky silnější Etruskové zprostředkovali Římanům leccos z řecké i své vlastní kultury¹⁴² a Římanům po určitou dobu dokonce vládli. Po roce 510 před n. l., kdy došlo k vyhnání posledního etruského krále Římanů, Tarquinia Superba, role Etrusků postupně slábla a s Římany se povětšinou

¹³⁸ GRANT, M. *Dějiny antického Říma*, s. 21.

¹³⁹ Z výše uvedených hlavních kmenů můžeme jako neindoevropské jmenovat Etrusky, Sikany, Sardy a Ligury. Za reprezentanty indoevropanů hovořících neitalickými jazyky uveďme Kelty, Řeky a Mesapy. U Sikulů není zařazení jejich jazyka k italickým jazykům zcela jisté. Viz např. URBANOVÁ, D.; BLAŽEK, V. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písma*, s. 209 – 210; nebo PULTROVÁ, Lucie; URBANOVÁ, Daniela; MALÁ, Marie; ŠUBRT, Jirí. *Archaická latina*. Praha : Karolinum, 2006, s. 15 – 26; nebo *Slovník antické kultury*, s. 311, heslo „Keltové“; nebo MAUDUIT, Jacques A. *Keltové*, s. 19.

¹⁴⁰ BURIAN, J.; OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 318.

¹⁴¹ PULTROVÁ, L.; URBANOVÁ, D.; MALÁ, M.; ŠUBRT, J. *Archaická latina*, s. 27; URBANOVÁ, D.; BLAŽEK, V. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písma*, s. 78 – 79.

¹⁴² Milan Bartošek uvádí např., že je „jisté, že ústava Říma jakožto městského státu byla etruského původu“. In: BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 18.

asimilovali v závěru 1. století před n. l.¹⁴³ Pokud jde o etruštinu, přestože ještě v následujícím století se na některých místech ještě etrusky mluvilo,¹⁴⁴ stalo se celé etruské téma na počátku 1. století n. l. pro Římany zjevně jakýmsi kulturně sice zajímavým, ale jinak ne příliš aktuálním tématem. „Od Suetonia víme, že císař Claudius sepsal od svého nástupu na trůn roku 41 po Kr. ‘dvacet knih’ o Etruscích, podle dnešního měřítka knihu o přibližně dvaceti kapitolách. Toto dílo však zřejmě nebylo právě bestsellerem, v každém případě však s výjimkou Suetonia se o něm nikdo víc nezmínil, ani nebyly nalezeny žádné výpisky, takže jeho obsah neznáme.“¹⁴⁵ Protože výše připomenutý citát popisuje Claudiovo dílo s despektem, připomeňme tedy, co Suetonius vlastně o věci napsal:

„[Císař Claudius] napsal řecky i dějepisná díla, Tyrrhénika o dvaceti a Karchédoniaka o osmi knihách. Proto bylo v Alexandrii k starému muzeu přidáno nové, nazvané jeho jménem, a bylo ustanoveno, aby se každoročně ve stanovené dny v posluchárně předčítala v jednom jeho Tyrrhénika, v druhém Karchédoniaka, a to v celém rozsahu střídajícími se předčítateli.“¹⁴⁶

¹⁴³ BOUZEK, Jan. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*. Praha : Karolinum, 2003, s. 33.

¹⁴⁴ BOUZEK, J., *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 33.

¹⁴⁵ PRAYON, Friedhelm. *Etruskové. Historie, náboženství, umění*. Praha : NS Svoboda, 2002, s. 10. Podobně též BURIAN, Jan; MOUCHOVÁ, Bohumila. *Záhadní Etruskové*. Praha : Mladá fronta, 1974, s. 10 – 12.

¹⁴⁶ Suet. *Claud.* V, 42:

„Denique et Graecas scripsit historias, Tyrrhenicon viginti, Carchedoniacon octo. Quarum causa veteri Alexandriae Musio additum ex ipsius nomine novum; institutumque ut quotannis in altero Tyrrhenicon libri, in altero Carchedoniacon diebus statutis velut in auditorio recitarentur toti a singulis per vices.“

K tomu: Tyrrhénika byla sepsáním dějin Etrusků, Karchédoniaka byla sepsáním dějin Kartágiňanů.

INTERMEZZO I

Titi Livii Ab Urbe condita libri

Pars I

Lipsiae : B. G. Teubner, 1906

TITUS LIVIUS

Dějiny I

Praha : Svoboda, 1971

Překlad Pavla Kucharského

a Čestmíra Vránka

Liv. I

[1] Iam primum omnium satis constat Troia capta in ceteros saevitum esse Troianos, duobus, Aeneae Antenorique, et vetusti iure hospitii et quia pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerant, omne ius belli Achivos abstinuisse; casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Enetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsus et sedes et duces reges Pylaemene ad Troiam amisso quaerebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum, Euganeisque qui inter mare Alpesque incolebant pulsus Enetos Troianosque eas tenuisse terras. Et in quem primo egressi sunt locum Troia vocatur pagoque inde Troiano nomen est: gens universa Veneti appellati. Aeneam ab simili clade domo profugum sed ad maiora rerum initia ducentibus fati, primo in Macedoniam

[1] Hned na samém začátku je známo ze všeho nejlépe, že po dobytí Troje zle bylo nakládáno i s ostatními Trojany. U dvou, Aeneje a Anténora, se zdrželi Achátové všeho práva válečného, a to jednak podle práva starobylého pohostinství, jednak i proto, že ti dva vždycky radili k míru a k navrácení Heleny. Dále je ještě známo: přišel Anténor s lidem Eretů (ti byli totiž vyhnáni z Pelargonie povstáním a hledali sídla i vojevůdce po ztrátě krále Plemena u Troje) do nejvnitřnější části zálivu moře Adriatického; po zapuzení Eugenů, kteří sídlili mezi mořem a Alpami, obývali ty země Eretové a Trójané; místo, na které vstoupili, se jmenuje Trója; potom ten kraj dostal jméno trójský a celý ten kmen byl nazván Venetové; Aeneas před podobnou

venisse, inde in Siciliam quaerentem sedes delatum, ab Sicilia classe ad Laurentem agrum tenuisse. Troia et huic loco nomen est. Ibi egressi Troiani, ut quibus ab immenso prope errore nihil praeter arma et naues superesset, cum praedam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque qui tum ea tenebant loca ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est. Alii proelio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde adfinitatem iunxisse tradunt: alii, cum instructae acies constitissent, priusquam signa canerent processisse Latinum inter primores ducesque advenarum euocasse ad conloquium; percontatum deinde qui mortales essent, unde aut quo casu profecti domo quidue quaerentes in agrum Laurentinum exissent, postquam audierit multitudinem Troianos esse, duces Aeneam filium Anchisae et Veneris, cremata patria domo profugos, sedem condendaeque urbi locum quaerere, et nobilitatem admiratum gentis virique et animum vel bello vel paci paratum, dextra data fidem futurae amicitiae sanxisse. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Aeneam apud Latinum fuisse in hospitio; ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adiunxisse foedus filia Aeneae in matrimonium data. Ea res utique Troianis spem adfirmat tandem stabili certaue sede finiendi erroris. Oppidum condunt; Aeneas ab nomine uxoris

pohromou uprchl z domova, ale dospěl do Macedonie, neboť ho osudy vedly podniknout činy ještě větší; potom byl při hledání nových sídel zanesen na Sicílii a od Sicílie se dostal s loďstvem do území laurenského. I toto místo má jméno Trója. Tam přistáli Trójané, a protože jim po nezměrném téměř bloudění nic nezbyvalo kromě zbraní a lodí, sháněli kořist na tom území. Král Latinus a Aboriginové, kteří tehdy obývali ta místa, se seběhli se zbraněmi z města a z venkova, aby bránili násilí těch vetřelců. Potom je pověst dvojí. Jedni vykládají, že Latinus, poražený v bitvě, sjednal mír s Aeneou a potom se s ním spojil příbuzenstvím. Druzí vypravují, že prý v té chvíli, kdy sešikované voje stanuly k boji – ještě před zazněním signálů –, vystoupil Latinus mezi svými předními muži a vyzval vůdce příchozích k rozmluvě. Pak prý se ho vyptal, jací jsou oni lidé, odkud a pro jakou to zkázu se vydali z domova a co tu hledají na území laurenském, že tu vystoupili. Když uslyšel, že ten lid jsou Trójané a jejich vůdce je Aeneas, syn Anchísův a Venušin, a že tito uprchlíci hledají sídlo a místo k založení nového města k založení nového města po spálení svého rodného domova, tu prý vzdal obdiv vznešenosti toho kmene a reka i jeho statečnosti, rozhodlané buď k válce, nebo k míru, a podáním pravice potvrdil záruku budoucího přátelství. Potom prý byla uzavřena smlouva mezi vůdci a

Lavinium appellat. Brevi stirpis quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen.

mezi vojsky byl pronesen čestný pozdrav. Aeneas prý pobýval u Latina jako hostinný přítel; potom prý Latinus připojil před domácími bůžky i rodinnou smlouvu k veřejné tím, že dal Aeneovi svou dceru za manželku. Ta událost utvrdí u Trójanů naději, že ukončí svá bloudění pevným a jistým usídlením. Založí město. Aeneas je nazve Lavinium podle jména své manželky. Zakrátko vzešel z nového manželství mužský potomek a rodiče mu dali jména Ascanius.

[2] Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens simul Aeneae Latinoque bellum intulerat. Neutra acies laeta ex eo certamine abiit: victi Rutuli: victores Aborigines Troianique duces Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus ad florentes opes Etruscorum Mezentiumque regem eorum confugiunt, qui Caere opulento tum oppido imperitans, iam inde ab initio minime laetus novae origine urbis et tum nimio plus quam satis tutum esset accolis rem Troianam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis iunxit. Aeneas adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret nec sub eodem iure solum sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit; nec deinde

[2] Válkou potom byli napadeni Aboriginové a Trójané. Turnus, král Rutulů, jemuž byla slíbena Lavinia před příchodem Aeneovým, těžce snášel, že tomu přistěhovalci byla dána přednost, a proto vypověděl válku Aeneovi a zároveň i Latinovi. Ani jeden, ani druhý šik nevyšel radostně z toho boje: poražení byli Rutulové, vítězší Aboriginové a Trójané ztratili vůdce Latina. Proto si Turnus a Rutulové nedělají velké naděje a utekou do obce Etrusků, vzkvétající mocí, a k jejich králi Mezentiovi. Ten vládl v Caere, bohatém tehdy městě; už od samého počátku neměl nijakou radost ze vzniku nového města; také se domníval, že moc trójská roste o mnoho víc, než je bezpečno pro sousedy; proto se bez zdráhání spojil s Rutuly spojeneckými zbraněmi. Aeneas nazval oba tyto kmeny „Latinové“, aby si naklonil Aboriginy, zbavil se strachu

Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Aeneam cessere. Fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat ut iam non terras solum sed mare etiam per totam Italiae longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset, tamen cum moenibus bellum propulsare posset in aciem copias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcumque eum dici ius fasque est super Numicum flumen: Iovem indigetem appellant.

z té veliké války a aby všichni žili nejenom pod týmž právem, ale i pod týmž jménem. Potom nezůstali Aboriginové za Trójaný ve věrné náklonnosti ke králi Aeneovi. Aeneas, spoléhaje se na tu přízeň dvou kmenů ze dne na den pevněji srůstajících, vyvedl k otevřenému boji válečné sbory, ačkoli mohl hradbami válku s Etruský odrážet; nic na to nedal, tak veliká byla tehdy politickou mocí Etrurie, že už naplnila pověstí o své slávě nejenom země, ale i moře po celé délce Itálie od Alp až k úžině sicilské. Šťastný byl potom boj pro Latiny, pro Aeneu však také poslední z jeho lidských činů. Byl pochován nad řekou Numikem. Ať už je právem lidským či božským jakkoli ho jmenovat, nazývají ho Iovem – domácím praotcem.

[3] Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat; tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume mansit; tantisper tutela muliebri – tanta indoles in Lavinia erat – res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud ambigam – quis enim rem tam veterem pro certo adfirmet? – hicine fuerit Ascanius an maior quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus comesque inde paternae fugae, quem Iulum eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus – certe natum Aenea constat – abundante Lavinii multitudine florentem iam

[3] Ještě nebyl zralý k vládě Ascanius, syn Aeneův, a přece vládní moc zůstala pro něho až do dospělého věku zachována. Zatím poručnictvím ženy – tak veliká schopnost byla v Lavinii – obec latinská i královská vláda po dědovi i po otci zděděná pro chlapce pevně trvala. Nechtěl bych se přit – kdo by totiž najisto tvrdil věc tak starou –, zda tohle byl právě ten Ascanius, nebo starší než on, který se narodil matce Kreúse ještě před zkázou Ilia, ten právě, který potom provázal otce na útěku, jehož také rod Iuliů nazývá praotcem svého jména. Ten Ascanius, ať už se narodil kdekoli a kterékoli

ut tum res erant atque opulentam urbem matri seu novercae relinquit, novam ipse aliam sub Albano monte condidit quae ab situ porrectae in dorso urbis Longa Alba appellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creuerant maxime fuis Etruscis ut ne morte quidem Aeneae nec deinde inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni movere arma aut Mezentius Etruscique aut ulli alii accolae ausi sint. Pax ita conuenerat ut Etruscis Latinisque fluuius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat Ascani filius, casu quodam in siluis natus; is Aeneam Silvium creat; is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albae regnarunt.

Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in traiectu Albulae amnis submersus celebre ad posteris nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus Silvius a patre accepto imperio regnat.

matce – jisto je, že to byl syn Aeneův –, zanechal město s hojným obyvatelstvem lavinským, na ty poměry vzkvétající i bohaté, matce vlastní či nevlastní. Sám založil město nové, jiné pod horou albánskou, jež bylo nazváno Alba Longa podle polohy města, táhnoucího se po horském hřbetě. Mezi založením Lavinia a zavedením osady do Alba Longy uplynulo asi třicet let. A přece vzrostla moc jejich tolik – především po potření Etrusků –, že ani po smrti Aeneově, ani potom za poručnictví ženy, ani za prvního počátku královské vlády toho chlapce se neodvážili zvednout zbraně ani Mezentius a Etruskové, ani žádní jiní sousedé. Shodli se na mírové smlouvě tak, že mezi Etrusky a Latiny se stala hranicí Albula, kterou nyní jmenují Tiberem. Silvius proto kraluje, syn Ascaniův, nějakou náhodou narozený v lesích. Ten zplodí Aeneu Silvia, ten potom Latina Silvia. Od něho bylo zavedeno několik osad a obyvatelé byli nazváni Starolatinové. Zůstalo potom jméno Silviové všem těm, kteří v Albě kralovali.

Z Latina pocházel Alba, Alby Atys, z Atya Capys, z Capya Capetus, Capeta Tiberinus, který se utopil při přepravě přes řeku Albulu a dal tak jméno u potomků slavné té řece. Potom kraluje Agrippa, syn Tiberinův, po Agrippovi Romulus Silvinus, když dostal od

Aventino fulmine ipse ictus regnum per manus tradidit. Is sepultus in eo colle qui nunc pars Romanae est urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat. Is Numitorem atque Amulium procreat, Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviae gentis legat. Plus tamen vis potuit quam voluntas patris aut verecundia aetatis: pulso fratre Amulius regnat. Addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interemit, fratris filiae Reae Silviae per speciem honoris cum Vestalem eam legisset perpetua virginitate spem partus adimit.

[4] Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis maximique secundum deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis cum geminum partum edidisset, seu ita rata seu quia deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae stirpis patrem nuncupat. Sed nec di nec homines aut ipsam aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur, pueros in profluentem aquam mitti iubet. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis nec adiri usquam ad iusti cursum poterat amnis et posse quamvis languida mergi aqua infantes spem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio in

otce vládu. Aventinovi – sám zasažen bleskem – předal královskou moc přímo do ruky. Byl pohřben na pahorku, který je nyní částí města Říma, a dal tak jméno tomu pahorku. Potom kraluje Proca. Ten zplodí Numitora a Amulia. Numitorovi, který byl nejstarší z toho rodu, odkáže starobylou královskou moc Silviova rodu. Avšak více zmohlo násilí než vůle otcova nebo úcta ke staršímu. Amulius zapudí bratra a zmocní se královské vlády. Dověří zločin ještě zločinem dalším: vyhubí mužské potomstvo svého bratra a dceři svého bratra Ree Silvii odejme naději na potomstvo doživotním panenstvím tak, že ji – zdánlivě na její počest – určí za Vestálku.

[4] Ale osudům náleželo – myslím – dát vzniknout znamenitému městu i určit počátek říši, po moci bohů největší. Vestálka byla znásilněna a porodila dvojčata. Buď proto, že se tak domnívala, anebo že bylo čestnější svést vinu na boha, nazve Marta otcem toho nejistého potomstva. Avšak ani bohové, ani lidé neuchrání ji samu ani její potomstvo před krutostí královou: kněžka v poutech je vsazena do vězení; chlapce poručí vhodit do proudící řeky. Jakousi náhodou a božským řízením se Tiber rozvodnil přes břehy do nehybných kalužin, takže nebylo možno se nikde dostat až k toku vlastního řečiště; tak vzbuzoval u sluhů nesoucích ty děti

proxima alluue ubi nunc ficus Ruminialis est
– Romularem vocatam ferunt - pueros
exponunt. Vastae tum in his locis solitudines
erant.

Tenet fama cum fluitantem alveum, quo eiti
erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset,
lupam sitientem ex montibus qui circa sunt
ad puerilem vagitum cursum flexisse; eam
submissas infantibus adeo mitem praebuisse
mammas ut lingua lambentem pueros
magister regii pecoris invenerit – Faustulo
fuisse nomen ferunt – ab eo ad stabula
Larentiae uxori educandos datos. Sunt qui
Larentiam volgato corpore lupam inter
pastores vocatam putent; inde locum fabulae
ac miraculo datum. Ita geniti itaque educati,
cum primum adolevit aetas, nec in stabulis
nec ad pecora segnes venando peragraré
saltus. Hinc robore corporibus animisque
sumpto iam non feras tantum subsistere sed
in latrones praeda onustos impetus facere
pastoribusque rapta dividere et cum his
crescente in dies grege iuvenum seria ac
iocos celebrare.

[5] Iam tum in Palatio monte Lupercal hoc

domněnku, že se utopí i v mělké vodě. Aby
tedy dostáli tomu královskému příkazu – v té
nejbližší tůni, kde nyní je fík Ruminský
(tehdy se prý jmenoval Romulský), odloží
chlapce; rozlehlé byly tehdy v těch krajích
pustiny.

Udržuje se pověst, že mělká voda zanechala
na souši plovoucí korýtko, v němž byli
chlapci odloženi; tu prý žíznící vlčice
z okolních hor zaměřila svůj běh po dětském
nářku. Podala prý dětem tak krotce svislá
vemena, že pastýř královského dobytka –
jmenoval se snad Faustulus – ji zastihl, jak
jazykem olizovala ty děti. On je dal do stájí
své manželce Larentii, aby je vychovala.
Někteří se domnívají, že Larentii říkali mezi
pastýři „vlčice“, což je totéž jako „nevěstka“,
protože každému dávala své tělo; odtud prý
vzešla ona podivuhodná pověst. Tak byli
zrozeni a tak i vychováni; jakmile dospěli
věkem, ani ve stájích, ani u dobytčat
nezaháleli, ale probíhali lesy a lovíli v nich.
Tím nabyli sil na těle i na duchu a stavěli se
už nejenom proti zvěři, ale přepadali i
loupežníky kořistí obtížené a pastýřům
rozdělovali jejich lup a s nimi – když tak den
ze dne rostla družina těch mladíků –
prožívali chvíle vážné i zábavám se oddávali.

[5] Vypravují, že už tehdy na hoře Palatiu

fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium montem appellatum; ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus tenuerit loca, sollemne allatum ex Arcadia instituisse ut nudi iuvenes Lycaeam Pana venerantes per lusum atque lasciuam current, quem Romani deinde vocarunt Inuum.

Huic deditis ludicro cum sollemne notum esset insidiosos ob iram praedae amissae latrones, cum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse, captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maxime dabant in Numitoris agros ab iis impetum fieri; inde eos collecta iuvenum manu hostilem in modum praedas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur.

Iam inde ab initio Faustulo spes fuerat regiam stirpem apud se educari; nam et eitis iussu regis infantes sciebat et tempus quo ipse eos sustulisset ad id ipsum congruere; sed rem immaturam nisi aut per occasionem aut per necessitatem aperiri noluerat. Necessitas prior venit: ita metu subactus Romulo rem aperit. Forte et Numitori cum

se slavil náš svátek Lupercal a že podle Pallantea, města arkadského, ta hora byla nazvána Pallantium, potom Palatium. Tam prý Euander, který z toho kmene arkadského pocházel a před mnohými věky ta místa měl v majetku, přinesl tu slavnost z Arkadie a dal podnět k tomu, aby obnažení mladíci běhali v žertovné rozpustilosti a uctívali tak Pána Lycaea – ochránce stád před vlky, jehož potom Římané nazvali Inuus, to je Oplodňující.

A když se tak oddávali hře (ta slavnost se pravidelně opakovala), učinili jim nástrahu lupiči, kteří na ně zanevřeli pro ztrátu kořisti. Kdežto Romulus se silou ubránil, Rema prý zajali, zajatého vydali Amuliovi a ještě na něj žalovali. Především jim kladli za vinu, že prý napadají pozemky Numitorovy a že odtud odnášejí kořist jako nepřátelé se sehnanou tlupou mladíků. Tak je Numitorovi vydán k potrestání Remus.

Hned od začátku choval Faustulus nadějnou domněnku, že u sebe vychovává královské potomky. Věděl totiž, že děti byly odloženy na rozkaz králův i že doba, v níž on sám se jich ujal, se s tím shoduje. Ale nechtěl to tušení, nezralé ještě pro řešení, prozrazovat, leda by se naskytla příležitost nebo se ukázalo nezbytným. Nezbytnost nastala

in custodia Remum haberet audissetque geminos esse fratres, comparando et aetatem eorum et ipsam minime seruilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum; sciscitandoque eodem pervenit ut haud procul esset quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo iuvenum – nec enim erat ad vim apertam par – sed aliis alio itinere iussis certo tempore ad regiam venire pastoribus ad regem impetum facit; et a domo Numitoris alia comparata manu adiuvat Remus. Ita regem obtruncat.

[6] Numitor inter primum tumultum, hostes inuasisse urbem atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem praesidio armisque obtinendam auocasset, postquam iuvenes perpetrata caede pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio scelera in se fratris originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem deinceps tyranni seque eius auctorem ostendit. Iuvenes per mediam contionem agmine ingressi cum auum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi efficit.

dříve: a tak ze strachu prozradí tu věc Romulovi. A právě tak tomu bylo u Numitora: když tak držel ve vězení Rema a uslyšel, že ti bratři jsou dvojčata, a srovnával jejich věk i jejich povahu nikterak služebnicky poníženou, tu ho napadla vzpomínka na vnuky. Začal se vyptávat a došel tak daleko, že Rema skoro poznal. Tak se ze všech stran králi strojí úklad. Romulus učiní na krále útok, ale ne se zástupem mladíků – nestačil totiž na zjevné násilí –, nýbrž rozkázal už dříve pastýřům, aby přišli, každý jinou cestou, v určitou dobu ke královskému paláci; a z domu Numitorova ho podporuje s jiným připraveným sborem Remus. Tak společně krále Amulia zavraždí.

[6] Numitor za prvního zmatku rozlašoval záměrně, že nepřátelé vtrhli do města a že napadli královský palác. Nejdříve tak odvolal branné družstvo albanské do hradu, aby jej obsadili posádkou i hájili zbraněmi. Ale když pak uviděl ty jinochy, jak po zabití krále k němu spěchají plni radosti, ihned svolal sněm a oznámil mu zločin svého bratra na něm spáchaný, původ svých vnuků, jak se narodili, jak byli vychováni, jak poznáni, dále zavraždění toho tyranského samovládce a sebe označil za původce toho činu. Jinoši kráčeli středem toho shromáždění ve vojenském zástupu a pozdravili děda jako krále; tu se ozvalo

souhlasné volání z celého davu, jenž tak potvrdil titul a vládu svému králi.

Ita Numitori Albana re permissa Romulum Remumque cupido cepit in iis locis ubi eiti ubique educati erant urbis condendae. Et supererat multitudo Albanorum Latinorumque; ad id pastores quos accesserant, qui omnes facile spem facerent parvam Albam, parvum Lavinium prae ea urbe quae conderetur fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen coortum a satis miti principio. Quoniam gemini essent nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut di quorum tutelae ea loca essent auguriis legerent qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

Když tímto způsobem předali Numitorovi vládu v Albě, pojala Romula a Rema touhu založit město na těch místech, kde byli pohozeni a vychováni. Byl nadbytek lidu albánského i latinského. K tomu ještě přibyli pastýři, a tak ti všichni snadno dávali naději, že malá bude Alba, malé Lavinium ve srovnání s tímto městem, které bude založeno. Porušilo však tyto záměry zděděné zlo, touha po vládě, a odtud vzešel i ošklivý rozbroj vzniklý z počátku dost mírného. Romulus a Remus byli totiž dvojčata, a proto úcta před starším nemohla rozhodnout spor, kdo by měl dát jméno novému městu, kdo by měl řídit založené město svou vládou. Proto s úmyslem, aby bohové, pod jejichž ochranou ta místa byla, vybrali věštbami jednoho z nich, zaujmou jako stanoviště k pozorování letu ptáků: Palatium Romulus, Remus Aventin.

[7] Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; iamque nuntiato augurio cum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutauerat: tempore illi praecepto, at hi numero auium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi certamine irarum ad

[7] Dříve prý Removi přišlo věštné znamení, totiž šest supů; a když už to věštné znamení bylo ohlášeno a ukázal se dvojnásobný počet supů Romulovi, oba zástup jejich přívrženců pozdravil jako krále. Jedni vztahovali na sebe královskou vládu, protože předstihli druhou stranu časem, ti

caedem vertuntur; ibi in turba ictus Remus cecidit. Volgatior fama est ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros; inde ab irato Romulo, cum verbis quoque increpitans adiecisset, "Sic deinde, quicumque alius transiliet moenia mea," interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata.

druzí zase, protože počet ptáku se jim zjevil větší. Z toho se utkali v hádce a po zápase plném hněvivé vášně přešli k bitce. Tu Remus ve zmatku udeřen klesl. Rozšířenější je pověst, že na posměch bratrovi Remus přeskočil nové hradby. Nato prý byl zabit rozhněvaným Romulem, který se na něho i slovy obořil a zvolal: „Takto ať v budoucnu zahyne každý, kdokoli přeskočí moje hradby!“ Tak se samojediný zmocnil vlády Romulus: založené město bylo nazváno jménem zakladatelovým.

Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit. Sacra dis aliis Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Euandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca Geryone interempto boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluuium, qua prae se armentum agens nando traiecerat, loco herbido ut quiete et pabulo laeto reficeret boves et ipsum fessum via procubuisse. Ibi cum eum cibo uinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola eius loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum cum avertere eam praedam vellet, quia si agendo armentum in speluncam compulsisset ipsa uestigia quaerentem dominum eo deductura erant, aversos boves eximium quemque pulchritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus cum gregem

Nejdříve opevnil Palatium, na němž sám byl vychován. Oběti bohům vykonal podle albánského obřadu, jenom Herkulovi podle řeckého, jak byly zavedeny od Euandra. Připomínají, že Herkules po zabití Geryona přihnal do těch míst zvlášť krásná dobytčata a sám unaven cestou ulehl poblíž řeky Tiberu, přes nějž se přepravil plaváním při hnaní toho stáda, a to na místě travnatém, aby odpočinkem i hojnou pastvou svá dobytčata osvěžil. A když ho tam zmoženého jídlem i vínem překonal tvrdý spánek, tu pastýř bydlící v té krajině, jménem Cacus, divoký a silný to člověk, našel zalíbení v kráse těch dobytčat a chtěl ukrást tu kořist. Ale věděl, že samy stopy dovedou pána do jeskyně, až bude dobytek hledat, jestliže tam zažene stádo jen tak; proto zatáhl do jeskyně býky pozpátku a za ocasy; každý

perlustrasset oculis et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo uestigia ferrent. Quae ubi omnia foras versa vidit nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi ex loco infesto agere porro armentum coepit. Inde cum actae boves quaedam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. Quem cum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset, ictus claua fidem pastorum nequiquam invocans morte occubuit.

z nichl byl kus vynikající krásy. Herkules se probudil ze spánku za prvního úsvitu a přehlédl očima stádo. Poznal, že ho část chybí do počtu, a pospíšil k nejbližší jeskyni, zda stopy snad vedou tam. A když viděl, že všechny jsou obráceny ven a na jinou stranu že nevedou, byl z toho zmaten a v nejistotě a začal zase odhánět stádo z toho nebezpečného místa. Když potom některé hnané krávy ze stesku po těch zbylých, jak to bývá, zabučely, tu se hlas těch zavřených krav ozval z jeskyně a přilákal tam Herkula. Když tak kráčel k jeskyni, snažil se ho Cacus násilím zadržet. Ale byl udeřen kyjem a zemřel, nadarmo se dovoláváje věrnosti pastýřů.

Euander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca, venerabilis vir miraculo litterarum, rei novae inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam ante Sibyllae in Italiam adventum miratae eae gentes fuerant. Is tum Euander concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestae reum caedis excitus postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens rogat qui vir esset. Vbi nomen patremque ac patriam accepit, "Iove nate, Hercules, ac salve," inquit; "te mihi mater, veridica

Tehdy tam uprchl z Peloponésu Euander a vládl nad těmi kraji spíše svou důstojností než skutečnou mocí. Byl to muž ctihodný svou podivuhodnou znalostí písma, nezvyklého to zjevu mezi lidmi nevzdělanými v těch uměních. Ještě ctihodnější byl proto, že se věřilo v božství jeho matky Carmenty, kterou s obdivem uctívaly ty kmeny ještě před příchodem Sibylly do Itálie. Tehdy Euander byl tedy k té události přivolán sběhem pastýřů, kteří zmateně sem tam pobíhali kolem příchozího, obviněného ze zřejmé vraždy. Když uslyšel o tom činu i o jeho příčině, zadíval se na zevnějšek a podobu toho muže, jež byla

interpres deum, aucturum caelestium numerum cecinit, tibi que aram hic dicatum iri quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet tuoque ritu colat."

Dextra Hercules data accipere se omen impleturumque fata ara condita ac dicata ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quae tum familiae maxime inclitae ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit ut Potitii ad tempus praesto essent iisque exta apponerentur, Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit donec Pinarium genus fuit, ne extis eorum sollemnium vescerentur. Potitii ab Euandro edocti antistites sacri eius per multas aetates fuerunt, donec tradito seruis publicis sollemni familiae ministerio genus omne Potitiorum interiit. Haec tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit, iam tum immortalitatis virtute partae ad quam eum sua fata ducebant fautor.

poněkud vznešenější a velebnější než podoba lidská, a vyptával se ho, kdo je. Jakmile se dověděl jméno i otce i jeho otčinu, zvolal: „Synu Iovův, Herkule, buď zdrav! O tobě mi věštila matka, pravdomluvná vykladačka vůle bohů, že rozmnožíš počet nebešťanů a tobě že tu bude zasvěcen oltář, který nazve kmen jednou na zemi nejmocnější oltářem největším a bude jej ctít podle tvého obřadu.“

Herkules mu podal pravici a prohlásil, že ten věštný výrok přijímá a že naplní osudná proroctví založením a zasvěcením oltáře. Tam byla tehdy poprvé ze stáda vybrána vynikající kráva a oběť Herkulovi vykonána; přitom byli povoláni k posvátné službě i k pořádání hostiny Potitiové a Pinariové, kteréžto rodiny, tehdy obzvlášť proslulé, obývaly ta místa. Náhodou se tehdy přihodilo, že se Potitiové dostavili včas a že jim byly na stůl předloženy vnitřnosti. Pinariové však přišli na zbylou část hostiny, když už byly vnitřnosti snědeny. Proto zůstalo ustanovení platné, dokud žil rod Pinariů, aby nepožíval vnitřností při slavnostních obětech. Potitiové byli poučeni Euandrem a stali se kněžskými představenými toho obřadu po mnoho věků, dokud ta rodinná slavnost nebyla předána obřadníkům obce a dokud nevymřel celý rod Potitiů. Pak tyto posvátné úkony převzal Romulus, jako jediný ze všech cizí; už tehdy

totiž přál nesmrtelnosti nabyté statečností,
jak ho k ní osudy vedly.

[8] Rebus divinis rite perpetratis vocataque ad concilium multitudine quae coalescere in populi unius corpus nulla re praeterquam legibus poterat, iura dedit; quae ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. Alii ab numero auium quae augurio regnum portenderant eum secutum numerum putant. Me haud paenitet eorum sententiae esse quibus et apparitores hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga praetexta sumpta est, et numerum quoque ipsum ductum placet, et ita habuisse Etruscos quod ex duodecim populis communiter creato rege singulos singuli populi lictores dederint.

[8] Romulus řádně vykonal bohoslužby a svolal do shromáždění lid; ten však nemohl srůst v tělo jednoho národa jinak než zákony. Proto jim dal právní řád. Měl za to, že se to zřízení stane posvátným prostému ještě lidu, jestliže sám sebe učiní ctihodným odznaky moci. Proto si dodal vznešenosti i jinak, a to jak šatem, tak zejména přibráním čestného průvodu dvanácti liktorů. Někteří se domnívají, že se přitom řídil počtem ptáků, kteří mu věštbou zvěstovali královskou moc. Já bych se spíše přidržel názoru těch, kterým se zamlouvá domněnka, že i ten počet byl převzat od sousedních Etrusků, stejně jako královští pomocníci; ostatně od nich bylo vzato i křeslo kurulské i toga nachem lemovaná. Tak prý to měli zavedeno Etruskové, protože si volili krále společně z dvanácti kmenů a ty kmeny daly po jednom liktorovi.

...

...

INTERMEZZO II

Herodotus. The Persian Wars, I

with an English translation

by Alfred Denis Godley

Cambridge : Harvard University Press,

1920

HÉRODOTOS

Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy

Praha : Odeon, 1972

Překlad Jaroslava Šonky

a Čestmíra Vránka

Hdt. I, 94

Λυδοὶ δὲ νόμοισι μὲν παραπλησίοισι χρέωνται καὶ Ἕλληνες, χωρὶς ἢ ὅτι τὰ θήλεα τέκνα καταπορνεύουσι, πρῶτοι δὲ ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοψάμενοι ἐχρήσαντο, πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο. φασὶ δὲ αὐτοὶ Λυδοὶ καὶ τὰς παιγνίας τὰς νῦν σφίσι τε καὶ Ἕλλησι κατεστεώσας ἑωυτῶν ἐξεύρημα γενέσθαι: ἅμα δὲ ταύτας τε ἐξευρεθῆναι παρὰ σφίσι λέγουσι καὶ Τυρσηνὴν ἀποικίαι, ὧδε περὶ αὐτῶν λέγοντες. ἐπὶ Ἄττος τοῦ Μάνεω βασιλέος σιτοδείην ἰσχυρὴν ἀνὰ τὴν Λυδίην πᾶσαν γενέσθαι, καὶ τοὺς Λυδοὺς τέως μὲν διάγειν λιπαρέοντας, μετὰ δὲ ὡς οὐ παύεσθαι, ἅκεα δίξησθαι, ἄλλον δὲ ἄλλο ἐπιμηχανᾶσθαι αὐτῶν. ἐξευρεθῆναι δὴ ὧν τότε καὶ τῶν κύβων καὶ τῶν ἀστραγάλων καὶ τῆς σφαίρης καὶ τῶν ἀλλέων πασέων

Lýdové se řídí podobnými obyčejí jako Řekové, kromě toho, že prostituují své děti ženského pohlaví. První z lidí, pokud víme, používali ražených mincí ze zlata a stříbra a první začali pěstovat obchod. Lýdové sami tvrdí, že jsou jejich vynálezem i hry, které se nyní pěstují u nich i u Řeků. Vynašli prý je v téže době, kdy kolonizovali Tyrsénii. Vypravují o tom toto: Za časů krále Atya, syna Manova, nastala po celé Lýdii veliká nouze o potraviny. Lýdové zprvu trpělivě vyčkávali, a když neustávala, hledali jinou odpomoc. Každý z nich vymyslel něco jiného. A tak tehdy vynášeli hru v kostky, vrhcáby, s míčem a všechny jiné hry podobné kromě pessů, jejichž vynález si totiž Lýdové nepřivlastňují. Když hry vynalezli, používali jich proti hladu tak, že jeden den

παιγνιέων τὰ εἶδεα, πλὴν πεσσῶν τούτων γὰρ ὧν τὴν ἐξεύρεσιν οὐκ οἰκηιοῦνται Λυδοί. ποιέειν δὲ ὧδε πρὸς τὸν λιμὸν ἐξευρόντας, τὴν μὲν ἐτέρην τῶν ἡμερέων παίζειν πᾶσαν, ἵνα δὴ μὴ ζητέοιεν σιτία, τὴν δὲ ἐτέρην σιτέεσθαι παυομένους τῶν παιγνιέων. τοιοῦτω τρόπῳ διάγειν ἐπ' ἕτεα δυῶν δέοντα εἴκοσι. ἐπεῖτε δὲ οὐκ ἀνίεναι τὸ κακὸν ἀλλ' ἔτι ἐπὶ μᾶλλον βιάζεσθαι οὕτω δὴ τὸν βασιλέα αὐτῶν δύο μοίρας διελόντα Λυδῶν πάντων κληρῶσαι τὴν μὲν ἐπὶ μόνη τὴν δὲ ἐπὶ ἐξόδῳ ἐκ τῆς χώρας, καὶ ἐπὶ μὲν τῇ μένειν αὐτοῦ λαγχανούση τῶν μοιρέων ἑωυτὸν τὸν βασιλέα προστάσσειν, ἐπὶ δὲ τῇ ἀπαλλασσομένη τὸν ἑωυτοῦ παῖδα, τῷ οὐνομα εἶναι Τυρσηνόν. λαχόντας δὲ αὐτῶν τοὺς ἐτέρους ἐξιέναι ἐκ τῆς χώρας καταβῆναι ἐς Σμύρνην καὶ μηχανήσασθαι πλοῖα, ἐς τὰ ἐσθεμένους τὰ πάντα ὅσα σφι ἦν χρηστὰ ἐπίπλοα, ἀποπλέειν κατὰ βίου τε καὶ γῆς ζήτησιν, ἐς ὃ ἔθνεα πολλὰ παραμειψαμένους ἀπικέσθαι ἐς Ὀμβρικούς, ἔνθα σφέας ἐνιδρύσασθαι πόλιος καὶ οἰκέειν τὸ μέχρι τοῦδε. ἀντὶ δὲ Λυδῶν μετονομασθῆναι αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ βασιλέος τοῦ παιδός, ὅς σφεας ἀνήγαγε, ἐπὶ τούτου τὴν ἐπωνυμίην ποιευμένους ὀνομασθῆναι Τυρσηνοὺς.

Λυδοὶ μὲν δὴ ὑπὸ Πέρσησι ἐδεδούλωντο.

hráli od rána do večera, aby nemohli hledat potravu, a druhý den přestali hrát a jedli. Takovým způsobem to vydrželi osmnáct let. Nouze však nepovolovala, nýbrž spíše vzrůstala, a tak král rozdělil Lýdy na dvě skupiny a museli losovat, buď že zůstanou, nebo se ze země vystěhují. K té části, která si vytáhla los, že mohla zůstat, se přiřadil král sám, a k té, která měla odejít, přidal svého syna, který se jmenoval Tyrsénos. Ti, kdo si vytáhli los k odchodu ze země, odešli do Smyrny, postavili si lodi, naložili na ně všechno, čeho bylo k plavbě třeba, a odpluli hledat živobytí a sídla. Cestou minuli mnoho národů, až přišli k Ombrikům. Tam si založili města a bydlí tam až podnes. Z Lýdů si změnili jméno podle králova syna, který je přivedl; podle jeho jména se nazvali Tyrsény.

Lýdy si tedy podrobili Peršané.

...

...

INTERMEZZO III

Titi Livii Ab Urbe condita libri

Pars I

Lipsiae : B. G. Teubner, 1906

TITUS LIVIUS

Dějiny I

Praha : Svoboda, 1971

Překlad Pavla Kucharského

a Čestmíra Vránka

Liv. V, 33

Ducentis quippe annis ante quam Clusium oppugnarent urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt; nec cum his primum Etruscorum sed multo ante cum iis qui inter Appenninum Alpesque incolebant saepe exercitus Gallici pugnauere. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. Mari supero inferoque quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi uocabulo gentis, alterum Hadriaticum [mare] ab Hatria, Tuscorum colonia, uocauere Italicae gentes, Graeci eadem Tyrrenum atque Adriaticum uocant. Ei in utrumque mare uergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Appenninum ad inferum mare, postea trans

Vždyť už dvě stě let předtím, než oblehli Clusium a dobyli města Říma, přešli Gallové do Itálie a jejich vojska často bojovala, nikoli poprvé, s těmito klusijskými Etrusky, ale mnohem dříve s těmi, kteří sídlili mezi Appeninami a Alpami. Před panstvím římským se politická moc Tusků rozkládala široce na zemi i na moři. Jak byli mocní na moři hořejším, i dolejším, jimiž je Itálie obklopena jako ostrov, toho dokladem jsou jejich jména, protože to jedno moře pojmenovali (sic!) italské kmeny „Tuské“, společným názvem tohoto kmene, druhé „Adriatické moře“ podle Adrie, kolonie Tusků. Řekové je jmenují „Tyrhénské“ a „Adriatické“. Rozkládali se k oběma mořím a obývali zemi s dvanácti městy, nejdříve na

Appenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis missis, quae trans Padum omnia loca, – excepto Venetorum angulo qui sinum circumcolunt maris, – usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Raetis, quos loca ipsa efferarunt ne quid ex antiquo praeter sonum linguae nec eum incorruptum retinerent.

straně Appenin nám bližší až k dolejšímu moři, potom za Appeninami; vyslali tam týž počet osad, kolik bylo původních hlavních měst; obývali všechna ta místa za Pádem až k Alpám s výjimkou koutu Venetů, kteří bydlí kolem toho zálivu mořského. Také alpské kmeny mají nepochybně týž původ, především Raetové; ti převzali něco z divokosti té země, takže si nezachovali nic ze starých časů kromě jazyka, ale ani ten není neporušen.

...

...

Oblast, kde vznikalo město Řím, se nacházela na samotném okraji italského území, v pohraniční oblasti mezi Latii a Etrurií. Otázka je, proč bylo zvoleno právě toto místo?

Domácí tradice odkazovala na založení Říma z Alba Longy, města, ležícího ne příliš daleko (asi 20 km) od Říma směrem na jihozápad, na Albánské hoře (dnes Monte Cavo), a propojila tento mýtus s řeckými dějinami: Po skončení trojské války se jeden z hlavních obránců poražené Tróje, Aeneas, vydal na strastiplnou cestu po Středomoří, aby se nakonec usadil ve střední Itálii, v Latii. Zde jeho syn Iulus založil město Alba Longa. O několik generací později se pokračovatelům Aenea narodili Romulus a Remus, kteří pak založili město Řím.¹⁴⁷ Město Alba Longa bylo chápáno jako hlavní město spolku latinských měst, takže postavení Říma zdaleka nebylo – a to ani podle tradice – od počátku dominantní.¹⁴⁸

Toto propojení počátků římských dějin s dějinami řeckými by nemělo překvapovat. Je to období reflektované v řadě mýtů středomořských národů, a ony mýty reagují do značné míry na neklidné období přibližně 13. – 12. století před n. l. „Idealizované události ... ztrácející se ve světě mýtů, se stávají tématem vyprávění objasňujících počátky antického světa. Do tohoto pohnutého věku, konce egejské doby bronzové, jsou zasazeny skladby o trojské válce a Odysseově bloudění, o praotci Římanů Aeneovi, který uprchl z dobyté Tróje, o předku Etrusků Capysovi nebo o Héraklových dobrodružstvích, stejně jako biblické líčení Jozuova znovudobývání ‘země zaslíbené’ pro židovský národ.“¹⁴⁹

¹⁴⁷ Pokud jde o Aeneovu cestu do Itálie, snad nejznámější klasické podání je od Vergilia: PUBLIUS VERGILIUS MARO. *Aeneis*. Praha : Svoboda, 1970, 427 s. Vybrané pasáže z Livia, týkající se tohoto mýtu, resp. jeho pokračování v osobách Romula a Rema, jsou v této studii přítomny jako Intermezzo I; z nespočtených tradování tohoto mýtu o založení Říma viz např. ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Dějiny psané Římem*. Praha : Mladá fronta, 1967, s. 16 – 23.

¹⁴⁸ Viz KRÁL, Josef (napsal); GROH, Vladimír (upravil a vydal). *Státní zřízení římské*. Praha : Jednota českých filologů, 1921, s. 11 – 12.

¹⁴⁹ BUDIL, Ivo T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha : Triton, 1992, s. 130.

Vlastní město bylo vybudováno na dolním toku řeky Tibery, ve vzdálenosti přijatelných 24 km od břehů Středozevního moře. Opět stojí za povšimnutí bezpečný, ale přitom pohodlný odstup od moře.¹⁵⁰ Ostatně Cicero pro výběr místa nešetří chválou:

„Místo pro město zvolil [Romulus] neuvěřitelně výhodně ... Neumístil je totiž k moři ..., nýbrž tento velice prozíravý muž cítil, že přímořská poloha není příliš vhodná pro města, která se zakládají s nadějí na trvalost vlády, a to za prvé proto, že města u moře jsou vystavena nejen mnohým, ale také špatně viditelným nebezpečím. Neboť pevnina předem ohlašuje příchod nepřátel nejen očekávaných, ale také náhlých prostřednictvím mnohých známek jak hlasitým třeskem, tak i zvukem ... Avšak onen nepřítel z moře připlouvající na lodi zde může být dříve, než by byl kdo s to pojmout podezření, že přijde ... A zvolil místo jak prameny oplývající, tak i zdravé v oblasti plné nákazy. Jsou tu totiž pahorky, které jsou samy provívány větrem a údolím přinášejí stín.“¹⁵¹

Jestliže jsme ale jako jeden z faktorů ovlivňujících vhodnost určitého místa pro osídlení výše uvedli i obranu proti malárii, musíme konstatovat, že v případě místa určeného pro pozdější město Řím tento argument selhává. Samotná řeka Tibera byla proslulá svými povodněmi,¹⁵²

¹⁵⁰ GRANT, M. *Dějiny antického Říma*, s. 20.

¹⁵¹ Cic. *De rep.* II, 3, 5:

(5) „Qua gloria parta urbem auspiciato condere et firmare dicitur primum cogitavisse rem publicam. Urbi autem locum, quod est ei qui diuturnam rem publicam serere conatur diligentissime providendum, incredibili opportunitate delegit. Neque enim ad mare admovit, quod ei fuit illa manu copiisque facillimum, ut in agrum Rutulorum Aboriginumve procederet, aut in ostio Tiberino, quem in locum multis post annis rex Ancus coloniam deduxit, urbem ipse conderet, sed hoc vir excellenti providentia sensit ac vidit, non esse opportunissimos situs maritimos urbibus eis quae ad spem diuturnitatis conderentur atque imperii, primum quod essent urbes maritimae non solum multis periculis oppositae sed etiam caecis.

(6) Nam terra continens adventus hostium non modo expectatos sed etiam repentinos multis indiciis et quasi fragore quodam et sonitu ipso ante denuntiat, neque vero quisquam potest hostis advolare terra, quin eum non modo <ad> esse sed etiam quis et unde sit scire possimus. maritimus vero ille et navalis hostis ante adesse potest quam quisquam venturum esse suspicari queat, nec vero cum venit prae se fert aut qui sit aut unde veniat aut etiam quid velit, denique ne nota quidem ulla, pacatus an hostis sit, discerni ac iudicari potest.“

Cic. *De rep.* II, 6, 11:

„Locumque delegit et fontibus abundantem et in regione pestilenti salubrem; colles enim sunt, qui cum perflantur ipsi tum adferunt umbram vallibus.“

¹⁵² BRTNICKÝ, Ladislav. *Topografie starověkého Říma*. Praha : Česká akademie věd a umění, 1925, s. 33. Autor pokračuje a dále poznamenává, že „Neblahé povodně opakovaly se i ve středověku a v nové době. Známa Berniniho fontána v podobě lodičky, stojící na piazza Spagna, je upomínkou, že se tam r. 1598 za povodně jezdilo po člunech. Po roce 1871 bylo první starostí vlády italské regulovati řeku a vystavěti vysoká nábřeží, dílo, na něž vynaloženo 200.000.000 lir“.

v oblasti se dále nacházelo několik říček a potoků (dnes buď neexistujících, nebo proměněných v kryté stoky) a množství pramenů. Ve svém důsledku byla půda v této lokalitě silně rozbahněná. Relativně teplé podnebí činilo z takto promáčeného místa, zejména na jaře a na podzim, prostředí velmi nezdravé, takže „co pravil Cicero o zdravoti podnebí římského, bylo řečeno příliš optimisticky“.¹⁵³

Důvod, proč bylo ono sice relativně bezpečné, ale ne příliš zdravé místo zvoleno, je nutno hledat v širších souvislostech. Zde se na scénu opět dostávají Etruskové. Ti ještě před rokem 600 před n. l. pronikli na území na jihovýchod od Říma, do Kampánie, kde založili město Capua.¹⁵⁴ Spojení mezi severními a jižními oblastmi, ovládanými Etrusky, vedlo zcela logicky ke snaze kontrolovat brod přes řeku Tiberu, která obě oblasti oddělovala. Místo, kde později vzniklo město Řím, je vlastně na dolním toku Tibery posledním použitelným brodem.¹⁵⁵ Přestože domácí legendy považují za zakladatele města Romula, tedy prvního Římana, „je pravděpodobné, že vlastními zakladateli Říma jako města byli Etruskové.“¹⁵⁶

Samotný původ Etrusků zůstává zahalen nejasnostmi. „Etruskové se sami označovali jménem Rasenna, v řeckých textech se jmenují Tyrrhénoi nebo Tyrsénoi (odtud pochází název Tyrhénské moře), v latinských Etrusci nebo Tusci (odtud označení Etruskové, Toskánsko).“¹⁵⁷ Obvykle¹⁵⁸ se uvádějí tři teorie:

- (a) První teorie sleduje původ Etrusků na Východ. V této teorii jsou Etruskové uváděni jako potomci Pelasgů, případně Lýdů.

¹⁵³ BRTNICKÝ, L. *Topografie starověkého Říma*, s. 36. Autor v této souvislosti cituje na uvedeném místě Horatia (*Epistulae* I, 7, 5): „Když začínají dozrávatí figy a dostaví se horko letní, objevují se pořadatelé pohřbů s černými smutečními sluhý, otcové a matičky bojí se o zdraví svých dětí a horlivá práce ve veřejném životě působí horečky. Otevírají se testamenty.“ („... dum ficus prima calorque dissignatore decorat lictoribus atris, dum pueris omnis pater et matercula pallet. Officiosaque sedulitas et opella forensis adducit febris et testamenta resignat.“)

¹⁵⁴ Dnešní Santa Maria Capua Vetere, ležící na sever od Neapole.

¹⁵⁵ GRANT, M. *Dějiny antického Říma*, s. 27 – 28.

¹⁵⁶ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 18.

¹⁵⁷ BURIAN, J.; OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 319; GRANT, M. *Dějiny antického Říma*, s. 25.

¹⁵⁸ BRIQUEL, D. The Origins of the Etruscans: a Controversy Handed Down From Antiquity. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, s. 43.

Pelasgové byli původní obyvatelé Řecka a s Lýdy byli příbuzní.¹⁵⁹ Bohužel, nelze o nich říci mnoho více, protože jejich existence není ztotožnitelná s žádnými konkrétními archeologickými nálezy.¹⁶⁰ Pelasgové se v historii objevují „na hranici mytologie a historie“ a jsou snad „řeckou reflexí jedné z hlavních skupin oněch mořských národů, které ve 13. – 12. století př. Kr. přepadly mykénské Řecko, zničily Krétu, Chetitskou říši, Ugarit i četná další levantská města“.¹⁶¹ Pokud jde o mořské národy, stojí snad za poznamenání, že pro starověkou Evropu, zejména řeckou a římskou, představuje jejich doba „nejzazší horizont historického povědomí“.¹⁶²

Teorie o lýdském původu Etrusků sahá svými kořeny až ke spisům Hérodotovým.¹⁶³ Je snad poněkud uchopitelnější, protože lze konfrontovat řadu archeologických nálezů, u kterých skutečně můžeme konstatovat řadu příbuzných rysů.¹⁶⁴

Naproti tomu, pokud jde o jazyk, je jediným známým exemplářem, který vykazuje znaky příbuzné s etruštinou, nápis na kamenné stéle z ostrova Lemnu, nalezené roku 1884.¹⁶⁵ Problém je ten, že ostrov se nachází přibližně uprostřed Egejského moře a nemá s Lýdií, ležící uprostřed západní Malé Asie, nic společného.¹⁶⁶ Této teorii se též vytýká i fakt, že pokud by Etruskové pocházeli z východního Středomoří, do Itálie by se pravděpodobně dostávali přes moře, což předpokládá určitou úroveň znalosti

¹⁵⁹ *Slovník antické kultury*, s. 460, heslo „Pelasgové“. Lýdové žili na západní části Malé Asie. Viz *Slovník antické kultury*, s. 359, heslo „Lýdia“.

¹⁶⁰ BOUZEK, J. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 13.

¹⁶¹ Obě citace viz BOUZEK, J. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 13.

¹⁶² BUDIL, I. T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, s. 130.

¹⁶³ Hdt. I, 94. Text (z 5. století před n. l.) je v této studii přítomen jako Intermezzo II.

¹⁶⁴ Viz např. BURIAN, J.; OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 319.

¹⁶⁵ DE SIMONE, Carlo. The Tyrrheni of Lemnos. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, s. 501. Naproti tomu BURIAN, J.; OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 319, uvádí jako rok nálezu 1885 a URBANOVÁ, D.; BLAŽEK, V. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písmo*, s. 52, rok 1858 (jde ale asi o tiskovou chybu).

¹⁶⁶ BOUZEK, J. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 13 – 14; podobně BARKER, G.; RASMUSEN, T. *Etruskové*, s. 82 – 83.

mořeplavby. Z dosavadních poznatků o Etruscích ale můžeme dovodit, že ačkoli mořeplavbu zjevně provozovali, nezdá se, že by se jí věnovali nad rámec nutnosti.¹⁶⁷

(b) Druhá teorie předpokládá původ Etrusků v oblastech na sever od Itálie.

Tato teorie pracuje s rozšířením etruské kultury (protovillanovské, tj. z období 11. – 10. století před n. l.) v době hlavního rozmachu etruských osídlení v severní Itálii.¹⁶⁸ Její kořeny jsou také starověké,¹⁶⁹ ale větší podpory se jí dostalo až v novověku. Odvolává se na příbuznost jazyka Raetů, národa žijícího mezi Bodamským jezerem a Dunajem, s etruštinou.¹⁷⁰

Nejasnosti, zejména kolem etruského jazyka, však neumožnily dojít dále, než ke spekulacím. Jedna z takových spekulací o možném původu Etrusků např. zvažovala to, že Etruskové přišli do Itálie po souši se zastávkou v Raetii,¹⁷¹ a ukazovala dále na místo původu Etrusků lokalizované kdesi na severozápadním Balkáně.¹⁷²

(c) Třetí teorie vidí v Etruscích původní obyvatelstvo.

I zde se ve sledování původu této teorie dostaneme až do starověku,¹⁷³ byť je i v současné době zastávána některými odborníky, zejména jazykovědci,¹⁷⁴ kteří

¹⁶⁷ BURIAN, J.; MOUCHOVÁ, B. *Záhadní Etruskové*, s. 95.

¹⁶⁸ BOUZEK, J. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 14 – 15.

¹⁶⁹ Teorie má od starověku původ v textu Liviově V, 33 (původně z počátku 1. století n. l.), který je v této studii přítomen jako Intermezzo III.

¹⁷⁰ Podobně jako Etruskové jsou i Raetové označováni za národ „neznámé jazykové příslušnosti“. In: *Slovník antické kultury*, s. 524, heslo „Raetia“.

¹⁷¹ BURIAN, J.; MOUCHOVÁ, B. *Záhadní Etruskové*, s. 87.

¹⁷² BOUZEK, J. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 15.

¹⁷³ BURIAN, J.; MOUCHOVÁ, B. *Záhadní Etruskové*, s. 85. Původcem této teorie je Dionysios z Halikarnassu, autor *Římských starožitností* (konec 1. století před n. l.).

¹⁷⁴ BRIQUEL, D. The Origins of the Etruscans: a Controversy Handed Down From Antiquity. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, s. 43.

argumentují neindoevropskými kořeny etruštiny.¹⁷⁵ I zde však musíme konstatovat, že nejde o jednoznačně přijímanou teorii.

Zbývá dodat, že se před několika desetiletími objevila ještě jedna teorie, akcentující fakt, že žádný národ není čistý jednolitý celek, ale že se v průběhu věků mísí s obyvatelstvem a kulturami, s nimiž přichází do styku. Etrusky tudíž podle této teorie nelze ztotožnit nějakým konkrétním etnikem, ale měli by se chápat spíše jako výsledek procesu „kulturních výměn“.¹⁷⁶ To je sice pravda – koneckonců toto tvrzení platí asi pro všechny národy v Evropě –, ale k vyjasnění původu Etrusků (ve smyslu původu jejich jazyka) tato teorie příliš nepomáhá.

Poslední doplnění naší úvahy pak může citovat výsledek poměrně nedávného výzkumu, původně zaměřeného na genetickou vazbu mezi Etrusky a současnými obyvateli Toskánska, hlavní oblasti kdysi obývané Etrusky. Avšak ani výsledky, publikované v roce 2006, nepřinesly příliš nového, rozhodně ne nějaké převratné zjištění, které by nám v hledání původu Etrusků pomohlo. Kromě toho, že hledaná vazba je natolik slabá, že o ní nemůžeme seriózně hovořit, zdá se, že vedlejším výstupem z tohoto výzkumu bylo velmi opatrné podpoření první teorie (byť studie konstatovala, že ani genetická vazba mezi Etrusky a moderními Turky z Anatólie není prokázána).¹⁷⁷

¹⁷⁵ BURIAN, J.; OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 319.

¹⁷⁶ PALLOTTINO, Massimo. *L'origine degli Etruschi*. Roma : Tumminelli, 1947, zde podle BRIQUEL, D. The Origins of the Etruscans: a Controversy Handed Down From Antiquity. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, 48.

¹⁷⁷ „An Eastern origin of the Etruscans was suggested by comparison of artifacts (1, 23) and is consistent with the observation that modern Turks appear genetically closer to the Etruscans than any Italian population except the Tuscans. However, our simulations gave no evidence of a genealogical continuity between Etruscans and modern people from Anatolia. As a consequence, it seems simpler to interpret the cultural and genetic similarities between Etruscans and Turks as a consequence of contacts entailing genetic exchanges (as opposed to common origins). ... Therefore, these results do not reveal whether the sampled Etruscans were representative of the entire population or of the upper class only, although they show that simulated and observed data can be reconciled with a model of stratification. At any rate, the Etruscans that we studied seem to have contributed very little to the mitochondrial genomes of modern Tuscans.“

Výzkum prováděli odborníci z University Ferrara, Itálie (Dipartimento di Biologia, Università di Ferrara) a Stanfordské University, USA (Department of Anthropological Sciences, Stanford University). Viz BELLE, Elise M. S.; RAMAKRISHNAN, Uma; MOUNTAIN, Joanna L.; BARBUJANI, Guido. Serial Coalescent Simulations Suggest a Weak Genealogical Relationship Between Etruscans and Modern Tuscans. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 23. květen 2006, The National Academy of Sciences, Washington, s. 8012 – 8017; citované místo je na s. 8015 (zde citováno bez tam uvedených odkazů). Viz též internetové stránky:

Ani lidé žijící ve starověku, bližší Etruskům, neměli tedy přesnou a jednotnou představu o původu Etrusků. Nelze, než konstatovat, že ani současná etruskologie nemá dnes jasnou představu o odpovědi na stejnou otázku, a Etruskové tak zůstávají i nadále jedním z nejzáhadnějších národů všech dob. Toto konstatování by nemělo být vnímáno jako výraz frustrace nad neschopností vyřešit záhadu Etrusků; snad je to činí o to přitažlivějšími. Každopádně je obdivuhodné, kolik toho Etruskové po sobě zanechali, římské dědictví z toho nevyjímaje. Pojďme se nyní podívat na vlastní roli Etrusků při formování římského národa.

Neznáme rok založení města Řím a není ani pravděpodobné, že se to někdy dozvíme. Datace se různí a většinou se pohybují někdy mezi koncem 9. až polovinou 8. století před n. l. (nejčastěji se uvádí rok 753 před n. l.)¹⁷⁸ Za citování stojí Eutropiovy Stručné dějiny Říma, kde se o založení města Řím píše následující:

„[Romulus] v době, kdy žil ve společenství loupeživých pastýřů, založil ve svých osmnácti letech na Palatinském pahorku malé městečko. Stalo se tak jedenáct dní před květnovými Kalendami v třetím roce šesté olympiády, přibližně roku třístého devadesátého čtvrtého po zničení Tróje, vezmou-li se v úvahu nejvyšší a nejnižší letopočty dochované tradicí.“¹⁷⁹

-
- <http://news-service.stanford.edu/news/2006/may17/mountain-051706.html>, přístup 17. ledna 2009;
 - www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.0509718103, přístup 17. ledna 2009;
 - <http://web.unife.it/progetti/genetica/Guido/pdf/Belle%20PNAS.pdf>, přístup 17. ledna 2009.

¹⁷⁸ „Secondo la tradizione Roma fu fondata nel 753 a. C., ma anche nell'antichità, furono proposte molte date diverse, dall'814 al 729 a. C.“ In: OGILVIE, Robert M. *Le origini di Roma*. Bologna : Mulino, 1995, s. 19. Podobně: „Založení Říma kladeno bylo na různá léta. Nehledíme-li k Timaiovi z Tauromenia, jenž je položil na 814, aby je tím přiblížil Karthagině, kolísaly dohady římských chronologů kolem poloviny osmého století: Varro 753, kapitolské fasti 752, Polybios a Cato 751, Fabius Pictor 748; Cincius Alimentus jediný šel o čtvrt století níže, na 729.“ In: KRÁL, J.; GROH, V. *Státní zřízení římské*, s. 12. Dále např. „Básník P. Vergilius Maro klade založení Říma dokonce do r. 848 př. n. l. a historik L. Cincius Alimentus pak uvádí rok 729 př. n. l.“ Tato vročení jsou uváděna jako „krajní“. In: SKŘEJPEK, Michal. *Poodkryté tváře římského práva*. Praha : Havlíček Brain Team, 2006, s. 17.

¹⁷⁹ Eutrop. I, 1:

„Is [Romulo] cum inter pastores latrocinaretur, decem et octo annos natus urbem exiguam in Palatino monte constituit XI Kal. Maias, Olympiadis sextae anno tertio, post Troiae excidium, ut qui plurimum minimumque tradunt, anno trecentesimo nonagesimo quarto.“

Taková data ale implikuje, že došlo k určitému formálnímu úkonu – založení města – což pro dnešního člověka často představuje nějaký akt ne nepodobný vydání zakladatelské listiny nebo městského privilegia ve středověku. Formální úkon tohoto druhu ale můžeme těžko předpokládat v době, o které pojednáváme, už jenom proto, že si běžný moderní člověk takovýto akt automaticky představí jako vydání jakési listiny, jejíž pořízení by v daných historických podmínkách bylo prakticky neproveditelné. Je jisté, že místo bylo osídleno už mnohem dříve a že pokud budeme hledat toto formální založení, jakési „úřední rozhodnutí“, najdeme v nejlepším případě pouze v jistém smyslu potvrzení stávající existence osídlení.¹⁸⁰

„V polovině 8. století před n. l. vznikly na pahorcích pozdějšího Říma (rovina mezi nimi byla bažinatá a řádila tam bahenní zimnice) a v nejbližším okolí primitivní latinské a latinsko-sabinské vesničky.“¹⁸¹ Jinými slovy: Řím s největší pravděpodobností vyrůstal kontinuálně ze starších menších osad, přičemž tento proces se nazývá *synoikismos*.¹⁸² Můžeme pak spekulovat o tom, zda to, co spatřujeme v onom „vyorání brázdy“ na místě budoucích městských hradeb a následném konfliktu mezi zakladateli města, bratry Romulem a Remem, není mýtický převyprávěný onen „zakládací akt“.

V každém případě máme před sebou kontakt přinejmenším dvou kultur – vznikající římské kultury a již existující kultury etruské, která – podobně jako kultura římská – vztahovala své počátky ke konkrétnímu vročení roku 986 před n. l.¹⁸³

Etruskové jsou v této interakci poněkud napřed – existují již etruská města a přístavy. „Etruskému sídlištnímu systému ... dominovala velká populační centra. Mezi Arnem a Tiberem leželo asi kolem patnácti velkých center ... Podle nálezů intenzivního povrchového

¹⁸⁰ V nedávné době byl např. na Foru v Římě objeven hrob vysoce postavené ženy, která zemřela ve svých asi třiceti letech přinejmenším 300 let předtím, než měl být Řím založen roku 753 před n. l. („The astonishing fact about this discovery is that it dates back to at least 300 years before the traditional date of the founding of Rome 753 BC.“) Podle zprávy na:

- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5031974.stm>, přístup 31. května 2006.

¹⁸¹ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 18.

¹⁸² *Slovník antické kultury*, s. 591, heslo „synoikismos“.

¹⁸³ „... tradiční počátek etruských dějin datovaný k roku 986 př. Kr.“ In: BOUZEK, J. *Etruskové. Jini než všechny ostatní národy*, s. 17.

průzkumu existovala v celém etruském světě také různá malá a ještě menší sídliště.¹⁸⁴ Tato města měla jednak solidní obranné konstrukce, neboť „byla vždy postavena na místech, která jim poskytovala přirozenou ochranu ..., a navíc byla chráněna i masivními hradbami“,¹⁸⁵ a poměrně pevnou organizační strukturu. Musíme ale dodat, že cesta k městskému státu byla poměrně dlouhá a že struktura etruské společnosti se v období 8. – 6. stol. před n. l. vyvíjela, přičemž výchozím modelem bylo „rodové království“.¹⁸⁶

Na vrcholu mocenské struktury etruského městského státu stál král, který byl patrně nazýván *lucumo*,¹⁸⁷ jehož pravomoc je „předmětem spekulací, ale lze předpokládat, že její součástí byla funkce nejvyššího kněze a vojenského velitele“,¹⁸⁸ a také nejvyššího soudce.¹⁸⁹ „Atributy monarchie byly sceptrum, zdobená toga, trůn (*sella curulis*), fasces a další insignie ...“¹⁹⁰ Králem byl obvykle některý silný člen etruské aristokracie, který – aby mohl vykonávat také funkci nejvyššího kněze – musel být i osobou zasvěcenou do záležitostí náboženských.

Postupně se na jeho místě mohla objevovat kolegia úředníků, zvaných *zilath*.¹⁹¹ V tomto posunu můžeme také spatřovat postupný vývoj etruských měst od monarchického zřízení k republikánskému. Že nešlo o žádný formální historický předěl, který by oba typy státního zřízení od sebe odděloval, lze doložit i na dochovaných archeologických nálezech. Známé jsou například zlaté destičky z Pyrgi, přístavu etruského města Cerveteri, objevené v roce 1964 ve svatyni, nacházející se dnes v blízkosti hradu Santa Severa.¹⁹² Na dvou destičkách z doby kolem roku 500 před n. l. je nápis v etruštině (36, resp. 15 slov)¹⁹³ a na třetí destičce je

¹⁸⁴ BARKER, G.; RASMUSEN, T. *Etruskové*, s. 141.

¹⁸⁵ BARKER, G.; RASMUSEN, T. *Etruskové*, s. 147.

¹⁸⁶ MENICHETTI, Mauro. Political Forms in the Archaic Period. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, s. 214 a 221.

¹⁸⁷ „... řecky lukumón, etrusky lauchume, lauchme, luchume ...“ In: BOUZEK, J. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 38.

¹⁸⁸ BARKER, G.; RASMUSEN, T. *Etruskové*, s. 91.

¹⁸⁹ BOUZEK, J. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 38.

¹⁹⁰ BOUZEK, J. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 38.

¹⁹¹ BURIAN, J.; MOUCHOVÁ, B. *Záhadní Etruskové*, s. 54.

¹⁹² *Podivuhodné archeologické objevy. Etruskové a Římané. Cesty, objevy, rekonstrukce*. Praha : Euromedia Group, 2001, s. 15.

¹⁹³ AGOSTINIANI, Luciano. The Language. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, s. 487 – 488.

nápis ve foiničtině, který sice obsahově odpovídá textu etruskému, ale nikoli v konkrétních formulacích¹⁹⁴ (původní naděje na vyluštění záhady etruského jazyka se tedy nálezem těchto destiček nenaplnily). Pro nás je zajímavé to, že ekvivalentem etruského výrazu *zilath* je ve foinické verzi „král“.¹⁹⁵ Pro autora foinického textu tedy buď role vysokého správního úředníka a krále splývaly, anebo prostě neznal přesnější foinický výraz. Ať byl již důvod jakýkoli, pro tehdejšího současníka nebyl asi rozdíl příliš důležitý.¹⁹⁶

Pokud jde o další vrstvy obyvatelstva, usuzuje se na existenci relativně rozsáhlé rovnoprávné vrstvy svobodných obyvatel, rozdělených na vrstvy významnější (aristokracie) a méně významné (zemědělci a výrobci). Sociální rozvrstvení doplňovali otroci.¹⁹⁷ Etruskové v jednotlivých městech byli pak rozděleni do rodů a do kurií.¹⁹⁸

Etruský městský stát se sestával z vlastního města a přilehlého kontrolovaného venkovského území. Mezi jednotlivými městy a sídlišti existovala zřetelná hierarchie, přičemž páteř celého etruského světa tvořilo dvanáct (hovoří se o „*dodecapolis*“) a později patnáct měst. „Hlavních měst v etruské Toskáně bylo dvanáct; teprve v římské době se hovořilo o patnácti městech. S jistotou lze říci, že k nim patřily v době postupné římské okupace Etrurie Caere, Tarquinie, Vulci, Rosellae, Vetulonia, Populonia, Volsinie, Chiusi, Perugia, Cortona, Arezzo, Fiesole a Volterra, což činí třináct, takže asi ne všechna tato města najednou – Veje byly připojeny k římskému území již na počátku 4. století a pak se už mezi etruské *populi* nepočítaly.“¹⁹⁹ Ústředím celého takového městského svazu, zvaného také *lucumonia*, byla svatyně bohyně Voltumny (*Fanum Voltumnae*), jejíž lokalizace ale není jistá.²⁰⁰

¹⁹⁴ URBANOVÁ, D.; BLAŽEK, V. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písma*, s. 61.

¹⁹⁵ *Podivuhodné archeologické objevy. Etruskové a Římané. Cesty, objevy, rekonstrukce*, s. 16.

¹⁹⁶ Toto terminologické lavírování vystihuje paradoxně anglický popis tabulek z Pyrgi, který užívá výrazu „a local Etruscan sovereign“ (místní etruský vladař). Viz AGOSTINIANI, L. *The Language*. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, s. 488.

¹⁹⁷ BOUZEK, J. *Etruskové. Jini než všechny ostatní národy*, s. 35.

¹⁹⁸ BOUZEK, J. *Etruskové. Jini než všechny ostatní národy*, s. 36.

¹⁹⁹ BOUZEK, J. *Etruskové. Jini než všechny ostatní národy*, s. 36.

²⁰⁰ BARKER, G.; RASMUSEN, T. *Etruskové*, s. 93.

Přestože během staletí byly zmiňované lokality pojmenovávány různě, lze snad doplnit jejich původní, případně latinská jména a uvést orientačně jejich polohu v dnešní Itálii. Že nešlo o žádné bezvýznamné sídlištní celky, dokládají i odhady počtů obyvatel jednotlivých měst. V době jejich největšího rozmachu (tj. kolem přelomu 6. a 5. století před n. l.) lze hovořit o následujících počtech (s tím, že počet obyvatel celé Etrurie se v této době odhaduje na 274.000).²⁰¹

Název			Poloha	Počet obyvatel
Dnešní	Etruský	Latinský		
Cerveteri	Caisra Cisra	Caere	severozápadně od Říma (region Lazio)	25.000
Tarquinia (přibližně od 1250 do roku 1922 Corneto)	Tarch(u)na Tarxuna	Tarquinii	severozápadně od Říma (region Lazio)	20.000
Vulci	Velch Velx	Vulci	archeologické naleziště poblíž městečka Montalto di Castro západně od Viterba (region Lazio)	15.000
Roselle	Rusel	Rusellae	severně od Grosseta	12.500

²⁰¹ Podle STEINGRÄBER, Stephan. Etruscan Urban Planning. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, s. 293; *L'Italia Antica. Siti, musei e aree archeologiche*. Milano : Touring Club Italiano, 2002; *Toscana. Guida d'Italia del Touring Club Italiano*. Milano : Touring Club Italiano, 1997.

			(region Toscana)	
Vetulonia (od středověku do roku 1887 Colonnata nebo Colonna di Buriano)	Vatluna	Vetulonium	severozápadně od Grosseta (region Toscana)	17.000
Populonia	Popluna Pupluna Pufluna Fufluna	Populonium	severně od Piombina (region Toscana)	25.000
Bolsena	Velzna	Volsinii	severně od Viterba (region Lazio)	13.000
Chiusi	Chamars Clevsi	Clusium	západně od Perugie (region Toscana)	5.000
Perugia	Phersna	Perusia	hlavní město Umbrie (region Umbria)	6.000
Cortona	Curtun	Corito	jižně od Arezza (region Toscana)	6.000
Arezzo	Aritim	Arretium	jihovýchodně od	6.000

			Florencie (region Toscana)	
Fiesole	Viesul Vipsul Višl	Faesulae	těsné sousedství Florencie (region Toscana)	(údaj není k dispozici)
Volterra	Velathri	Volaterrae	mezi Pisou a Sienou (region Toscana)	17.000
Veje / Véio	Veii	Veius	archeologické naleziště u obce Isola Farnese severně od Říma (region Lazio)	32.000

Nutno podotknout, že v oblasti leží i několik dalších důležitých center, které sice byly Etrusky osídleny, ale nebyly součástí uvedeného svazu, přičemž asi nejdůležitějším takovým sídlem byla Bologna. Ohledně role tohoto města v politickém životě etruských center panují jisté nejasnosti. Na jednu stranu leží Bologna zřetelně mimo vlastní centrum etruského městského svazu, na druhou stranu její význam nelze přehlížet. Vždyť Plinius Starší o ní napsal, že „Bologna, Felsina je uváděna jako místo, které je *princeps Etruriae*“.²⁰² Je samozřejmě otázkou, co Plinius Starší míní výrazem „*princeps Etruriae*“. Obvykle se uvádí, že výrazem

²⁰² Plin. *NH.* III, 112:

„Bononia, Felsina vocitata tum cum princeps Etruriae esset“.

K tomu: Felsina je etruské jméno města.

„Etruria“ míní celou oblast, osídlenou Etrusky, nikoli pouze oblast Pádské nížiny, a že výraz „princeps“ není myšlen politicko-institucionálně, ale jako synonymum výrazu „metropolis“.²⁰³

Význam králů jednotlivých etruských měst byl různý. Uvádí se, že jen několik králů mělo moc, přesahující hranice jediného města.²⁰⁴ „Hospodářsky ani politicky Etrurie nepředstavovala nikdy jednotný celek. Základním politickým útvarem v ní byl nezávislý a všestranně samostatný městský stát.“²⁰⁵ Svědčí to o tom, že Etruskové nevytvořili celek, srovnatelný s dnešním chápáním „národa“, ačkoli se jazykově velmi zřetelně vůči svému okolí vymezovali a udržovali mezi sebou úzké kontakty. Nutno říci, že tyto kontakty byly především rázu náboženského, a teprve následně v tomto kontextu také politického.

Podíváme-li se na počátky římského státu, vidíme prakticky stejný model, jako u etruských měst. Někdy v 8. století před n. l. existuje na dolním toku Tibery osídlení „městského typu“, při již zmiňovaném posledním brodu přes řeku a v relativně praktické vzdálenosti od moře. Osídleno je latinským kmenem Římanů, ačkoli musíme předpokládat, že toto osídlení nebylo nikdy „etnický čistý“.²⁰⁶ Koneckonců, budoucí Řím ležel na nutné spojnici mezi severním etruským osídlením v Toskánsku a jižním etruským územím v Kampánii. Je tedy pochopitelné, že – přes nedostatek národního celku – byly politické (a v jejich kořenech hospodářsko-bezpečnostní) zájmy Etrusků v oblasti velmi čitelné.

Tento vnější tlak, stejně jako celkem přirozená tendence obyvatelstva spojovat své síly, vedly k tomu, že „počátkem sedmého století př. Kr. se osady na několika návrších, na Palatinu, Esquilinu a Caelijském pahorku, spojily přinejmenším pro náboženské účely, a snad i

²⁰³ SASSATELLI, Giuseppe; DONATI, Angela (a cura di). *Storia di Bologna. I. Bologna nell'antichità*. Bologna : Bononia University Press, 2005, s. 122 - 124.

²⁰⁴ BARKER, G.; RASMUSEN, T. *Etruskové*, s. 92.

²⁰⁵ BURIAN, J.; OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 321.

²⁰⁶ KRÁL, J.; GROH, V. *Státní zřízení římské*, s. 10.

z důvodů politických. Vytvořily takzvané Septimontium neboli Sedm pahorků (jiných a menších, než bylo pozdějších 'sedm pahorků římských').²⁰⁷

Na jednu stranu jde o celkem pochopitelný vývoj, na druhou stranu překvapuje rychlost, s jakou k tomuto sjednocení došlo. V této rychlosti se mohou spatřovat výrazné vlivy vnějších okolností, kterými mohly být v dané době a v dané konstelaci nejpravděpodobněji právě zájmy Etrusků. Tento závěr je podpořen i archeologickými nálezy, dokládajícími výrazné posílení ekonomických kontaktů vznikajícího města Říma s již existujícími etruskými městy Caere a Veje.

Výše již bylo uvedeno, jaké problémy představovala vodou prosycená půda v místě zakládaného města. Ostatně i samotný název města Řím – Roma – se odvozuje z etruského „*ruma*“, které znamená „voda“.²⁰⁸ Nepřekvapí proto, že ve stejné době, kdy se původní římské obce sjednotily, byly započaty práce na odvodnění římského Fora a byly položeny základy pro budoucí hlavní římskou stoku (*cloaca maxima*). Krátce poté se v Římě začaly objevovat různé výrobky (hrnčířské a kovové) z výše uvedených etruských měst. Tuto poměrně rychlou proměnu lze popsat jako „transformaci čistě domácké ekonomiky v obec, kde kvetla profesionální řemesla“. Provázanost vznikajícího Říma s etruským světem pak měla vliv i na domácí produkci. „Římská materiální kultura se tak postupně přizpůsobovala etruské. ... Řím byl očividně na nejlepší cestě stát se etruským městem.“²⁰⁹

Pokud jde o státní zřízení nového městského státu, lze konstatovat, že i to vlastně kopírovalo etruský model. V čele stál král (*rex*). Slovo samo může znamenat nejenom označení královské funkce, ale může být interpretováno i šířeji, obecně jako „správce“ nebo dokonce „ředitel“.²¹⁰

²⁰⁷ GRANT, M. *Dějiny antického Říma*, s. 28. Technický proces vznikání města Řím je podrobně rozebrán v publikaci BRTNICKÝ, Ladislav. *Topografie starověkého Říma*. Praha : Česká akademie věd a umění, 1925, 484 s.

²⁰⁸ ÜRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. Praha : Orbis, 1968, s. 13.

²⁰⁹ GRANT, M. *Dějiny antického Říma*, s. 29 (obě citace).

²¹⁰ KRÁL, J.; GROH, V. *Státní zřízení římské*, s. 115; PRAŽÁK, Josef M.; NOVOTNÝ, František; SEDLÁČEK, Josef. *Latinsko – český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha : Československá grafická unie, 1937, s. 1082 – 1083, heslo „rex“.

Fakt, že mocenská pozice s tímto označením existovala v římské společnosti odedávna, je dokládán i nápisem, obsahující výraz „RECEI“ na obeliskoidním cippu (hraničním kameni) z vejského tufu,²¹¹ nalezeném pod plochou, vydlážděnou černým mramorem (proto bývá také nazýván *lapis niger*), v roce 1899 na Foru v Římě.²¹² Ačkoliv kompletní text je nesrozumitelný, panuje ohledně některých slov, včetně tohoto, jednota v porozumění. Slovo „RECEI“ (psané zprava doleva), je vykládáno jako dativ substantiva „rex“, tedy „regi“. Sám *lapis niger* pochází z let 580 – 570 před n. l. a je jedním z nejstarších dokladů používání latiny v oblasti Říma. Z na něm vytesaných srozumitelných výrazů a z jeho fyzické podoby a umístění lze usuzovat, že měl „institucionálně-náboženský charakter“. „Stěží si lze představit jinou funkci v době, kdy byla znalost písma mezi obyvatelstvem nepochybně velmi nízká.“²¹³ Soudí se, že označoval místo, stojící pod ochranou bohů a že tedy materializoval nábožensko-právní normu, která toto místo určovala. Jde tedy „patrně o *lex sacra*, který (sic!) zakazuje znesvěcení tohoto místa“.²¹⁴

Král, podobně jako tomu bylo u králů etruských měst, soustřeďoval ve svých rukou rozsáhlé pravomoci: od čistě administrativních (s nimiž mu pomáhali další jemu podřízení úředníci), přes soudní, dále vojenské, až po kultovní. Jeho pravomoci ale nebyly neomezené – pokus o posílení pozice krále až k tyranidě za posledních tří etruských králů (příslušnost Servia Tullia k etruskému etniku bývá někdy zpochybňována)²¹⁵ vedl nakonec k pádu království jako politického modelu a k nastolení republiky. Králů bylo celkem sedm a jejich posloupnost byla následující:²¹⁶

²¹¹ URBANOVÁ, D.; BLAŽEK, V. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písma*, s. 88.

²¹² KRÁL, J.; GROH, V. *Státní zřízení římské*, s. 115.

²¹³ URBANOVÁ, D.; BLAŽEK, V. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písma*, s. 88 – 90.

²¹⁴ LÖWE, Gerhard; STOLL, Heinrich Alexander. *ABC antiky*. Praha : Ivo Železný, 2005, s. 201, heslo „lapis niger“. Zde je též uvedeno, že kámen byl na místo uložen kolem roku 310 n. l. a že pod ním byla objevena hrobka z 6. nebo z počátku 5. stol. před n. l.

²¹⁵ GRANT, M. *Dějiny antického Říma*, s. 37.

²¹⁶ Podle BOATWRIGHT, Mary T.; GARGOLA, Daniel J.; TALBERT, Richard A. J. *Dějiny římské říše od nejranějších časů po Konstantina Velikého*. Praha : Grada, 2012, s. 52.

Král	Doba vlády (před n. l.)
Romulus	753 – 715
Numa Pompilius	715 – 673
Tullus Hostilius	673 – 642
Ancus Marcius	642 – 617
Lucius Tarquinius Priscus	616 – 579
Servius Tullius	578 – 535
Lucius Tarquinius Superbus	534 – 510

Zatímco první čtyři králové jsou spíše mýtickými osobami, poslední tři se považují za historicky doložené krále etruského původu.²¹⁷

Král byl, opět podobně jako v etruských městech, ustanovován za součinnosti kněží a lidových shromáždění. Zde je nutné ale upozornit na značnou nejistotu, která ohledně obsazování uprázdněné královské pozice panuje po celá staletí.

„Kdysi v tomto městě vládli králové, ale království nepředávali následníkům z vlastního rodu. Po nich přicházeli na trůn jiní lidé, dokonce i cizinci. Numa, který nastoupil na trůn po Romulovi, pocházel ze Sabinů, což byli, pravda, sousedé, ale tehdy přece jen cizinci, a po Ancovi Marciovi následoval Priscus Tarquinius ...“²¹⁸

²¹⁷ Viz např. ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 385, heslo „Romulus“.

²¹⁸ *Senatus consultum Claudianum (oratio Claudii) de iure honorum Gallis dando* (rok 48 n. l.) (ILS 212):

Quondam reges hanc tenuere urbem, nec tamen domesticis successoribus eam tradere contigit. Supervenere alieni et quidam externi ut Numa Romulo successerit ex Sabinis veniens, vicinus quidem, sed tunc externus; ut Anco Marcio Priscus Tarquinius.

Překlad podle GRANT, Michael. *Dvanáct césarů*. Praha : BB Art, 1998, s. 118.

Jde o to, že „ve zprávách o době královské se způsob obsazování tohoto úřadu uvádí nejistě. Hodnost nebyla dědičná, král nebyl ani jmenován svým předchůdcem, ani volba lidovým shromážděním není výslovně doložena“.²¹⁹ Starší odborná literatura se obvykle k některé verzi sice přiklání jako pravděpodobné, ale obvykle tak činí velmi opatrně. Většinou se poukazuje na to, že z nepříliš dlouhého výčtu sedmi římských králů jsou čtyři mýtičtí a řada tří historických králů je příliš krátká na to, aby bylo možno učinit jednoznačné závěry. Přes dosti pádný argument, že speciálně role krále jako nejvyššího velekněze jej předurčovala i k tomu, aby si ustanovil nástupce,²²⁰ zdá se, že jistá forma vnější kontroly nad výkonem úřadu se dokázala udržovat.²²¹ Její rámec ale zřejmě závisel na momentálním mocensko-politickém rozložení sil.

Podstatné na celém procesu ustanovení nového krále je také, že samotné jmenování králem, učiněné s největší pravděpodobností lidovým shromážděním kuriátním (*comitia curiata*), bylo pouhým předstupněm ke skutečné vladařské pozici. Doplnit bylo nutno ještě schválení senátem (tzv. *auctoritas patrum*) a schválení zákona o nejvyšší vojenské a soudní moci (tzv. *lex curiata de imperio*). Ten sice navrhoval již zvolený král, ale kuriátní shromáždění jej muselo přijmout. Přinejmenším v teoretické rovině tedy existoval určitý systém kontroly královské moci.²²²

Král se po vzoru etruských městských panovníků obklopoval symboly moci. „Právě z doby etruské nadvlády pochází pojem *imperium* a také vnější znaky královské moci, zejména: *sella curullis* (slonovinou zdobené pojízdné křeslo na vyvýšené podlaze zvané *tribunal*), *corona* (vavřínový věnec ze zlata), *sceptrum* (žezlo ze slonoviny s Jovovým orlem), *toga praetexta* (purpurový plášť) a *lictores* (12 zřízců, z nichž každý nesl svazek prutů s vetknutou sekerou

²¹⁹ KINCL, Jaromír; URFUS, Valentin; SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha : C. H. Beck, 1995, s. 2 – 3.

²²⁰ Tento názor vyslovil Theodor MOMMSEN v díle *Römisches Staatsrecht*, II, 7 (1887); zde podle KRÁL, J.; GROH, V. *Státní zřízení římské*, s. 116.

²²¹ Ze starší literatury např. KRÁL, J.; GROH, V. *Státní zřízení římské*, s. 116; z novější literatury např. KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, s. 3.

²²² KRÁL, J.; GROH, V. *Státní zřízení římské*, s. 116 – 117; KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, s. 3; REBRO, Karol; BLAHO, Peter. *Římske právo*. Bratislava – Trnava : Iura edition, 2003, s. 24 – 25.

/fascis/).²²³ K výše citovaným atributům královské moci lze doplnit, že *sella curullis* bylo křeslo, které snad „mohlo být vezeno pro větší důstojnost na voze (*currus*)“, který směl ve městě používat pouze král sám,²²⁴ a že *toga praetexta* mohla být nahrazena *trabeou*, nachovým jezdeckým pláštěm.²²⁵

Právě počet oněch dvanácti liktorů, který koresponduje s výše uvedenými dvanácti hlavními městy etruské *lukumonie*, bývá považován za jeden z výrazných vnějších projevů kulturněpolitické závislosti vznikajícího Říma na Etruscích. To ostatně velmi věcně potvrzuje sám Livius:

„Romulus řádně vykonal bohoslužby a svolal do shromáždění lid; ten však nemohl srůst v tělo jednoho národa jinak, než zákony. Proto jim dal právní řád. Měl za to, že se to zřízení stane posvátným prostému ještě lidu, jestliže sám sebe učiní ctihodným odznaky moci. Proto si dodal vznešenosti i jinak, a to jak šatem, tak zejména přibráním čestného průvodu dvanácti liktorů. Někteří se domnívají, že se přitom řídil počtem ptáků, kteří mu věštbou zvěstovali královskou moc. Já bych se spíše přidržel názoru těch, kterým se zamlouvá myšlenka, že i ten počet byl převzat od sousedních Etrusků, stejně jako královští pomocníci; ostatně od nich bylo vzato i křeslo kurulské i toga nachem lemovaná. Tak prý to také měli zavedeno Etruskové, protože si volili krále společně z dvanácti kmenů a ty kmeny daly po jednom liktorovi.“²²⁶

²²³ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 49; BOUZEK, J. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 38; TORELLI, Mario. *La forza della tradizione. Etruria e Roma: Continuità e discontinuità agli albori della storia*. Milano : Longanesi, s. 191 – 192.

²²⁴ *Slovník antické kultury*, s. 554, heslo „*sella curullis*“.

²²⁵ KRÁL, J.; GROH, V. *Státní zřízení římské*, s. 118.

²²⁶ Liv. I, 8:

„Rebus divinis rite perpetratis vocataque ad concilium multitudine quae coalescere in populi unius corpus nulla re praeterquam legibus poterat, iura dedit; quae ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. Alii ab numero auium quae augurio regnum portenderant eum secutum numerum putant. Me haud paenitet eorum sententiae esse quibus et apparitores hoc genus ab Etruscis finitimis, unde *sella curulis*, unde *toga praetexta* sumpta est, et numerum quoque ipsum ductum placet, et ita habuisse Etruscos quod ex duodecim populis communiter creato rege singulos singuli populi lictores dederint.“

Vedle krále pak bylo státní zřízení vybudováno na součinnosti se senátem, jenž měl především silnou poradní pravomoc, a s lidovým shromážděním kuriátním (*comitia curiata*), organizovaným na rodovém principu.

Pokud jde o senát, není pro nejstarší období zcela zřejmé, kam až sahaly hranice jeho pravomocí. Nejpravděpodobnější je, že jeho „poradní funkce“ byla vykonávána v závislosti na momentální politicko-mocenské konstelaci s větším či menším respektem ze strany ostatních činitelů státního zřízení. Celkově lze ale konstatovat, že senát měl vznikající římský národ obecně ve velké vážnosti. V našem úvahovém kontextu stojí za povšimnutí, že „za bezpečné možno pokládati jen to, že i v době etruského panství v Římě senát soustřeďoval živly domácí, latinské.“²²⁷ Z toho je možné dovozovat, že senát hrál v procesu sebeuvědomování „římanství“ nezastupitelnou a naprosto klíčovou roli. Zcela logicky to vyplývá i z faktu, že se členy senátu stávali i jinak neformálně respektovaní náčelníci jednotlivých rodů, kteří měli uvnitř „své“ rodové komunity obvykle velkou autoritu, což vede k závěru, že původ senátu lze hledat ve shromáždění takto neformálně respektovaných jednotlivců. Není s podivem, že se tato role senátu na staletí vtiskla do formálního označení římského státu formou „*SENATUS POPULUSQUE ROMANUS*“.²²⁸

Pokud jde o lidová shromáždění, bylo již uvedeno, že základním druhem byla shromáždění kuriátní, organizovaná na rodovém principu. Tento princip reflektoval podobné rozvrstvení římského obyvatelstva, jako bylo u Etrusků, ale lze jej nalézt i u jiných společenství, např. „u Řeků, Germánů, Keltů i jinde“.²²⁹ Nelze tedy absolutizovat tvrzení, že by v tomto bodě Římané „kopírovali“ etruské modely.

U Římanů je tradičně uváděna přesná struktura: společnost se dělila na tři kmeny (*sg.*, *pl. tribus*), každý kmen se dělí na svazky (*sg. curia*, *pl. curiae*) a každý svazek se dělí na rody (*sg. gens*, *pl. gentes*), přičemž rody jsou pak společenstvím jednotlivých rodin (*sg. familia*, *pl. familiae*). „Římské legendy vypravují, že v Římě bylo původně 300 rodů seskupených do 30

²²⁷ GROH, Vladimír. *Starý Řím*. Praha : Jednota českých filologů, 1931, s. 17.

²²⁸ Tj. „senát a lid římský“. KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, s. 17.

²²⁹ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 45.

kurií a 3 kmenů“.²³⁰ Celkový počet rodin by pak odpovídal číslu 3000²³¹ a celkový počet obyvatel Říma se pro dobu kolem roku 500 před n. l. a s ohledem na rozlohu města, tj. teritorium o průměru přibližně 8 km, odhaduje na 10 – 15 tisíc osob.²³² Ačkoli lze pochybovat o takovémto až matematicky přesném modelu, je tato hierarchická struktura přijímána jako nesporná.²³³ Přes tyto pochybnosti je však nutné si uvědomit, že hierarchická organizace společnosti měla svůj význam i ve válečné situaci – od každého rodu se očekávalo, že poskytne k případnému boji určitý počet bojovníků. Přijmeme-li tento směr úvahy, vynikne důležitost takové hierarchie pro vojenské účely a pro potřebu mít možnost odhadnout předem množství bojovníků, které je ten který rod schopen postavit do boje. Pak je tato hierarchizace a matematická přesnost přeci jenom srozumitelnější, a snad i přijatelnější.

Jména tří výše zmiňovaných kmenů, *Tities*, *Ramnes*, *Luceres*, byla etruská. Pozadí tohoto pojmenování není zcela jasné a nebylo jasné ani samotným Římanům v pozdějších dobách. Ti prezentovali v zásadě dvě interpretace, obě artikulované v 1. stol. před n. l.: Marcus Terentius Varro v díle *De lingua latina* (V, 46, 55) se domníval, že kmeny vytvořil sám Romulus a pojmenoval je jmény svých příznivců, zatímco Marcus Tullius Cicero v díle *De re publica* (II, 36) vyslovil názor, že mohlo jít o tři oddíly jezdeckva, vytvořené a pojmenované opět Romulem, každý po stovce jezdců.²³⁴ Přes tuto nejasnost je sám fakt etruských jmen kmenů opět dokladem silného etruského vlivu v počátcích existence římského městského státu.²³⁵

Pro doplnění uvedme, že někteří autoři též uvažují o tom, že existence tří kmenů svědčí o „silné účasti cizích živlů při budování Říma, zejména živlu sabinského (tribus *Tities*, *sodales*

²³⁰ KINCL, Jaromír. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha : Panorama, 1983, s. 29; obdobně KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, s. 1 – 2; ENGELS, Bedřich. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu v souvislosti s výzkumem Lewise H. Morgana*. Praha : Mladá fronta, 1967, s. 89; ALFÖLDY, Géza. *Storia sociale dell'antica Roma*. Bologna : Mulino, 1998, s. 19.

²³¹ BURIAN, Jan. *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta*. Praha : Svoboda, 1970, s. 23.

²³² ALFÖLDY, G. *Storia sociale dell'antica Roma*, s. 19.

²³³ KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, s. 1 – 2.

²³⁴ OGILVIE, Robert M. *Le origini di Roma*, s. 53. Varronův text je v této studii přítomen jako *Intermezzo IV*; Ciceronův text je v této studii přítomen jako *Intermezzo V*.

²³⁵ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 46; GROH, V. *Starý Řím*, s. 30.

Titii, dvojnost kollegia Saliů, flaminát Martův vedle Quirinova a j.)“;²³⁶ protože mohlo „odpovídat třem různým etnickým složkám původního obyvatelstva římského státu.²³⁷ Tím se poněkud podporuje tvrzení, že město Řím bylo od počátku budováno v součinnosti Etrusků s Latiny a vlivy obou etnik se vzájemně doplňovaly.

Podle všeho výše uvedeného hráli Etruskové při vzniku města Řím zcela zřetelně vůdčí organizační roli. Abychom však byli objektivní, je nutné uvést i poněkud rezervovanější hodnocení vlivu Etrusků na vznik Říma a jeho vývoj v raném období. Obvykle se v této souvislosti uvádí pochybnosti ohledně reálného politického zájmu zřetelně mocných etruských městských států na vzniku nového mocenského centra na Tibeře. Obdobně se relativizuje dominantnost etruských artefaktů v archeologických nálezech z raného římského období.

„... není vůbec jasné, do jaké míry může být vznik měst v takových oblastech jako Latium připisován Etruskům. Přední etruské obce sedmého a šestého století patřily mezi ta nejbohatší a nejmocnější městská centra v Itálii a jako taková by nepochybně měla značný vliv, ať již vynucený přímo skrze moc, kterou uplatňovala na svých sousedech, nebo přímo prostřednictvím vzorů, jež poskytovala jiným. Podobnost hmotné kultury, kterou řada badatelů považuje za projev nepochybné přítomnosti etruských elit, by mohla být spíše zapříčiněna utvářením mezinárodního stylu privilegovaných vrstev – takového, který překračoval národnostní hranice a byl sdílen početnými místními elitami, jež jedna druhou napodobovaly kvůli zvýšení vlastní prestiže.“²³⁸

Přes uvedené (a námi akcentované) interpretační postoje k vlivu Etrusků na raný Řím, domníváme se, že lze oba úhly pohledu vnímat jako navzájem se doplňující. Vždyť ze samotného faktu, že etruská hmotná kultura představovala tak vysoký společenský standard,

²³⁶ KRÁL, J.; GROH, V. *Státní zřízení římské*, s. 12, kde se dále odkazuje na práci PIGANIOL, André. *Essai sur les origines de Rome*. Paris : Boccard, 1916.

²³⁷ GRANT, M. *Dějiny antického Říma*, s. 34.

²³⁸ BOATWRIGHT, M. T.; GARGOLA, D. J.; TALBERT, R. A. J. *Dějiny římské říše od nejranějších časů po Konstantina Velikého*, s. 46.

že byla kopírována i neetruskými elitami, můžeme dovodit, jak dominantní byli Etruskové v dobách vznikajícího Říma. A to stejné platí i pro kopírování politického uspořádání obce.

Přesto však s tím, jak se Řím po vyhnání králů roku 510 před n. l. od Etrusků emancipoval, převzal postupně iniciativu a nakonec Etrusky sám pohltit. „V soupeření s Římem, který se soustředil – při zanedbávání ostatních aspektů kultury – na vojenství a státní organizaci, se zejména ukázalo zaostávání Etrusků v těch stránkách, kterým patřila budoucnost. Uchýlili se tedy svou kulturou do náboženské sféry a jejich náboženství se stalo jedním z hlavních aspektů náboženství římského.“²³⁹ A tím se dostáváme k dalšímu důležitému tématu: k roli náboženství při formování národa římského.

²³⁹ BOUZEK, J. *Vznik Evropy*, s. 225.

INTERMEZZO IV

MARCUS TERENTIUS VARRO

De lingua latina V – VII

Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015

Překlad Lucie Pultrové

Varro *Ling.* V, 55

Ager Romanus primum divisus in partis tris, a quo tribus appellata Titiensium, Ramnium, Lucerum. Nominatae, ut ait Ennius, Titienses ab Tatio, Ramnenses ab Romulo, Luceres, ut Iunius, ab Lucumone; sed omnia haec vocabula Tusca, ut Volnius, qui tragoedias Tuscas scripsit, dicebat.

Římské území bylo původně rozděleno na tři (tres) části, podle nichž byly nazvány tribue: Titienses, Ramnes a Luceres. Titiané byli pojmenováni podle Tatia, Ramnové podle Romula a Lucerové, jak říká Iunius, podle Lucumona; ale podle tvrzení Volniova, který psal etruské tragédie, jsou všechna tato jména etruská.

...

...

INTERMEZZO V

MARCUS TULLIUS CICERO

O věcech veřejných

Praha : Oikoymenh, 2009

Překlad Jana Janouška

Cic. De rep. II, 36

Deinde equitatum ad hunc morem constituit qui usque adhuc est retentus, nec potuit Titensium et Rhamnensium et Lucerum mutare cum cuperet nomina, quod auctor ei summa augur gloria Attus Navius non erat. – Atque etiam Corinthios video publicis equis adsignandis et alendis orborum et viduarum tributis fuisse quondam diligentis. – Sed tamen prioribus equitum partibus secundis additis MIC CCC fecit equites numerumque duplicavit. Postea bello subegit Aequorum magnam gentem et ferocem et rebus populi Romani imminentem, idemque Sabinos cum a moenibus urbis reppulisset, equitatu fudit belloque devicit, atque eundem primum ludos maximos, qui Romani dicti sunt, fecisse accepimus, aedemque in Capitolio Iovi optimo maximo bello Sabino in ipsa pugna vovisse faciendam, mortuumque esse, Potom ustanovil jezdecký stav tím způsobem, jenž se udržel až podnes, ale nemohl změnit jména tribuí Titienses, Ramnes a Luceres, byť i to chtěl, protože velmi slavný augur Attus Navius ho nepodepřel svou autoritou. A vím také, že Korintʹané usilovali o přidělování státních koní, aby byli živení z daní vdov a svobodných. K starším oddílům jezdeckva připojil nový, vytvořil 1800 jezdců a zdvojnásobil jejich počet. Později si podrobil ve válce velký a chrabrá kmen Aequů, nebezpečný pro Římány, a rovněž Sabiny odrazil od hradeb města, rozprášil jízdou a na hlavu porazil. A tentýž panovník, jak jsme se dozvěděli, uspořádal jako první největší hry, jež byly nazvány Římskými hrami, a na Kapitolu Iovovi největšímu a nejlepšímu během války se Sabiny v samotné

cum duodequadraginta regnavisset annos.

bitvě slíbil postavit chrám. Zemřel, kdy
vládl jako král třicet osm let.

...

...

INTERMEZZO VI

Cicero, Marcus Tullius

De officiis libri III

Leipzig – Berlin : B. G. Teubner, 1936

MARCUS TULLIUS CICERO

O povinnostech

Rozprava o třech knihách věnovaná

synu Markovi

Praha : Svoboda, 1970

Překlad Jaroslava Ludvíkovského²⁴⁰

Cic. *De off.* I

[50] Optime autem societas hominum coniunctioque servabitur, si, ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quae naturae principia sint communitatis et societatis humanae, repetendum videtur altius. Est enim primum quod cernitur in universi generis humani societate. Eius autem vinculum est ratio et oratio, quae docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines coniungitque naturali quadam societate, neque ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem saepe

[50] Společenské svazky pak budeme mít nejlépe na zřeteli, budeme-li prokazovat lidem tím víc dobrého, čím kdo z nich nám bude bližší. Přirozené základy společenských vztahů je však třeba hledat hlouběji. Prvním takovým základem je sama pospolitost celého lidského pokolení. Jejím poutem jsou pak rozum a řeč, které učením a poznáváním, sdělováním myšlenek, rokováním a posuzováním sblížují lidi mezi sebou a spojují je jakýmsi přirozeným vědomím pospolitosti. A ničím jiným se více neodlišujeme od přirozenosti zvířat. Těm sice často přičítáme statečnost, například

²⁴⁰ Český text sleduje číslování a řazení odstavců latinské předlohy a odlišuje se od číslování pasáží ve vydání českého překladu, kde je celý text označen jako část 16. a 17. knihy první.

dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, aequitatem, bonitatem non dicimus; sunt enim rationis et orationis expertes.

koním a lvům, nikoli však spravedlnost, smysl pro slušnost a poctivost, neboť jim chybí rozum a řeč.

[51] Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas haec est. In qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas, ut quae discripta sunt legibus et iure civili, haec ita teneantur, ut sit constitutum e quibus ipsis, cetera sic observentur, ut in Graecorum proverbio est, amicorum esse communia omnia. Omnium autem communia hominum videntur ea, quae sunt generis eius, quod ab Ennio positum in una re transferri in permultas potest:

[51] To je tedy svazek nejšířší povahy, svazek lidí s lidmi, všech se všemi. Právě vzhledem k němu je třeba zachovávat společenství všech věcí, které příroda stvořila k společnému užívání lidí, s tou výjimkou, že to, co je rozděleno podle zákonů a práva občanského, má být soukromě spravováno tak, jak tyto zákony stanovily, kdežto při ostatních věcech se má dbát zásady vyslovené řeckým příslovím „mezi přáteli je vše společné“. Všem lidem jsou pak společné as věci toho druhu, o kterých mluví Ennius, sice s ohledem na jeden případ, ale tak, že je to možno přenést na velmi mnoho případů jiných:

Homo, qui erranti comiter monstrat viam,

Kdo bloudícímu vlídně cestu ukáže,

Quasi lumen de suo lumine accendat, facit.

Toť jak by mu světlo o své světlo zapálil:

Nihilo minus ipsi lucet, cum illi accenderit.

Nic miň mu nesvíti, zapálí-li druhému.

Una ex re satis praecipit, ut quidquid sine detrimento commodari possit, id tribuatur vel ignoto.

Na jediném příkladě zde Ennius dostatečně ukazuje, že to, co můžeme jinému věnovat bez vlastní škody, máme poskytnout i neznámému člověku.

[52] Ex quo sunt illa communia: non prohibere aqua profluente, pati ab igne ignem capere, si qui velit, consilium fidele deliberanti dare, quae sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare et his utendum est et semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiae parvae singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem "nihilominus ipsi lucet", ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.

[53] Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa infinita discedatur, proprior est eiusdem gentis, nationis, linguae, qua maxime homines coniunguntur. Interius etiam est eiusdem esse civitatis; multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viae, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines praeterea et familiaritates multisque cum multis res rationesque contractae. Artior vero colligatio est societatis propinquorum; ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur.

[52] Sem náleží obecně platné zásady: nikomu nebránit v přístupu k prameni, dovolit komukoli, aby si od našeho ohně zapálil, radí-li se někdo s námi, dát mu poctivou radu – to vše jsou věci prospěšné lidem, kterým se jich dostává, a přitom nejsou obtížné tomu, kdo je poskytuje. Proto máme sami užívat těchto úsluh i sami stále něčím přispívat k obecnému prospěchu. Ale poněvadž prostředky jednotlivců jsou malé a těch, kteří by je potřebovali, je nekonečně mnoho, musíme tuto obecnou štědrost omezit ve smyslu onoho výroku Enniova: „Nic miň mu nesvíťí ...“, to je, máme si zachovávat možnost být štědrými ke svým nejbližším.

[53] Známe pak *několik stupňů lidského společenství*. Bližší než ona obecná pospolitost je společenství téhož kmene, národa a jazyka, jímž jsou lidé nejvíce k sobě poutáni. Ještě užší je svazek téže obce. Mnoho věcí je zajisté společných občanům: náměstí, svatyně, sloupořadí, cesty, zákony, práva, soudy, volby, dále společné a přátelské styky a mnohonásobné vzájemné vztahy a smlouvy. Ještě těsnější je svazek mezi příbuznými, neboť onen nekonečný cit lidské pospolitosti se tu zužuje na nepatrný okruh.

[54] Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia; id autem est principium urbis et quasi seminarium rei publicae. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum sobrinorumque, qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos tamquam in colonias exeunt. Sequuntur conubia et affinitates ex quibus etiam plures propinqui; quae propagatio et suboles origo est rerum publicarum. Sanguinis autem coniunctio et benivolentia devincit homines [et] caritate.

[55] Magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmior, quam cum viri boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti; illud enim honestum, quod saepe dicimus, etiam si in alio cernimus, tamen nos movet atque illi in quo id inesse videtur amicos facit.

[56] Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit facitque, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur, tamen iustitia et liberalitas id maxime efficit. Nihil autem est

[54] A protože všem živým tvorům je od přírody společný pud rozmnožovací, je prvním poutem společnosti manželství, dalším děti, potom jeden dům a společné držení majetku; to je základ města a jakoby semeniště obce. Následují svazky mezi bratry a další svazky mezi dětmi sourozenců, které už nemůže pojmout jeden dům, takže se rozcházejí do jiných domů jako do kolonií. K tomu přistupují sňatky a tím i další příbuzenské vztahy; a toto rozšiřování potomstva je původem obce.

[55] Pokrevní spojení poutá lidi přízní a láskou, neboť mít tytéž památky na předky, tytéž bohoslužebné obřady a společné hrobky, to znamená mnoho. Ze všech společenských svazků žádný není významnější a žádný pevnější než ten, v němž mužové poctiví, povahou sobě podobní, jsou spojeni přátelstvím.

[56] Neboť čestnost, o které zde často mluvíme, si nás získává, i když ji spatřujeme u jiného člověka, a činí nás přáteli toho, v jehož jednání se projevuje. Každá ctnost nás

amabilius nec copulatus, quam morum similitudo bonorum; in quibus enim eadem studia sunt, eadem voluntates, in iis fit, ut aequae quisque altero delectetur ac se ipso, efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quae conficitur ex beneficiis ultro et citro datis acceptis, quae et mutua et grata dum sunt, inter quos ea sunt firma devinciuntur societate.

k sobě přitahuje a působí, že milujeme ty, u nichž se projevuje, největší účinek v tomto ohledu však má spravedlnost a štědrost. Ovšem nic nevzbuzuje větší lásku, nic lidí více nesbližuje než podobnost dobrých povah. Stává se, že lidé týchž snah a týchž náklonností mají jeden druhého stejně rádi jako sebe samy, a tím se splňuje to, co Pýthágorás žádá od přátelství, aby se v něm utvářela z několika bytostí bytost jediná. Důležitým pramenem družnosti je také oboustranné prokazování a přijímání úsluh, neboť vzájemné a milé služby spojují lidi, kteří je mezi sebou vyměňují, pevným svazkem přátelským.

[57] Sed cum omnia ratione animoque lustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior quam ea, quae cum re publica est uni cuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares, sed omnes omnium caritates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam et in ea funditus delenda occupati et sunt et fuerunt.

[57] Ale když všechny tyto svazky rozumem prozkoumáš a zvážíš, žádný z nich není významnější a žádný vzácnější než ten, který poutá každého z nás s obcí. Drazí jsou nám rodiče, drahé jsou nám děti, drazí i příbuzní a přátelé, ale všechny tyto vzájemné city lásky soustřeďuje v sobě vlast. Vždyť který řádný muž by váhal podstoupit smrt, kdyby jí tím mohl prospět? Tím většího opovržení je hodna krutost těch, kteří rozervali naši vlast všemožnými zločiny a kteří usilují a usilovali o její úplné zahubení.

[58] Sed si contentio quaedam et comparatio fiat, quibus plurimum

[58] Chceme-li učinit srovnání a podle toho se rozhodnout, komu jsme nejvíce povinni

tribuendum sit officii, principes sint patria et parentes, quorum beneficiis maximis obligati sumus proximi liberi totaque domus, quae spectat in nos solos neque aliud ullum potest habere perfrugium, deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum communis etiam fortuna plerumque est. Quamobrem necessaria praesidia vitae debentur his maxime quos ante dixi, vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicitiiis vigent maxime, estque ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugavit.

službami, necht' stojí na prvé místě vlast a rodiče, neboť těm jsme za jejich dobrodiní nejvíce zavázáni, hned potom děti a celá naše rodina, jež se může spoléhat jen na nás a jinde žádné útočiště nemá, a dále příbuzní, s nimiž jsme v dobrých stycích a s nimiž máme obyčejně i majetek společný. Proto tedy jsme povinni těm, které jsem právě vyjmenoval, opatřovat především prostředky nezbytné k živobytí, kdežto společenské styky, rady, rozhovory, povzbuzování, útěchy a někdy i pokárání nejvíce znamenají v přátelství. Nejmilejší pak je to přátelství, které spojila podobnost povah.

...

...

INTERMEZZO VII

Suetonius Tranquillus, Gaius

De vita caesarum libri VIII

Leipzig : B. G. Teubner, 1908

GAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS

Životopisy dvanácti císařů

Praha : Státní nakladatelství krásné

literatury a umění, 1966

Překlad Bohumila Ryby

Suet. *Claud.* V

[42] Nec minore cura Graeca studia secutus est, amorem praestantiamque linguae occasione omni professus. Cuidam barbaro Graece ac Latine disserenti: "cum utroque," inquit, "sermone nostro sis paratus"; et in commendanda patribus conscriptis Achaia, gratam sibi provinciam ait communium studiorum commercio; ac saepe in senatu legatis perpetua oratione respondit. Multum vero pro tribunali etiam Homericis locutus est versibus. Quotiens quidem hostem vel insidiatorem ultus esset, excubitori tribuno signum de more poscenti non temere aliud dedit quam:

[42] S nemenší pečlivostí se věnoval i řeckým studiím, osvědčuje při každé příležitosti lásku k tomuto jazyku a oceňuje jeho znamenitost. Jednomu cizozemci, který mluvil řecky i latinsky, řekl: „Protože ovládáš oba naše jazyky ...“ A když otcům a přísedícím doporučoval Acháji, prohlásil: „Miluji tu provincii pro její pěstování obecné vzdělanosti.“ A v odpověď řeckým vyslancům řečnil v senátu plyně po řecku. I na soudním tribunálu mnohdy hovořil homérskými verši. Kdykoli dával popravít některého nepřítele nebo skladníka a velitel stráže ho podle obyčeje žádal o heslo, pravidelně nedával jiné než homérský verš

ἄνδρ' ἀπαμύνασθαι, ὅτε τις πρότερος *abych se ubránil muži, jenž prvý křivdu*

χαλεπήνη.

spáchal.

Denique et Graecas scripsit historias, Tyrrhenicon viginti, Carchedoniacon octo. Quarum causa veteri Alexandriae Musio additum ex ipsius nomine novum; institutumque ut quotannis in altero Tyrrhenicon libri, in altero Carchedoniacon diebus statutis velut in auditorio recitarentur toti a singulis per vices.

Konečně napsal řecky i dějepisná díla, Tyrrhénika o dvaceti a Karchédoniaka o osmi knihách. Proto bylo v Alexandrii k starému muzeu přidáno nové, nazvané jeho jménem, a bylo ustanoveno, aby se každoročně ve stanovené dny v posluchárně předčítala v jednom jeho Tyrrhénika, v druhém Karchédoniaka, a to v celém rozsahu střídajícími se předčítací.

...

...

KAPITOLA III. NÁBOŽENSTVÍ A PRÁVO

Posledním odstavcem předchozí kapitoly jsme se dostali k tématu role náboženství při vytváření římské společnosti. Nejde však jenom o čistě náboženské představy, protože náboženství prostupovalo každodenní život jedinců i celé společnosti a ovlivňovalo jejich chování v míře, která je dnešnímu člověku dosti vzdálená. Toto prostoupení náboženstvím je přítomno v každé archaické společnosti, a i když způsob provádění kultovních záležitostí se může společnost od společnosti lišit, má náboženství formativní vliv na každé lidské společenství pojednávané doby.

Náboženství hrálo pro Římany (ostatně jako i pro ostatní soudobé národy) zcela zjevně velkou roli, a čím dále do minulosti se noříme, tím větší význam nacházíme. Tento trend jde tak daleko, že v hypotetických počátcích státně organizované římské společnosti nelze zcela rozlišit okruh norem náboženských, resp. nábožensko-právních (v latině zvaných *fas*) a okruh norem čistě právních, bez náboženského obsahu (*ius*).²⁴¹ Pokud bychom měli být důslední ve výčtu hlavních normativních souborů, ovlivňujících chování jednotlivců a jejich prostřednictvím i celé společnosti, musíme zmínit ještě okruh norem mravních (*mos*), které sice nemají charakter obecně závazných právních norem, přesto však podstatnou měrou přispívají k postupné krystalizaci práva jako laické matérie. V uvažované době je průnik všech tří normativních souborů – oproti době současné – nepochybně mimořádně hluboký.

Ve stadiu svého vzniku se společnost zcela zjevně identifikovala se svými božstvy, a v tomto smyslu se i vymezovala vůči svému okolí. Tento hypotetický počátek lidské civilizace bývá často spatřován v rané řecké společnosti, ale lze jej projektovat i do vývoje rané společnosti římské.

„Co tedy řeckému člověku poskytují olympští bohové? Dávají mu, že může život cítit jako něco krásného a velkého, ač je přitom plně přesvědčen o bezvýznamnosti a bídě lidského

²⁴¹ BURIAN, Jan. *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta*, s. 69.

jednotlivce. Nemusí na ni myslit; může ji zapomenout vzpomínaje právě božských postav, jejich věčného a lehkého života, a tam, kde sám v životě prožívá něco významného, plného, neobyčejného, co jej pozvedá nad sebe sama, necítí to právě jako vlastní povznesení a výkon, nýbrž jako přítomnost bohů.²⁴²

Tato citovaná pasáž reflektuje z filosofického hlediska to, co nazýváme „hypotetickým prvotním stavem státně organizované lidské společnosti“ a velmi hluboce vystihuje to, co v této představě vidí právník, tedy výše uvedený hluboký průnik tří normativních souborů, ovlivňujících chování lidí. V takovém hypotetickém stavu je průnik asi úplný a není rozdíl mezi normou mravní, právní, či náboženskou.

Lidské společenství ale z tohoto stavu musí vystoupit, a děje se tak – opět v kontextu antického Řecka – po bitvě u Salamíny (r. 480 před n. l.). Athény vítěznou námořní bitvou nad Peršany vstoupily do dějin jako lokální hegemon a hlava athénské námořní spolkové správy, a ve svém důsledku i na to, co se od athénskými občany v tomto smyslu mohlo očekávat. Athénský občan totiž, pokud se hodlal účastnit veřejného života, nutně musel začít uvažovat pragmaticky a oddělovat od sebe povinnosti ukládané mu bohy, státem a obecně lidmi. Dosavadní absolutní průnik tří normativních souborů se začal uvolňovat.

„Právě, že se člověk probudil, že bohové mu přestali být životní úlevou, že žádná minulost, žádná vzpomínka již nestála mezi ním a světem, nezbývalo člověku, než snažit se, aby uchopil, uhodl, rozřešil tajemství toho přítomného – to je tu důležité, nikoli pantheismus těchto myslitelů, který nám třeba může být nesympatický.“²⁴³

Tento civilizační předěl nazvali filosofové „atickým dramatem“ nebo „atickou tragédií“ a postavili představu „homérského“ člověka, který „žije, aby se tak řeklo, v bezprostředním dosahu božské síly a jest jí dirigován bez ohledu na jakoukoli další nadřazenou moc“ proti

²⁴² PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filozofie. Přednášky z antické filozofie*. Praha : Vyšehrad, 1996, s. 65.

²⁴³ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filozofie. Přednášky z antické filozofie*, s. 65. „Pantheismus těchto myslitelů“ odkazuje k filosofii předsokratovských myslitelů.

člověku „tragickému“, který „již ztratil svou bezpečnou jistotu, kterou dává bezprostřední odevzdání do božských mocí mýtických“²⁴⁴ a který se nutně musí vymezovat vůči svému nejširšímu okolí. „Nejedná se nyní již o to, najít svůj pravý poměr k božskému přímo: nýbrž o to, najít jej v poměru k obci a skrze něj; pravý poměr k obci, ke skupině, k společenství bude v sobě obsahovat zároveň pravý poměr k božstvu.“²⁴⁵

Lze se samozřejmě tázat, jaký má význam tento filosofický exkurs do dějin řecké společnosti pro námi pojednávané téma. Odpověď je nutno hledat v úvaze nad výše uvedeným hypotetickým modelem prvotní římské společnosti. I ona v tomto stadiu nerozlišuje charakter jednotlivých společenských norem. Můžeme v tom spatřovat i reflexi toho, že se Římané jako celek začali vnímat v nadčasové rovině: nejenom jako společnost, tvořenou v daném momentu živými lidmi, ale i jednotlivci, kteří budou tvořit pokračování této společnosti v budoucnosti, ale také jednotlivci, kteří představovali její existenci v minulosti a kteří již nežijí. „Poněvadž mrtvých jest nekonečně více než živých, jsou také nekonečně mocnější než oni. Řídí nesmírnou říši neuvědomělého, neviditelnou to říši, která drží pod svou vládou všechny projevy inteligence a charakteru. Národ jest tedy veden právě mrtvými mnohem více než živými. ... My neseme tíhu jejich chyb, přijímáme odměnu jejich ctností.“²⁴⁶ Římané tedy vidí ve společenských normách především modely chování, promítané do příběhů mýtických předků římské společnosti, to, co sami Římané nazývají *mores maiorum*, mravy předků. V dalších pasážích pojednáme konkrétněji, co tento kult předků znamenal pro strukturování římské společnosti. Proces rozlišování jednotlivých typů společenských norem ale probíhá, byť jeho reflexe nebyla viditelná tak markantně a náhle, jako v Řecku. Výsledkem tohoto procesu je pak vytvoření právního řádu v té podobě, v jaké jej vnímáme my dnes.

Náboženství sjednocuje členy jednotlivých antických komunit. Jinými slovy, Římanem byl ten, kdo vzýval stejné bohy, jako ostatní Římané, byť i toto tvrzení bude ještě nutné upřesnit, protože musíme vzít v potaz i vzájemnou prostupnost náboženských představ (mýtických

²⁴⁴ PATOČKA, Jan. *Sókratés. Přednáška z letního semestru 1947*. Praha : BN (samizdat), 1985 (přetisk vydání z roku 1977), s. 23.

²⁴⁵ PATOČKA, J. *Sókratés. Přednáška z letního semestru 1947*, s. 22 – 23.

²⁴⁶ LE BON, Gustave. *Psychologické zákony vývoje národů*. Praha : Josef Pelcl, 1898, s. 15 – 16. Autor sice obecně hovoří o „rase“, termínu „národ“ se ale v citované pasáži nevyhýbá.

příběhů, jejich aktérů a specifických vlastností, schopností i slabin těchto aktérů) mezi kulturně spřízněnými antickými společenstvími. Těmito „kulturně spřízněnými antickými společenstvími“ máme pak na mysli především vytváření Panteonu bohů u Řeků, Etrusků a Římanů.²⁴⁷

Ačkoli „otázka vzniku řeckého pantheonu a příp. rozšíření božstev je velmi komplikovaná a dodnes namnoze nejasná“,²⁴⁸ je pravděpodobné, že náboženské představy pojednávaných starověkých kultur se začaly formovat přibližně ve 14. stol. před n. l., v závěru střední doby bronzové.²⁴⁹ Z archeologických nálezů je zřejmé, že se v egejské oblasti objevují základní osobnosti antického Panteonu, zvláště pak se na mykénských tabulkách objevuje jméno hlavního vládce všech bohů, Dia.²⁵⁰ Tento Panteon bude o něco později reflektovat i náboženství Římanů.

Není bez zajímavosti, že toto období spadá časově do vlády faraona Achnatona, jednoho z nejzajímavějších egyptských panovníků, s jehož osobností je spojena revoluční reforma náboženství starých Egyptanů. Tato reforma, směřující k monoteismu, prosadila dočasně jako ústředního a později jediného boha Atona, boha slunce.²⁵¹ Výše uvedený Zeus řeckého náboženství představuje spolu s Apollonem jistou paralelu k této tendenci, totiž paralelu ve vyzdvihování božstev, spojených s kultem Slunce.²⁵²

V každém případě, uvažujeme-li o roli náboženství v životě římské společnosti, musíme mít na zřeteli vzájemnou provázanost náboženských systémů jednotlivých antických společností.

²⁴⁷ Vědomě zde musíme rezignovat na popis náboženských představ dalších kultur, zejména Foiničanů, Egyptanů a na roli tzv. mořských národů při šíření vzájemně srozumitelných náboženských představ v tzv. temném období, tj. mezi koncem 13. stol. před n. l. a 8. stol. před n.l. Viz HELLSTRÖM, Pontus. Období starověkého Řecka. 1100 – 31 před n. l. Zrod moderní Evropy. In: BURENHULT, Göran (ed). *Velké civilizace. Kultura a společnost starověku*. Praha : Argo, 2006, s. 147; dále viz ABULAFIA, David. *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*. London : Penguin Books, 2012, s. 59.

²⁴⁸ *Slovník antické kultury*, s. 399, heslo „náboženství“.

²⁴⁹ BOUZEK, J. *Vznik Evropy*, s. 124.

²⁵⁰ VIDMAN, Ladislav. *Od Olympu k Panteonu. Antické náboženství a morálka*. Praha : Vyšehrad, 1997, s. 17.

²⁵¹ ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a králové starého Egypta*. Praha : Brána, 2005, s. 22 – 26, heslo „Achnaton“.

²⁵² BOUZEK, J. *Vznik Evropy*, s. 124.

I v tomto ohledu pak můžeme konstatovat zřejmou provázanost náboženských představ na linii Řecko – řecké osady v jižní Itálii – Etruskové – Řím.²⁵³

Náboženské cítění a s ním spojené náboženské obřady lze v římské společnosti vysledovat „i v oblastech, které se dnes vesměs od náboženství programově oddělují“.²⁵⁴ Tento postřeh je zcela v souladu s úvodem této kapitoly, totiž, že římská společnost byla přinejmenším ve svých počátcích náboženskými představami zcela prostoupena. Tento náboženský zápal se projevuje se v nejrůznějších formách lidské aktivity, v politice, dopravě, hospodářství, vzájemné pomoci lidí v nouzi, v pohřebních záležitostech – výčet by mohl pokračovat *ad libitum*. Lze to ilustrovat např. na obraze zasedání senátu v sakrálně definovaném prostoru a na náboženských obřadech se zasedáním spojených, na významu přítomnosti bohů na cestách a na božské ochraně lodí, a dále na významu náboženství pro profesní sdružení, případně pohřební bratrstva. „Přeneseno na poměry dnešního světa by to znamenalo, že náboženskými organizacemi by byly i odbory a pojišťovny.“²⁵⁵

Římané se pochopitelně s náboženstvím seznamovali od nejranějšího dětství. S ohledem na fakt, že formální náboženská výuka neexistovala, objevují se jiné formy instruktáží v náboženské sféře. Jde jednak o formu specializovaných příprav pro výkon veřejných funkcí v Římě, a to ať světských nebo specificky náboženských, organizovaných v Neapoli, obzvláště pro Římany z provincií. Vedle toho pak se děti Římanů učily praktikovat kult přímou účastí na náboženských obřadech, a to jak doma, tak na veřejnosti. „Dcera obvykle doprovázela matku a napodobovala její roli, zatímco otcové s sebou brali syny.“²⁵⁶

Můžeme tedy bez nadsázky označit typického Římana z doby, kdy se římský národ vytvářel, za „náboženského člověka“ (*homo religiosus*), člověka, který žije v posvátném, sakrálním světě, v němž se neustále setkává se svými bohy.²⁵⁷ „Propojenost římského náboženství se společenským životem i právem vystupuje zcela zřetelně při označení samotného římského

²⁵³ *Slovník antické kultury*, s. 400, heslo „náboženství“.

²⁵⁴ RÜPKE, Jörg. *Náboženství Římanů*. Praha : Vyšehrad, 2007, s. 15.

²⁵⁵ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 15.

²⁵⁶ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 18 – 19.

²⁵⁷ ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha : Oikoymenh, 2006, s. 18.

národa. Římané se totiž nazývali *Populus Romanus Quirites*. Ty právní instituty, které měly prastarý původ, byly označovány jako *ius Quiritium*, což bylo synonymem pro staré římské národní právo. Jeho název je pak odvozen jména legendárního zakladatele města Říma Romula, který po svém zbožnění obdržel jméno Quirinus.²⁵⁸

Pověst o založení Říma byla na okraj textu sumarizována v předchozích kapitolách. Jde o mýtus, který je velmi úzce propojen s náboženským životem tehdejší společnosti. Jak vypadá tedy založení Říma z pohledu římského náboženství?

„Aby bylo možné ve světě žít, je třeba jej založit; ale žádný svět se nemůže zrodit v ‘chaosu‘ homogenního a relativního profánního prostoru. Objev či promítnutí pevného bodu – ‘středu‘ – znamená totéž co stvoření světa ...“²⁵⁹ A v tomto smyslu je také nutné vnímat mýtus o založení Říma: jako stvoření tohoto římského světa.²⁶⁰ V této kapitole si přiblížíme základní rysy náboženství Římanů. K tématu založení Města se ale vrátíme později s ohledem na teritoriální dimenzi sídlištního útvaru a s ní spojené právní aspekty existence Říma.

Na počátku římských národních dějin stojí Romulus, syn Martův a královské dcery, vestálky Rhey Silvie, který spolu s bratrem Remem založil město Řím. Při zakládání ale mezi nimi došlo ke konfliktu, v němž byl Remus svým bratrem zabit a Romulus se stal prvním římským králem. Romulova smrt je tradována ve dvou variantách: podle jedné vstoupil na nebesa na ohnivém voze svého otce, boha války Marta, podle druhé verze jej zavraždili patriciové a byl pak pohřben na Foru.²⁶¹ Nutno dodat, že se obě verze vlastně nevylučují.

Po vládě tohoto krále-zakladatele nastoupil další král, Numa Pompilius. S jeho osobou spojovala římská mytologie stanovení prvních náboženských předpisů (m.j. údajně zakázal lidské oběti).²⁶² V této souvislosti můžeme znovu upozornit na fakt, že zvláště v tomto

²⁵⁸ SKŘEJPEK, Michal. *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*. Pelhřimov : Vydavatelství 999, 1999, s. 24.

²⁵⁹ ELIADE, M. *Posvátné a profánní*, s. 19 (proloženou pasáž zvýraznil M. Eliade).

²⁶⁰ K mýtu o založení Říma viz *Intermezzo I*.

²⁶¹ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 385, heslo „Romulus“.

²⁶² *Ottův slovník naučný*, heslo „Numa Pompilius“, autor Pšk.

archaickém období nelze rozlišovat mezi světem náboženských a profánních norem, takže aktivity Numy Pompilia v náboženské sféře se vlastně rovnají prvotnímu zákonodárství. Tento dojem je umocněn ještě tím, že Numa Pompilius byl považován za zakladatele kněžských a řemeslnických kolegií – opět s přednostně náboženským rozměrem takových sborů.²⁶³ „Obecně je Numa Pompilius považován za zakladatele nových kultů, ritů a kněžských hodností. Upravil pravidla obětování, reformoval kalendář – zavedl rozdíl mezi *dies fasti* a *dies nefasti*, zřídil kněžský úřad flamina Dialis a Quirinalis, ustavil kolegia pontifiků, salíů a vestálky. Zároveň zavedl uctívání nových božstev, případně bohům již zdomácnělým přiřadil nové vlastnosti ... Vyhlásil také celou řadu právních ustanovení, která měla náboženský obsah.“²⁶⁴ V neposlední řadě také Numa Pompilius rozdělil mezi římské občany pozemky, které jeho předchůdce ovládl. Podle pověsti zemřel přirozenou smrtí a byl pochován na Ianiculu.²⁶⁵

Třetím římským králem v pořadí se pak stal Tullus Hostilius. Ten jakoby reprezentoval osobnost zcela jiného charakteru, než byl jeho předchůdce. Tradice uvádí, že byl „ještě bojovnější, než sám Romulus“²⁶⁶ a jeho panování bylo naplněno válčením: byl to tento král, který zničil předchůdce Říma, město Alba Longu, odkud pocházeli Romulus a Remus. Zemřel zabit bleskem jako trest za to, že zanedbával náboženská pravidla, zavedená jeho předchůdcem.²⁶⁷

Posledním římským králem před nástupem králů etruských se stal Ancus Marcius. Jeho osoba je spojována s jistým návratem ke klidnému období vlády Numy Pompilia a z toho plynoucím ekonomickým růstem Říma: nechal vybudovat první dřevěný most přes Tiberu, založil námořní přístav v Ostii, pozdější nejdůležitější přístav pro město Řím a pro ochranu obchodních cest nechal opevnit Ianiculus.²⁶⁸

²⁶³ *Slovník antické kultury*, s. 418, heslo „Numa Pompilius“.

²⁶⁴ SKŘEJPEK, M. *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*, s. 17.

²⁶⁵ *Ottův slovník naučný*, heslo „Numa Pompilius“, autor Pšk.

²⁶⁶ *Slovník antické kultury*, s. 634, heslo „Tullus Hostilius“.

²⁶⁷ Viz např. BURIAN, J. *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta*, s. 38.

²⁶⁸ *Slovník antické kultury*, s. 45, heslo „Ancus Marcius“; podobně též BURIAN, J. *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta*, s. 39 nebo *Ottův slovník naučný*, heslo „Ancus Marcius“, autor p.

Shrneme-li charakteristiky jednotlivých králů, dostáváme obraz pulsujícího rozvoje města: po králi-zakladateli (Romulus) následuje král-kněz (Numa Pompilius), pak král-bojovník (Tullus Hostilius) a nakonec král-hospodář (Ancus Marcius). Současně se v mýtech odkazuje i na „národní“ příslušnost jednotlivých králů – Romulus byl Italik, Numa Pompilius byl Sabin, Tullus Hostilius byl opět Italik – teď již Říman – a Ancus Marcius byl opět Sabin. „Tento čtyřčlenný rámec ... ve svém celku nastiňuje jasnou nábožensko-politickou filosofii: 1) král polobůh, náruživý, znepokojivý, pak jeho antiteze, král velmi humánní, moudrý, založí následně město, jeden *auspiciis* [věštnými znameními] a ve válce, druhý, znalec zákonů, *legibus et sacris* [zákony a kultem (bohů)] a v míru; oba jsou zbožní a zadobře s bohy, ale za zcela odlišných podmínek; 2) pak, jakmile je město oběma vyvolenci Jupiterovými založeno, přijde král nejen bojovný, ale zároveň „technik“ války, jehož veškerá služba se omezuje na to, že odkáže Římu zdokonalenou armádu a vojenské umění; 3) nakonec se objevuje král, který se stará o obchod a blahobyt, o výstavbu a také o lid, o masy *populares*.“²⁶⁹ V tomto smyslu se jedná o schéma, sledovatelné v historických mýtech mnoha indoevropských národů.

Celý mýtus o počátcích Říma tedy vykazuje jistý jednotící prvek – cíl, k němuž se římský národ upíná a vyvíjí. „Oficiální historie počátků Říma, historie čtyř prvních vlád, od Romula po posledního předetruského krále, je dlouhé, jednotné, souvislé, usoustavněné vyprávění, z něhož by se nedala vynechat či jinak zaměřit jediná část, aniž by se rázem porušila rovnováha a záměr celku.“²⁷⁰ Pro naše znalosti o nejstarších dějinách Říma to ale znamená, že se musíme smířit s tím, že jde o „vykonstruované“ dějiny a přistupovat k takovým mýtům s jistou mírou opatrnosti.

Jako dovětek k výše uvedenému můžeme doplnit, že další tři římské králové jsou pak v pověstech uváděni jako Etruskové, s výše zmíněným jistým otazníkem nad etnickou

²⁶⁹ DUMÉZIL, Georges. *Mýtus a epos I. Trojfunkční ideologie v eposech indoevropských národů*. Praha : Oikoymenth, 2001, s. 285. Bližší nastínění této trojfunkční ideologie (idéologie tripartite) v dějinách indoevropských národů, formulované G. Dumézilem v roce 1929, by zdaleka přesahovalo rámec a možnosti této práce. Ze zde uvedeného příkladu je ale zřejmé, že se jedná o pojmy (1) svrchovanost (v níž se skrývá jak národní a teritoriální sebeidentifikace, tak i sakrální sebeidentifikace, kult a právní řád), (2) mocenská expanze (vojenské umění a síla) a (3) demografická a hospodářská expanze. Každá z těchto rovin je pak v národních mýtech reprezentována konkrétními osobami – v našem případě v osobách prvních čtyř římských králů. Georges Dumézil toto téma sledoval v mytologii řady národů od Indii přes severní Evropu, až po Řeky a Římány. Viz např. předmluva k citovanému dílu, s. 15 – 30 a dále s. 283 nebo DUMÉZIL, Georges. *Mýtus a bohové Indoevropánů*. Praha : Oikoymenth, 1997, 263 s., ISBN 80-86005-25-9.

²⁷⁰ DUMÉZIL, G. *Mýtus a epos I. Trojfunkční ideologie v eposech indoevropských národů*, s. 281 – 282.

příslušností prostředního z těchto tří králů. Byli to Tarquinius Priscus, Servius Tullius a Tarquinius Superbus.

Ačkoliv i s jejich jmény jsou spojeny často dramatické příběhy, které si Římané přisvojili jako národní a v jistém smyslu definující je vůči ostatním národům, úloha těchto tří římsko-etruských králů je v římské mytologii už jiná, než úloha oněch čtyř prvních králů. Jejich vklady do národního života Římanů mají již zřetelně doplňující charakter: Tarquinius Priscus dal Římanům královské insignie a založil *circus maximus* a Servius Tullius Římany zorganizoval do podoby funkčního státního zřízení. Úloha Tarquinia Superba je v římském vnímání jednoznačně negativní – jeho snahy o despotii vedly pak k vyhnání králů roku 510 před n. l. a k vytvoření republikánského zřízení.

I v této situaci je ale možné spatřovat pro Římany důležitý sebeidentifikační prvek. „... nutná tvůrčí práce je těmito čtyřmi [prvními, pozn. *autora*] králi završena. Další služby prokážou tři Etruskové, ale bez nich by se Řím mohl obejít: instituci královských insignií (Tarquinius Priscus), instituci *censu*, sčítání obyvatelstva (Servius Tullius), a svobodomyšlnost jako reakci na hanebné excesy (Tarquinius Superbus).“²⁷¹

To, co dnešního člověka upoutá na římských mýtech, popisujících nejstarší období a formování římského národa, je jejich již zmiňovaná provázanost především s řeckou mytologií. Vždyť prapůvodce římského národa je Aeneas, „po Hektorovi nejstatečnější z Trójanů ve válce s Řeky“, syn bohyně Héry a po otci potomek hlavního boha řeckého Panteonu, Dia.²⁷² Jakoby se tím poněkud popíralo tvrzení, že se tehdejší společnosti v první řadě identifikovaly se svými božstvy a tak se vymezovaly proti svému okolí.

Tato v jistém smyslu nesamostatnost římské mytologie je ale Římané nepochybně vnímána jako pozitivní: propojuje jejich existenci s ostatními kulturně spřízněnými společnostmi. V antickém polyteistickém systému to nakonec nebylo nic zvláštního. „... ‘velcí bohové’ měli jasný interní řád a vzájemně spolu jednali poměrně pevně daným způsobem. ... Do tohoto

²⁷¹ DUMÉZIL, G. *Mýtus a epos I. Trojfunkční ideologie v eposech indoevropských národů*, s. 283.

²⁷² *Slovník antické kultury*, s. 14, heslo „Aeneas“ (tam je použita formulace „a po otci potomkem Iovovým“).

systemu velkých bohů bylo bez dalšího možné začlenit významná místní božstva, ať už přiřazením anebo ztotožněním s některou z ústředních postav a její modifikací²⁷³. Takto flexibilní systém byl obecně přijímán řadou společností ve starověku a podle toho pojmenování konkrétních bohů, případně jejich vlastnosti, vykazují jisté variace. V pojetí tehdejšího světa však šlo o vedlejší aspekt.

Pro představu a srovnání uvádíme jména dvanácti hlavních olympských bohů z Panteonu Řeků, Římanů a Etrusků:²⁷⁴

Řekové	Římané	Etruskové
Zeus	Iuppiter	Tin / Tina / Tinia
Héra	Iuno	Uni
Apollón	Apollo	Aplu
Artemis	Diana	Artumes
Afrodíté	Venus	Turan
Arés	Mars	Laran / Maris
Déméter	Ceres	Vei

²⁷³ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 24.

²⁷⁴ Podle VIDMAN, L. *Od Olympu k Panteonu. Antické náboženství a morálka*, s. 29, 41 a 47; NEŠKUDLA, B. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*, příslušná hesla; NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*. Praha : Libri, 2004, příslušná hesla; ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a hrdinové antických bájí*, příslušná hesla; TORELLI, Mario. *Etruscan Religion*. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, s. 275 a 281 – 282; HOŠEK, Radislav. *Náboženství antického Řecka*, Praha : Vyšehrad, 2004, s. 170 – 177 a 178 – 190; PRAYON, F. *Etruskové. Historie, náboženství, umění*, s. 64; BOUZEK, J. *Etruskové. Jini než všechny ostatní národy*, s. 51; PALLOTTINO, Massimo. *Etruscologia*. Milano : Hoepli, 1984, s. 329. Nutno doplnit, že se jednotlivé zdroje v detailech rozcházejí, např. poslední dvě citované publikace uvádějí že řeckému Areovi a římskému Martovi odpovídá etruský Maris, zatímco např. V. Zamarovský v citovaném díle podrobněji přibližuje rozdíly v chápání rolí Area a Marta a konstatuje, že „římského Marta ... nelze s řeckým Areem bez dalšího ztotožňovat“ (s. 56 citovaného díla, heslo „Arés“), případně B. Neškudla v druhém svém citovaném díle konstatuje, že „Marisl (též Mari, Maris) – etruský bůh deště, jarních vod a úrody. ... Byl zobrazován jak mladík ve zbroji, a tak je někdy mylně považován za předobraz Marta.“ (s. 126 citovaného díla, heslo „Marisl“).

Athéna	Minerva	Menrva
Héfaistos	Vulcanus	Sethlans
Poseidón	Neptunus	Nethuns
Hermés	Mercurius	Turms
Hestia	Vesta	

Dodejme, že kompletní antický Panteon zahrnoval kromě uvedených velkých bohů množství dalších bohů a řadu „drobných ‘úcelových’ bohů, definovaných svou funkcí“, dále pak bohů míst a předků, zbožštěných lidí a nakonec démonů, stojících na pomezí světa lidí a bohů.²⁷⁵

Co tedy bylo oním faktorem, který z určité skupiny obyvatel střední Itálie učinil Římany? Samo náboženství mělo jistě velký význam, samo o sobě ale nemohlo postačovat – hranice mezi jednotlivými Panteony (Řeků, Římanů, Etrusků a dalších) byly velmi prostupné. Nepochybně, jak jsme viděli výše, to byly společně sdílené (a hlavně společně vnímané) prvotní dějiny národa, byť s opět „prostupným“ vyústěním do mytologie řecké. Jazyk, o němž jsme také již pojednali výše, musel hrát také velkou úlohu, ale s ohledem na jazykovou blízkost všech Latinů by sám o sobě také nestačil k sebevymezení Římanů vůči ostatním národům.

Marcus Tullius Cicero (jehož inspiračním zdrojem byl Panaitios z Rhodu²⁷⁶)²⁷⁷ uvažuje ve svém spise *De officiis* o několika úrovních společenství lidí. Jednak je to „sama *popolitost celého lidského pokolení*“,²⁷⁸ jejímž „poutem je rozum a řeč, které učením a poznáváním,

²⁷⁵ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 25.

²⁷⁶ Panaitios z Rhodu, řecký stoický filosof, žil v letech 185 (?) – 109 před n. l. Viz *Slovník antické kultury*, s. 447, heslo „Panaitios“.

²⁷⁷ WALBANK, Frank William. Nationality as a Factor in Roman History. In: *Harvard Studies in Classical Philology*, 76, 1972, s. 145.

²⁷⁸ V latině „*societas hominum*“.

sdělováním myšlenek, rokovaním a posuzováním sblíží lidi mezi sebou a spojují je jakýmsi přirozeným vědomím pospolitosti²⁷⁹. V dalším textu pak myšlenku rozvádí dále a říká, že „známe několik stupňů lidského společenství“,²⁸⁰ tedy společenství téhož kmene,²⁸¹ národa²⁸² a jazyka,²⁸³ dále svazek téže obce,²⁸⁴ zahrnující v sobě „mnoho věcí ... , společných občanům: náměstí, svatyně, sloupořadí, cesty, zákony, práva, soudy, volby, ... společenské a přátelské styky a mnohonásobné vzájemné vztahy a smlouvy“, a ještě dále „svazek mezi příbuznými“,²⁸⁵ zahrnující manželství, děti, společný dům, společné držení majetku, svazky mezi bratry, svazky mezi dětmi sourozenců a další příbuzenské svazky, počítaje v to i pouta, daná společnými památkami na předky, společné bohoslužebné obřady a společné hrobky.²⁸⁶

Výraz „*natio*“ – „národ“, který se v Ciceronově textu vyskytuje, působí jaksí nepatřičně: dnešní člověk si pod pojmem „národ“ běžně představí celky, které se především v Evropě vytvořily až koncem 18. a v 19. století. Je sice obecně přijímáno, že moderní národní celky se v Evropě skutečně vytvořily až v uvedeném období, ale toto konstatování nám však nijak nepomůže pro orientaci v obdobích předcházejících, tím méně v historii tak vzdálené, jako byly počátky Říma. S tím souvisí i definice tohoto pojmu, která, jak se zdá, přináší dosti obtížně řešitelné otázky.²⁸⁷ Jakkoliv se v literatuře porůznu setkáváme s určitými rozpaky nad

²⁷⁹ Cic. *De off.* I, 50. Celá obsažnější pasáž (I, 50 – I, 58) je v této studii přítomna jako [Intermezzo VI](#). Citováno podle MARCUS TULLIUS CICERO, *O povinnostech. Rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi*. Praha : Svoboda, 1970 (překlad Jaroslav Ludvíkovský).

²⁸⁰ V latině „*societas hominum*“.

²⁸¹ V latině „*gens*“.

²⁸² V latině „*natio*“.

²⁸³ V latině „*lingua*“.

²⁸⁴ V latině „*civitas*“.

²⁸⁵ V latině „*commune animantium*“.

²⁸⁶ Cic. *De off.* I, 53 – 54.

²⁸⁷ K definici pojmu „národ“ viz např. MALINA, Jaroslav a kol., *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno : Akademické nakladatelství CERM, 2009, heslo „národ“; podobně WALBANK, F. W. *Nationality as a Factor in Roman History*, s. 146, který uvádí: „In the middle of the twentieth century, the idea of a nation, with its inherent right to political independence, is among the most potent political forces at work. Yet to define a nation is not easy. Political theorists have tried to isolate its essentials. Meinecke, who made one of the more outstanding contributions to this discussion, argued that nationhood depends on sharing some – not necessarily all – of the following: a common habitation, a common language, a common spiritual and intellectual life, and a common state or a share in a federation of states; and he devised two German terms, *Staatsnation* and *Kulturnation*, to describe the nation existing as it were in esse and that existing only in posse.“ a odkazuje na dílo MEINECKE, Friedrich. *Weltbürgertum und Nationalstaat? Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*, Berlin – München : R. Oldenbourg, 1928.

použitím tohoto označení pro Římany (ale i další), musíme s ním vyjít. Vždyť pohlédneme-li na Liviovy *Dějiny*, vyskytují se tam jak v originále, tak v českých překladech, různé variace na totéž – jak pojmut „národ“ v době vznikání Říma?²⁸⁸ Český právněhistorický pohled (jak bylo již výše uvedeno) nabízí následující hierarchizaci pojmů: národ římský – kmeny – kurie – rody – *familiae*. Jde ale o spíše o technicistní pojetí, které se opět snaží vyhnout oné problematické otázce římského národa.²⁸⁹ Zdá se ale, že úplné čistoty v používání jednotlivých pojmenování pro tuto dobu nelze dosáhnout.

Podívejme se znovu na to, jak byla politicky organizována antická společnost, a to zejména Řeků, od nichž Římané mnoho převzali. V úvodu jsme uvedli, jak výrazně se geografický charakter Peloponéskeho poloostrova projevil na vytváření politických struktur u Řeků. Základní politickou jednotkou byla *polis*,²⁹⁰ obec tvořená svobodnými občany. Těchto obcí bylo na Peloponéske poloostrově řada, většina z nich byla od ostatních víceméně izolována ve svém vlastním údolí, u svého vlastního přístavu nebo na svém vlastním ostrově.

Řecké území je z tohoto hlediska geograficky významně fragmentováno, a to se projevilo také na fragmentaci politického života Řeků.²⁹¹ Každá *polis* vedla relativně samostatnou zahraniční politiku, a to i vůči jiným řeckým obcím, včetně toho, že spolu jednotlivé obce soupeřily, ba i válčily. Tato fragmentace se také dále přenášela na kolonie, které jednotlivé řecké *poleis* zakládaly porůznu ve Středomoří (pro nás jsou zajímavé kolonie v Itálii a na Sicílii).²⁹²

²⁸⁸ Livius používá porůznu výrazy, jako např. „Caeninští, Crustumínští a Antemantští“ (I, 9), „lid sabinský“ (I, 9), „Fidenští byli Etrusky“ (I, 15), „Fideňané, osada římská“ (I, 27), „kmen albanský“ (I, 30), „kmen Aequiculů“ (I, 32), „kmeny Vejských, Falisků a Fidenů“ (IV, 18), „kmen Volsků“ (IV, 30), „sousední kmeny budou ... vidět [Římský] národ“ (V, 6), „kmeny etruské“ (V, 17), „nový kmen Gallů“ (V, 17). Samostatný problém představuje variování v označování některých skupin, např. Gallové a Keltové (V, 34).

²⁸⁹ Tato hierarchizace se objevuje prakticky ve všech učebnicích římského práva. Její výhodou je nepochybně, že nabízí pro studenty relativně přehlednou strukturu římské společnosti. Vědomě však rezignuje na otázku, kterou jsme v této úvaze otevřeli – co je jednotícím prvkem římského národa?

²⁹⁰ V řečtině πόλις.

²⁹¹ „The geographical element had always been a serious obstacle to Greek unity.“ In: WALBANK, F. W. *Nationality as a Factor in Roman History*, s. 148.

²⁹² Postup, který je velmi srovnatelný se zakládáním řeckých kolonií hlavně v severním Středomoří, je expanze Féničanů, kteří se soustřeďovali na jižní Středomoří. Výsledkem byly ale jednotlivé přístavy v různém stupni závislosti, případně (polo)(ne)závislosti, na mateřské obci. Viz např. MOSCATI, Sabatino. *Foiničané*. Praha : Orbis, 1975, 240 s.

Přes tuto fragmentaci si však Řekové uvědomovali určitou sounáležitost, která se projevovala ve společných náboženských (věštírna v Delfách), sportovních (olympijské hry) a politických (námořní spolky) aktivitách, akcentovaných zejména v dobách mimořádného ohrožení. Asi nejlepším příkladem takového sjednocení Řeků na „národní“ bázi je společná obrana proti Peršanům.²⁹³

Vedle toho je zřejmé, že Řekové sdíleli i výše zmiňované nižší (resp. k jednotlivci bližší) formy společenství – příbuzenství. Převáděno do optiky jednotlivce, bude se Řek identifikovat se svými příbuznými, se svou obcí a se společenstvím řeckých obcí, a tak se vymezovat vůči okolnímu světu.²⁹⁴ Je ale faktem, že toto cítění určité míry sounáležitosti nikdy nevyústilo ve sjednocení řeckých *poleis* do jednoho politického celku.²⁹⁵ Přes jednotlivé sjednocující prvky se Řekové v antice nikdy nesjednotili v jeden „národ“.

Ještě jedna věc je v řeckém světě důležitá: je to vědomí, že lidé jsou prvotní a *poleis* druhotné – lidé žili v daných lokalitách po generace, ale politická organizace *poleis* přišla až s časem, a to teprve v době, kdy „zlatý věk“ lidské existence vzal za své.²⁹⁶ V historickém vědomí zúčastněných lidí má tento postřeh zřetelně své místo. Prvotní je člověk jako příslušník komunity, která má zcela jistě náboženský charakter, ale politický rozměr získává jenom velmi opatrně.

Etruský svět byl v hrubých rysech popsán výše, ale zde můžeme konstatovat, že se v leccems podobal řeckému. Také jej tvořily relativně samostatné městské obce, sdružené do „národního“ svazu (primárně ale náboženského charakteru), oné „federace“ dvanácti etruských měst. Že nešlo o národní stát, je zřejmé jednak z přetrvávající samostatné politiky

²⁹³ Viz např. GRANT, Michael. *Klasické Řecko*. Praha : BB Art, 2004, s. 27.

²⁹⁴ „The Greeks of course had a clear concept of being united by common kinship and ancestry and of being in some sense separate from the non-Greek world of barbarians.“ In: WALBANK, F. W. *Nationality as a Factor in Roman History*, s. 146.

²⁹⁵ „... this concept of Hellas as a nation never found expression in the political organisation of the Greek world...“ In: WALBANK, F. W. *Nationality as a Factor in Roman History*, s. 146.

²⁹⁶ „... there existed a sufficient number of powerful ideas which meant something real to Greeks everywhere, common blood (it was believed), a common tongue (despite the dialects), a common religion (despite the local cults), and a common way of life ... The peoples were there before the cities. Indeed, it was only with the breaking up of the unity of the peoples that the cities arose ...“ In: WALBANK, F. W. *Nationality as a Factor in Roman History*, s. 147.

jednotlivých etruských měst (skutečnost obdobná řecké realitě), a dále z faktu, že některá etruská města do tohoto svazu vůbec nepříslušela.²⁹⁷

Jestliže byl řecký i etruský svět tvořen relativně samostatnými městskými obcemi, mezi nimiž existovala pouta vzájemně sdílených hodnot (náboženských, právních, politických, kulturních), můžeme pro oba tyto příklady uzavřít tuto úvahu formulací, že jejich politické aktivity se odehrávaly v jistém smyslu „pod úrovní národního cítění“.²⁹⁸

Pokud jde o římský svět, nevybočoval v základních rysech z konceptu *polis*, alespoň ve svých počátcích. I zde nalezneme městské obce, kolonie, svazy měst, vědomí příslušnosti ke kultu i vědomí sounáležitosti jazykové. Tento svět se nutně musel vymezovat vůči svému okolí a zde se tak znovu přibližujeme již výše uvedené „nebezpečné“ úvaze o národní povaze vznikajícího římského státu.²⁹⁹ V počátečních fázích státní organizace římského světa se zdá, že hlavními oponenty Římanů byli Latinové, Sabinové a Volskové, byť tyto konfrontace probíhaly po delší dobu a zasahovaly časově ještě do období republikánského Říma.³⁰⁰ Pro zásadní sebeuvědomění Římanů jako národa bylo však nepochybně vymezení vlastního prostoru vůči Etruskům³⁰¹ a do jisté míry také vůči Řekům.

Pokud jde o Etrusky, lze význam tohoto sebevymezení ze strany Římanů dovodit i z toho, že prakticky po celou dobu trvání antické římské říše měla pověst o vyhnání etruských králů pro Římány zásadní význam, a to i přesto, že postupem doby přestali Etruskové pro Římány představovat mocenskou konkurenci.³⁰² V této souvislosti stojí za připomenutí známý a již

²⁹⁷ Ve vlastní (severní) Etrurii jde např. o města Murlo (dnes obec přibližně 20 km na jih od Perugia v jižním Toskánsku) nebo Acquarossa (dnes archeologické naleziště poblíž Viterba v severním Laziu); mimo vlastní Etrurii je to např. Capua (dnes Santa Maria Capua Vetere, město poblíž Caserty, ležící asi 40 km severně od Neapole), případně již výše zmíněná Bologna. In: BOATWRIGHT, M. T.; GARGOLA, D. J.; TALBERT, R. A. J. *Dějiny římské říše od nejranějších časů po Konstantina Velikého*, s. 44. Dále viz např. *L'Italia Antica. Siti, musei e aree archeologiche*, s. 131 a 213 nebo *Toscana. Guida d'Italia del Touring Club Italiano*, s. 626 – 627.

²⁹⁸ WALBANK, F. W. *Nationality as a Factor in Roman History*, s. 154.

²⁹⁹ Viz obsáhlejší analýzu vznikání římského národa jako etnika in: OGILVIE, R. M. *Le origini di Roma*, především kapitola čtvrtá „Nascita di una nazione“, s. 59 – 71.

³⁰⁰ Zde odkazujeme zejména na Liviovu první knihu, která je plná vyprávění o bojích s uvedenými národy. Ke sjednocení římského státu s Latiny viz Liv. I, 45.

³⁰¹ Historie panování etruských králů je v Liviovi vylíčena v I, 35 – 60.

³⁰² K tomu např. STOPPONI, Simonetta. Relations with Neighboring Peoples. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, s. 181 a násl.

výše zmíněný příběh císaře Claudia, který se o Etrusky eminentně zajímal a podle Suetonia³⁰³ sepsal dílo o dvaceti knihách, které se ale bohužel nedochovalo.³⁰⁴ Je to snad dáno i faktem, že etruská kultura se postupně koncentrovala na otázky náboženského charakteru a na komunikaci s bohy, věštění a zajištění cesty do podsvětí, což jsou nepochybně témata, která zajímají lidskou mysl od nepaměti. „... v soupeření s Římem, který se soustředil – při zanedbávání všech ostatních stránek kultury – na vojenství a státní organizaci, se zejména ukázalo zaostávání Etrusků v těch oblastech, kterým patřila budoucnost. Uchýlili se tedy se svou kulturou do náboženské sféry a jejich náboženské poselství se stalo jedním z hlavních aspektů náboženství římského. Aspoň po stránce náboženských tradic platí o jejich vztahu k Římanům ... *Etruria capta* si svým způsobem podrobila římskou kulturu, kterou zpočátku pomáhala založit.“³⁰⁵ V tomto rozměru vyjadřoval postoj Římanů k etruskému dědictví nepochybný respekt.

Naproti tomu Řekové pro Římany zjevně představovali kulturní standard, ke kterému Římané vzhlíželi s neskrývanou úctou. Zřejmé je to např. z toho, že počátky římské literatury se spojují se silným řeckým vlivem a začasť vznikala také díla psaná řecky.³⁰⁶ Nepochybně zde sehrála svoji důležitou roli i vzájemná prostupnost polyteistického náboženského světa Římanů i Řeků.

³⁰³ Suet. *Claud.* V, 42. Celá pasáž (I, 50 – I, 58), ilustrující i vztah Římanů k Řekům, je v této studii přítomna jako *Intermezzo VII*.

³⁰⁴ K tomu např. BURIAN, J.; MOUCHOVÁ, B. *Záhadní Etruskové*, s. 8 – 9.

³⁰⁵ BOUZEK, J. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*, s. 196.

³⁰⁶ K tomu viz např. BURIAN, J. *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta*, s. 81 – 83; nebo CONTE, Gian Biagio. *Dějiny římské literatury*. Praha : KLP, 2008, s. 76 – 79 (a na obou citovaných místech také o protihellenské reakci ze strany Marka Porcia Catona Censoria).

INTERMEZZO VIII

Titi Livii Ab Urbe condita libri

Pars II

Lipsiae : B. G. Teubner, 1905

TITUS LIVIUS

Dějiny II – III

Praha : Svoboda, 1971

Překlad Pavla Kucharského

Liv. VIII

[14] Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare sed, cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, [si] ut pro merito cuiusque statueretur, [si] de singulis nominatim referrent populus. Relatum igitur de singulis decretumque.

Lanuuinis ciuitas data sacraque sua reddita, cum eo ut aedes lucusque Sospitae Iunonis communis Lanuuinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem iure quo Lanuini in ciuitatem accepti. Tusculanis seruata ciuitas quam habebant crimenque rebellionis a publica fraude in paucos

[14] Přední politikové v senátu schválili výklad konsulův o té věci jako celku, ale protože u každé té obce byl jiný zájem, prohlásili za možný takový způsob řešení, že by podali zprávu jmenovitě o jednotlivých kmenech, aby podle zásluhy jednoho každého bylo rozhodnuto. Byly tedy učiněny návrhy o jednotlivých obcích a senátoři učinili usnesení.

Lanuvijským bylo dáno občanské právo a jejich náboženské obřady jim byly vráceny s tou výjimkou, aby chrám a háj Iunony Pomocnice byl společný městům lanuvijským s národem římským. Aricijští, Nomentani a Pedští byli přijati do občanského svazku s týmž právem jako Lanuvijští. Tuskulským bylo zachováno

auctores uersum. In Veliternos, ueteres ciues Romanos, quod totiens rebellassent, grauiter saeuitum: et muri deiecti et senatus inde abductus iussique trans Tiberim habitare, ut eius qui cis Tiberim deprehensus esset usque ad mille pondo assium clarigatio esset nec priusquam aere persoluto is qui cepisset extra uincola captum haberet.

In agrum senatorum coloni missi, quibus adscriptis speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium noua colonia missa, cum eo ut Antiatribus permitteretur, si et ipsi adscribi coloni uellent; naues inde longae abactae interdictumque mari Antiati populo est et ciuitas data.

Tiburtes Praenestinique agro multati neque ob recens tantum rebellionis commune cum aliis Latinis crimen sed quod taedio imperii Romani cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis conubia commerciaque et concilia

občanské právo, které měli, a zločin vzpoury byl odvrácen za lstného jednání obce na jednotlivé podněcovatele. Proti Velitřanům, starým občanům římským, bylo krutě zakročeno, protože tolikrát zvedli odboj. Římané jim strhli hradby, odvedli městskou radu pryč a nařídili bydlet za Tiberem; proto ten, kdo byl přistižen na straně Tiberu přilehlé k Římu až do jednoho tisíce dvojkroků, měl být stíhán pokutou; také ho měl držet v zajetí ten, kdo ho přistihl, a to spoutaného; pustit ho z pout měl teprve tehdy, až zaplatil.

Do území patřícího senátorům byli posláni osadníci. Přijetím jich nabyly Velitry znovu vzhledu starobylé lidnatosti. Také do Antia byla vyslána nová osada s tím, že bylo dovoleno Antijským vyhovět, kdyby oni sami si přáli být připsáni jako osadníci. Válečné lodi byly odtud odvezeny a kmenu antijskému byla zakázána plavba po moři; i těm, kdož nebyli osadníky, bylo dáno občanství.

Tiburtští a Praenestští byli potrestáni ztrátou území, a to nejenom pro nedávný zločin vzpoury, který spáchali společně s jinými Latiny, ale protože z nechuti k římskému panování spojili kdysi zbraně s Gally, zdivočelým to kmenem. Ostatním Latinům

inter se ademerunt. Campanis equitum honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluisent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset uia, ciuitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque eiusdem iuris condicionisque cuius Capuam esse placuit. Naues Antiatum partim in naualia Romae subductae, partim incensae, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum.

odňali právo sňatku i obchodu a vzájemných porad na shromážděních. Campanům, na počest jízdních vojáků, protože odmítli se bouřit s Latiny, Fundským a Formijským, protože přes jejich území vedla vždycky bezpečná a pokojná cesta, bylo dáno občanství bez práva hlasovacího. Uznali za vhodné, aby Cumští a Suessulanští nabyli téhož práva a postavení jako Capua. Lodi Antijských byly zčásti odvezeny do římských loděnic, zčásti byly zapáleny a zobáky těchto lodí bylo ozdobeno – podle usnesení senátu – řečniště postavené na fóru a také to posvátné místo bylo nazváno „Rostra“, to je „Lodní zobáky“.

...

...

INTERMEZZO IX

Plinius Caecilius Secundus, Gaius
*Epistularum libri novem. Epistularum ad
Traianum liber. Panegyricus*
ed. Schuster, Mauriz / Hanslik, Rudolph
Lipsiae : Teubner, 1958 (reprint 1992)

PLINIUS MLADŠÍ
Dopisy
Praha : Svoboda, 1988
Překlad Ladislava Vidmana

Plinius *Ep.* X, 5

C. PLINIUS TRAIANO IMPERATORI

Plinius císaři Traianovi

Proximo anno, domine, gravissima valetudine usque ad periculum vitae vexatus iatralipten assumpsi; cuius sollicitudini et studio tuae tantum indulgentiae beneficio referre gratiam parem possum. Quare rogo des ei civitatem Romanam. Est enim peregrinae condicionis manumissus a peregrina. Vocatur ipse Arpocras, patronam habuit Thermuthin Theonis, quae iam pridem defuncta est. Item rogo des ius Quiritium libertis Antoniae Maximillae, ornatissimae feminae, Hediae et Antoniae Harmeridi; quod a te petente patrona peto.

V minulém roce, pane, když mě stihla těžká nemoc a octl jsem se až v nebezpečí života, vzal jsem si maséra. Za jeho starostlivou péči se mu mohu dostatečně odvděčit jen laskavostí tvé přízně. Proto prosím, abys mu udělil římské občanství. Má totiž postavení peregrina, když byl propuštěn od peregriny. Sám se nazývá Harpocras, jeho patronkou byla Thermuthis, dcera Theonova, která zemřela už dříve. Zároveň prosím, abys dal plné občanské právo propuštěnkám vážené ženy Antonie Maximilly, Hedii a Antonii Harmeridě; žádám tě o to na přání patronky.

Plinius Ep. X, 6

C. PLINIUS TRAIANO IMPERATORI

Plinius císaři Traianovi

Ago gratias, domine, quod et ius Quiritium
libertis necessariae mihi feminae et civitatem
Romanam Arpocrati, iatraliptae meo, sine
mora indulstisti.

Děkuji, pane, že jsi bezodkladně udělil plné
občanské právo propuštěnkám ženy se mnou
spřátelené a římské občanství mému
masérovi Harpocratovi.

...

...

KAPITOLA IV. PERSONALITA PRÁVA

Poté, co jsme v základních obrysech vylíčili nesnadnou cestu Římanů k definování vlastní identity, měli bychom pojednat ještě jeden aspekt antického právního světa, který měl nepochybně významný vliv na cesty, kterými se toto sebeuvědomování vyvíjelo: jde o princip personality práva.

Personalita práva bývá vykládána jako princip, stojící v opozici proti modernější teritorialitě práva. V tomto smyslu chápeme personalitu práva jako princip, který v jedinci vidí především „člena určitého svazku osob“ a takový jedinec je pak vázán právem tohoto „svazku osob a nikoli jedné osoby“. Právo je tedy pro jedince především právem jeho „předků, nikoli právo země“.³⁰⁷ Opačně pak platí, že jedinec má své bezpečné místo v lidském světě pouze, může-li odkázat na své příslušenství k takovému svazku osob. Měli bychom ale připomenout, že – až na naprosté výjimky³⁰⁸ – nelze hovořit o čistě personálním nebo čistě teritoriálním právním řádu, neboť oba principy, personalita i teritorialita, se vzájemně doplňují a jejich poměr se v dějinném vývoji postupně proměňuje tak, že akcent, kladený na personalitu práva postupně ustupuje akcentu na teritorialitu práva.

Je zřejmé, že pro definování tohoto svazku osob má základní význam otázka příbuzenství. Na příbuzenských vztazích se na základní úrovni vytvářejí první elementy větších svazků osob. Základní stavební jednotkou celého společenství je tak rodina (*familia*), byť chápána v širším slova smyslu, než je dnešní běžné chápání, tj. do takové rodiny zahrnujeme i osoby, které se z dnešního pojetí rodiny vymykají. Stejně tak je nutné konstatovat, že tato rodina je chápána jako formální společenství osob, takže není vyloučeno, že za „rodinu“ označíme i jedince, pokud na sebe formálně váže práva, spojená s organizací skutečné rodiny, byť v takové „rodině“ třeba nenalezneme nikoho dalšího. Zvláště v římském právu máme funkci takové

³⁰⁷ HATTENHAUER, Hans. *Evropské dějiny práva*. Praha : C. H. Beck, 1998, s. 19 (všechny v této pasáži uváděné citace).

³⁰⁸ Takovou výjimkou by mohlo být židovské právo, vztahující se na Židy v diaspoře.

rodiny rozpracovánu velmi detailně.³⁰⁹ Aniž bychom chtěli jít do detailů, můžeme zmínit i jistou ochrannou funkci této rodiny. Tato ochranná funkce spočívala m.j. v kolektivní odpovědnosti členů rodiny za dluhy jedince, v římském právu pak personifikované v osobě otce rodiny.³¹⁰

K tomu, co bylo výše uvedeno o rodině, bychom měli – opět – připomenout význam náboženství pro formování takto chápané formální rodiny. „To, co spojuje členy antické rodiny, je něco mocnějšího než narození, cit, fyzická síla: je to náboženství a ohniště předků. ... Antická rodina je společenství spíše náboženským než přirozeným.“³¹¹ V tomto ohledu bychom se tedy měli vrátit k předchozí kapitole.

Výše již bylo zmíněno, že tyto formálně chápané rodiny představovaly základní stavební elementy větších svazků osob, které v konečném důsledku vytvoří stát. Předložme zde obrázek struktury řecké a římské společnosti, jako hlavních reprezentantů antických společností.

Řecký stát, resp. jeho státní zřízení, bývá obvykle ilustrován na příkladu Athén a Sparty, dvou základních typů státu, které se v antickém Řecku rozvinuly. Obecně ale platí, že řecký stát byl „městským státem, tj. *polis*“,³¹² a tuto *polis* vytvářelo společenství občanů.³¹³ Jednotlivé rodiny se sdružovaly ve fratérie, fratérie pak dále tvořily kmen (fýlu). Uvádí se, že ve starších dobách byly v Athénách čtyři fýly, které dohromady vytvářely athénský městský stát.³¹⁴

³⁰⁹ K detailnímu rozboru struktury římské familie viz např.: KASER, Max. *Das römische Privatrecht. I. Das altrömische, das vorklassische und das klassische Recht.* München : C. H. Beck, 1971, s. 50 – 83.

³¹⁰ Uvážíme-li tyto základní danosti antického římského práva, můžeme pak nahlédnout některé instituty antického práva v na první pohled nesamozřejmém kontextu: je například propuštění syna z moci otcovské (*emancipatio*) a uvedení jej do pozice, kterou zastával *pater familias*, skutečně pro emancipovaného výhodné? Nelze tuto situaci chápat i jako svého druhu odmítnutí odpovědnosti ze strany původního otce rodiny?

³¹¹ FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis. *Antická obec. Studie o kultu, právu a institucích starého Řecka a Říma.* Praha : Sofis, 1998, s. 41.

³¹² BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie.* Praha : Oikoymenh, 2002, s. 181.

³¹³ JELLINEK, Jiří (Georg). *Všeobecná státověda.* Praha : Jan Laichter, 1906, s. 316.

³¹⁴ BLEICKEN, J. *Athénská demokracie,* s. 184.

Tento model doznal určité modifikace reformami Solónovými (počátek 6. století před n. l.), a zvláště pak Kleisthénovými (pravděpodobně na přelomu let 507 – 506 před n. l.), kterými se do státní organizace athénského státu dostaly prvky teritoriality – staré fýly byly nahrazeny deseti novými, „čistě teritoriálními hledisky určenými“.³¹⁵ Toto tvrzení je však nutné poněkud upřesnit: fýly – bylo jich deset – vznikly umělou kombinací několika územních správních jednotek, trittyí – těch bylo třicet (městské, vnitrozemské a přímořské, vždy po deseti) –, které byly zase vytvářeny ze základních územních správních jednotek, démů. Každá fýla „byla vytvořena spojením 1 trittyie vnitrozemské, 1 přímořské a 1 městské“.³¹⁶ Jednotlivci umožňovalo toto uspořádání účastnit se veřejného života hned v několika rovinách: na lokální úrovni (démós), na regionální úrovni (fýla) a na nadregionální – celostátní úrovni (trittyie). Otázkou je, zda bylo takové uspořádání pro onoho jednotlivce srozumitelné.

Přestože Kleisthénovy reformy výrazně posílily teritoriální dimenzi athénského státu, i nadále přetrvávalo jeho chápání jako společenství založeného na silně personálním základě. Je to dáno tím, že „polis byla nejen státním společenstvím, ale i společenstvím kultu“,³¹⁷ čímž se obratem dostáváme zpět k tématu předchozí kapitoly.

Pokud jde o právní řád spartský a jeho tvorbu, musíme se spolehnout především na literární díla historického charakteru, která však jsou – paradoxně – athénského původu (Hérodotos, Thúkýdídés a Xenofón).³¹⁸ Ohledně společenské organizace postačí charakteristika, že „spartský stát [byl] po celou dobu své existence vlastně jen ozbrojeným táborem dobytých“.³¹⁹ Na rozdíl od Athén (a ostatně převážné většiny dalších městských států), nevybudovali Sparťané do 2. století před n. l. kolem svých sídlišť žádné ochranné valy. „Jedním z důvodů, proč se neobtěžovali s budováním hradeb, bylo to, že se cítili relativně

³¹⁵ KINCL, J. a kol., *Všeobecné dějiny státu a práva*, s. 21.

³¹⁶ SELTENREICH, Radim (vedoucí autorského kolektivu). *Dějiny evropského kontinentálního práva*. Praha : Linde, 2004, s. 61.

³¹⁷ JELLINEK, J. *Všeobecná státověda*, s. 317.

³¹⁸ „La nostra conoscenza del diritto spartano si basa essenzialmente su opere letterarie soprattutto di carattere storico, diversamente da quanto succede per Atene, dove la maggior quantità di notizie ci viene, come sappiamo, dalle orazioni. Ad informarcene, poi, non sono autori spartani, ma ateniesi, come in particolare Erodoto, Tuciddide e Senofonte.“ In: MARTINI, Remo. *Diritti greci*. Bologna : Zanichelli, 2005, s. 172.

³¹⁹ KINCL, J. a kol., *Všeobecné dějiny státu a práva*, s. 23.

v bezpečí ... [a] ... že městské opevnění považovali spíše za zženštilou ochranu. ... Avšak patrně nejzávažnější důvod, jenž stál proti opevnění, byl charakter města Sparty. Skládalo se totiž, míněno politicky, z Amyklai a ze čtyř vesnic (Pitana, Limanai, Meso a Kynosúra). Obehnat tak velké území zdmi bylo zhora nemožné.³²⁰ Přestože okolnosti vzájemného propojení spartských sídelních celků nejsou zcela objasněny, je známo, že centrem náboženského života spartského obyvatelstva se stal Apollónův a Hyakinthův chrám, nacházející se v Amyklai.³²¹ I tato ilustrace vyvolává představu úzce osobně pojatého společenství lidí, chápajících se jako vzájemně rovní a vymezujících se vůči svému okolí v tomto případě zjevně nepřátelsky.³²²

Spartský stát, jeho státní zřízení a způsob výstavby společnosti jsou tradičně uváděny v ostrém protikladu k modelu athénskému. Porovnáme-li však oba modely řeckého státu v optice personaly práva, nevykazují zase tak zásadní rozdíly. V obou případech jde o státní útvar primárně založený na existenci jeho občanů a jejich participaci na společných záležitostech. Občané vytvářejí stát a ten existuje, pokud existují jeho občané. Teprve v dalším úvahovém kroku můžeme proti sobě stavět hodnoty toho či onoho politického uspořádání. Výše zmíněný akcentovaný protiklad pak může být ospravedlněn snad v souvislosti s chápáním funkce a významu demokratického uspořádání ve státní společnosti, ne však z pohledu historicko-antropologického, případně na bazální úrovni čistě právního.

Vedle Athén a Sparty se v antickém Řecku vytvořily i další státy, které ale – pokud jde o jejich vnitřní uspořádání – sledovaly buď athénský, nebo spartský model, a to jak v politickém, tak v onom personálním slova smyslu.³²³ Pro celkovou představu pak platí, že, stejně jako neexistovalo politicky sjednocené Řecko, „nelze ani hovořit o řeckém právu ve smyslu uzavřeného právního systému“,³²⁴ jehož role by byla srovnatelná s rolí římského práva, a to přes to, že existují právní instituty sdílené v právních řádech různých řeckých

³²⁰ CARTLEDGE, Paul. *Sparta. Heroická historie*. Praha : Academia, 2012, s. 43.

³²¹ GRANT, Michael. *Zrození Řecka*. Praha : BB Art, 2002, s. 94. CARTLEDGE, P. *Sparta. Heroická historie*, s. 44.

³²² K tomu viz např. SELTENREICH, R. (ved. aut. kol.). *Dějiny evropského kontinentálního práva*, s. 65 – 66.

³²³ KINCL, J. a kol., *Všeobecné dějiny státu a práva*, s. 20.

³²⁴ HATTENHAUER, H. *Evropské dějiny práva*, s. 45 – 46.

poleis. Je to zřejmé i z faktu, že se v antickém Řecku nevytvořila profese právníků, jako tomu bylo v Římě.³²⁵

Antický Řím se v jistém smyslu velmi podobal řeckému městskému státu. Již výše byla zmíněna základní struktura výstavby římské společnosti na ose rod (*gens*) – svaz (*curia*) – kmen (*tribus*), přičemž pod rod můžeme podřadit římskou rodinu. „V nejstarším státě římském byla na poli práva veřejného i soukromého v mnohém směru důležitá *gens*, tj. společenstvo zavírající v sobě více agnátských rodin, spojených vespolek tímž jménem rodovým (*nomen gentilicium*).“³²⁶

V úvahách, zabývajících se sebeidentifikací Římanů, se objevil i postřeh, že v pozdějších dobách se Římané označovali výrazem „*nomen Latinum*“. Někteří badatelé (v čele s Theodorem Mommsenem) používání tohoto výrazu interpretují jako přihlášení se k „latinskému kmenu“ – Theodor Mommsen v tomto smyslu používá německý ekvivalent „*Stamm*“.³²⁷ Proti tomu lze však chápat tento výraz jako označení politického, nikoliv etnického celku, což by v dobovém kontextu bylo srozumitelnější. V každém případě je ale nutné zohlednit i fakt, že se sami Římané vymezovali proti Latinům. Pojem „*Latinus*“ by tedy zahrnoval širší celek jazykově a obecně kulturně spřízněného obyvatelstva, jehož jednotlivé části však stále vnímají svoji specifičnost – a ve stejném duchu i specifičnost ostatních částí.³²⁸

Někteří autoři akcentují fakt, že „Římané se nemohli odvolávat na společný původ“. Z tohoto konstatování pak vedou další důraz na fakt, že římské společenství bylo vytvořeno pomocí práva, a v tomto kontextu se neubrání konstatování, že římské společenství se odvolávalo na

³²⁵ „... la non esistenza nella Grecia antica di un diritto unitario paragonabile al diritto romano, anche se è provata la diffusione di qualche istituto di diverse città ...” a dále “... nella ... Atene non è esistita una classe di giuristi come a Roma.“ In: MARTINI, R. *Diritti greci*, s. 1 a 3. Autor pak uvádí některé příklady sdílených právních institutů, např. v rodinném právu.

³²⁶ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. I. díl, Praha : Jan Otto, 1921, s. 87.

³²⁷ MOMMSEN, Theodor. *Römisches Staatsrecht*, III, Leipzig : S. Hirzel, 1888, s. 608.

³²⁸ WALBANK, F. W. *Nationality as a Factor in Roman History*, s. 149 – 150. Zde je také rozvinuta polemika s názorem Fernanda de Visschera (*Études de droit romain public et privé*, Milano, 1966), který argumentoval tak, že výraz „*nomen Latinum*“ je adekvátním přenesením pojmu „*jus Quiritium*“, který vyjadřuje hranici mezi společenstvím Římanů oproti ostatním Latinům, na vyšší úroveň, kde se takto stanoví hranice mezi Latiny (včetně Římanů), vůči ostatním obyvatelům.

fas (právo božské), *ius* (právo lidské) a *mores maiorum* (mravní normy, zděděné po předcích nebo též mravy otců).³²⁹

A právě odkaz na poslední uvedenou složku, tvořící s ostatními svět norem, kterými se Římané spravovali, je cestou k osobnímu chápání římské společnosti. I to je dáno relativně jednoduchým charakterem rané římské společnosti, která jakoby v sobě kombinovala prvky obou typů řeckých států – společnost v zásadě zemědělská, a přesto v sobě obsahující rysy vojenského tábora.³³⁰ Podstatný rozdíl oproti řecké společnosti však spočívá v mocenské struktuře římské rodiny.

Římský „*pater familias*“ měl doživotní politickou moc nad svými členy, kdežto řecká moc rodinná byla zákonně upravena ... a u synů končila dosažením dospělosti ... Říman má samostatnou, od státu neodvozenou, ba od něho ani nekontrolovanou moc vladařskou ...“³³¹ Toto mimořádně silné postavení *pater familias* pak vede k tomu, že *familia*, jako již uváděná základní stavební částka římské společnosti, je v jeho osobě personifikována, a to bez ohledu na to, zda tuto *famili* tvoří kromě něj i někdo další. *Pater familias* je případně *familia* sama.

V této souvislosti je však nutno podotknout, že výše citovaná charakteristika struktury římské *familie* je sice průzračně exemplární, platí však pouze pro hypotetické počátky římské společnosti, tedy jako obraz výchozí situace. Civilizační vývoj pochopitelně nedovolil, aby *pater familias* vykonával svoji moc naprosto svévolně a nekontrolovatelně. Od nejstarších dob byl totiž i *pater familias* součástí organismu římské společnosti, která od něj očekávala, že bude plnit svoji úlohu v této společnosti. Jakkoli tato úloha nemusela být v detailech definována, je jasné, že se záhy vytvořila představa, jak se má chovat „řádny římský občan“, tedy *diligens pater familias*. A postupně se v této široké a interpretaci otevřené agendě začal angažovat i státní úředník, censor,³³² a to pravděpodobně od poloviny 4. století před n. l.³³³,

³²⁹ HATTENHAUER, H. *Evropské dějiny práva*, s. 68 – 69.

³³⁰ HATTENHAUER, H. *Evropské dějiny práva*, s. 69. Vojenský charakter rané římské společnosti lze dovodit např. z pověsti o únosu Sabineek, viz např. Liv. I, 9.

³³¹ JELLINEK, J. *Všeobecná státověda*, s. 332.

³³² KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, s. 9.

³³³ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 52.

přesněji po roce 443 před n. l.³³⁴ Ten mohl kterémukoliv římskému občanovi, jenž nezachovával dobré mravy, udělit censorskou důtku (*nota censoria*). *Pater familias*, který zneužíval svých pravomocí, v koncentrované podobě reprezentované mocí nad životem a smrtí (*ius vitae necisque*), se na udělení censorské důtky nepochybně kvalifikoval.

Takový postih by pak pro otce rodiny měl závažné důsledky, a to nejenom čistě v soukromém právu (postižený se např. stával nezpůsobilým pořídit závěť, případně dědit, byl tedy *intestabilis*), ale též ve veřejném právu (šlo např. o vyškrtnutí ze seznamu senátorů nebo zařazení do nižší centurie),³³⁵ Celkově se pak postižený společensky diskvalifikoval, což se pro něj rovnalo „sociální smrti“.³³⁶

V trestních věcech ale zůstávala pravomoc otce rodiny v rámci rodinného soudu po dlouhou dobu zachovávána. Známa je epizoda z roku 63 před n. l., kdy byl jistý Fulvius svým otcem popraven pro účast na Catilinově spiknutí:

„Mnozí se ke Catilinovi zpočátku přidávali, i když do spiknutí původně zasvěceni nebyli; tak například Fulvius, jež dal jeho vlastní otec, senátor, ještě na cestě zadržet a popravit.“³³⁷

Jde samozřejmě o extrémní případ a trestní moc otce rodiny byla v běžných věcech plynule omezována, a to až již výše zmíněnými mravy římských občanů nebo přímými zásahy zákonodárce. „V prvních dvou stoletích císařství se pak na poli restrikcí tohoto oprávnění jedná spíše o jakési individuální *ad hoc* císařské intervence.“³³⁸ Přesto byla – byť v omezené

³³⁴ DU PLESSIS, Paul. *Borkowski's Textbook on Roman Law*. Oxford : Oxford University Press, 2010, s. 4.

³³⁵ PETRUCCI, Aldo. *Corso di diritto pubblico romano*. Torino : G. Giappichelli Editore, 2012, s. 53.

³³⁶ DU PLESSIS, P. *Borkowski's Textbook on Roman Law*, s. 106.

³³⁷ Sall. *Cat.* 39, 5:

Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. In iis erat Fulvius, senatoris filius, quem retractum ex itinere parens necari iussit.

³³⁸ STLOUKALOVÁ, Kamila. Vztah rodičů a dětí ve starověkém Římě, in: VOJÁČEK, Ladislav; TAUCHEN, Jaromír (eds.). *III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů. Sborník z konference*. Brno : Masarykova univerzita, 2015, s. 308.

míře – ještě za císařství potvrzována.³³⁹ Formálně byla zrušena až za císaře Konstantina.³⁴⁰ V justiniánském právu již podobná pravomoc místo nemá.

I. 4, 18, 6.

„Další zákon trestající jeden z nejdopornějších zločinů novými tresty, se jmenuje zákon Pompeiův o otcovrazech.³⁴¹ Tento zákon stanoví, že za smrt svých příbuzných bude potrestán ten, kdo předčasně ukončil život svého otce anebo svého syna anebo osob, které ještě mohou být označeny jako blízcí příbuzní, ať již to bylo učiněno tajně nebo zjevně. Stejný trest dopadne také na toho, kdo k tomu úmyslně naváděl, nebo kdo o trestném činu věděl, i kdyby se jednalo o cizí osobu. A nebude popraven ani mečem ani ohněm, ani podobným běžným způsobem, ale bude zašit do pytle spolu se psem, kohoutem, hadem a opicí a pak v této smrt přinášející úzkosti bude podle povahy krajiny vhozen do blízkého moře nebo do řeky, takže ještě za jeho života mu bude odňato jakékoli spojení s prvky a živému bude odňato nebe, mrtvému země. Jestliže však někdo usmrtí jiné osoby spojené příbuzenstvím nebo švagrovstvím, bude potrestán podle Corneliova zákona o úkladných vražích.“

A podobně, jako je řecká společnost prostoupěna náboženskými aspekty, je tomu tak i u společnosti římské. „Také římský stát jest zároveň společenství kultu, *ius sacrorum* jest součástí *iuris publici*. Stát jest dále podle názoru jeho členů totožný s občanstvem, jest *civitas*, tj. obcí občanů, nebo *res publica*, obcí pospolitou.“³⁴² Abychom byli důslední, měli

³³⁹ ROBINSON, Olivia F. *The Criminal Law of Ancient Rome*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1996, s. 15 a 41. Citována jsou ustanovení CTh 9, 13, 1 a CJ 9, 15, 1.

³⁴⁰ LEE, R. W. *The Elements of Roman Law with a Translation of the Institutes of Justinian*. London : Sweet & Maxwell, 1956 / 1992, s. 61. Autor ale tamtéž podotýká, že existují názory, že *ius vitae necisque* bylo formálně zakázáno až v roce 365.

³⁴¹ Alia deinde lex asperimum crimen nova poena persequitur, quae Pompeia de parricidiis vocatur, qua cavetur, ut, si quis parentis aut filii, aut omino adfectionis eius quae nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit, sive clam sive palam id ausus fuerit, nec non is cuius dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit, poena parricidii puniatur, et neque gladio neque ignibus neque ulli alii solemnii poenae subiugetur, sed insutus culeo cum cane et gallo gallinaceo et vipera et simia et inter eius ferales angustias comprehensus, secundum quod regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem proiciatur, ut omni elementorum usu vivus carere incipiat et ei caelum superstiti, terra mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione vel adfinitate coniunctas personas necaverit, poenam legis Corneliae de sicariis sustinebit.

Text se odvolává na *Lex Pompeia de parricidiis*. Tento zákon byl přijat roku 55 nebo 52 před n. l. Viz SKŘEJPEK, M. *Římské právo v datech*, s. 36.

³⁴² JELLINEK, J. *Všeobecná státověda*, s. 331.

bychom uvést, že se do personálního pojetí římského státu celkem pochopitelně dostávaly prvky teritoriality, ačkoli nikdy, ani v pozdějších dobách nepřevážily. Máme zde na mysli konstituci císaře Caracally z roku 212 n. l., o které pojednáme níže.

Jestliže jsme alespoň v hrubých rysech porovnali řeckou a římskou *familii*, nabízí se ještě porovnání s etruskou rodinou. Jakkoli i zde najdeme dominantní roli otce rodiny, je postavení ostatních rodinných příslušníků silnější, než v římské společnosti. Můžeme to doložit na některých důležitých detailech, které o etruské společnosti známe. Dominantní role otce rodiny je zřejmá např. z toho, že „rodinné jméno pokračovalo v mužské linii“. Avšak silnější postavení ženy lze dovodit nejenom z faktu, že Etruskové dávali ženám individuální jména „na rozdíl od Římanek, které se musely spokojit s rodinnými jmény typu ‘Clodia’, ‘Flavia Minor’ a podobně“,³⁴³ ale i z faktu, že ženy, žijící v manželství mohly samostatně činit některé právní úkony, které byly Římankám nedostupné – zde máme na mysli hlavně vystupování v roli svědků při některých právních jednáních.

Pro ilustraci ocitujme zde část textu z tabulky z Cortony („*Tabula Cortonensis*“). Bronzová tabulka původně z přelomu 3. a 2. století před n. l. byla pravděpodobně již ve starověku úmyslně rozdělena na osm dílů, z nichž sedm bylo v r. 1992 objeveno a obsahuje text „nepochybně právního charakteru“ (z nějž některá místa nám jsou jasná, některá již méně), osvědčující soukromoprávní ujednání mezi význačnou cortonskou etruskou rodinou a Etruskem, přišedším do Cortony odjinud. Toto jednání se týkalo dispozice s nemovitostmi.³⁴⁴ Text tabulky zmiňuje kromě vlastních aktérů osvědčovaného jednání také několik dalších osob, evidentně přítomných jako svědkové. Mezi těmito svědky je pak jmenována i žena – manželka jednoho ze zúčastněných, Arntlei. Vlastní text a jeho překlad jsou následující:

*êpru s . ame . vêlxe . cuou larioal . cleniarc . lario [c]uou l[a]riotalioa larizac . clan . larioal .
pêtr u . ocê[va]s arntlei . pêtrus . puia*

³⁴³ BARKER, G.; RASMUSEN, T. *Etruskové*, s. 104.

³⁴⁴ „Il testo della tabula è certamente di natura giuridica e presenta punti di chiara interpretazione, accanto a punti più difficili e a parti oscure ... Il documento è l’attestazione scritta di un negozio giuridico di gran rilievo, intervenuto tra l’importante famiglia cortonese dei Cušu ... e Petru Šceva, che sicuramente non era originario di Cortona.“ In: CHIESA, Federico; FACCHETTI, Giulio M. *Guida insolita ai luoghi, ai monumenti e alle curiosità degli Etruschi*. Roma : Newton & Compton, 2002, s. 118 a 120.

Účastnili se / byli uspokojeni Velche Cušu, syn Lariše a synové, Lariš Cušu, syn Lariše a Lariza, syn Lariše, Petru Škevas a Arntlei, manželka Petru.³⁴⁵

K určitému posunu v postavení římských žen v tomto ohledu došlo až v době, kdy se u Římanů prosadilo tzv. manželství volné (*matrimonium sine manu*), které ženám poskytovalo takové postavení, ve kterém nebyly podřízeny moci svého manžela.³⁴⁶ K tomu ale došlo nejdříve až v závěru období republiky.³⁴⁷

³⁴⁵ Podle překladu do italštiny: „Furono «partecipi/soddisfatti»: Velche Cušu figlio di Lariš e i figli, Lariš Cušu figlio di Lariš e Lariza figlio di Lariš, Petru Škevas (e) la Arntlei moglie di Petru.” In: FACCHETTI, Giulio M. *Frammenti di diritto privato etrusco*. BM : Leo S. Olschki, 2000, s. 76 – 77.

³⁴⁶ KASER, M. *Das römische Privatrecht. I. Das altrömische, das vorklassische und das klassische Recht*, s. 322 a KASER, Max. *Das römische Privatrecht. II. Die nachklassische Entwicklungen*. München : C. H. Beck, 1975, s. 160 a n.

³⁴⁷ „Již na sklonku republiky jest manželství přísné méně obvyklým nežli manželství volné ... Nejnovější právo zná pouze manželství volné.“ In: HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a system soukromého práva římského*. II. díl, s. 230.

„Manželství volná i přísná byla praktikována po celou dobu republiky, manželství přísných však stále ubývalo, až počátkem doby císařské platila již jako výjimečná.“ In: KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, s. 134.

„Přísná manželství (kde manželka byla in manu manžela), která ještě po celou dobu republiky převažovala, se později stávala řidší, až na konci klasické doby zcela odpadla.“ In: BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 167.

„... římské právo poznalo manželství, v ktorých manželka bola podriadená manželskej moci (*matrimonium cum manu*) a manželství, v ktorých tak nebolo (*matrimonium sine manu*). V starších dobách sa manželka spravdila podriaďovala manželovej moci (*manus*). Od 1. storočí po Kr. sa však s podriadením manželky stretávame zriedkavejšie.“ In: REBRO, K.; BLAHO, P. *Římske právo*, s. 164 – 165.

INTERMEZZO X

MARCUS TERENTIUS VARRO

De lingua latina V – VII

Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015

Překlad Lucie Pultrové

Varro *Ling.* V, 143

Oppida condebant in Latio Etrusco ritu multi, id est iunctis bobus, tauro et vacca interiore, aratro circumagebant sulcum (hoc faciebant religionis causa die auspicato), ut fossa et muro essent muniti. Terram unde exculpserant, fossam vocabant et introrsum iactam murum. Post ea qui fiebat orbis, urbis principium; qui quod erat post murum, postmoerium dictum, eo usque auspicia urbana finiuntur. Cippi pomeri stant et circum Ariciam et circ[o]um Romam. Quare et oppida quae prius erant circumducta aratro ab orbe et urvo urb[s]es[t]; et, ideo coloniae nostrae omnes in litteris antiquis scribuntur urbes, quod item conditae ut Roma; et ideo coloniae et urbes conduntur, quod intra pomerium ponuntur.

Byli mnozí, kdo zakládali v Latio města podle etruského rituálu, to znamená, že s pomocí dvojice hovězího skotu, býka a krávy, která je zapřažena na vnitřní straně, pluhem vedli dokola brázdu (to dělali z náboženských důvodů v den, který byl vybrán na základě auspicií), jako by se opevnili příkopem a hradbou. Místu, odkud vykopali zemi, říkali příkop (*fossa*) a hlíně zevnitř vyházené říkali zdi. Kruh (*orbis*), který poté vznikl, byl počátek města (*urbs*); a co zůstalo za zdí (*post murum*), bylo pojmenováno *postmoerium*; potud sahá vliv městských auspicií. Hraniční kameny stojí jak kolem Aricie, tak kolem Říma. Proto se také města, jejichž obvod byl nejprve vyoran pluhem, podle kruhu (*orbis*) a podle zadní části pluhu (*urvum*) nazývají *urbes*; a to je důvod, proč se i naše kolonie ve starých

záznamech nazývají urbes – protože byly založeny stejným způsobem jako Řím; a proto se koloniích a městech říká, že se zakládají (*condi*), protože se kladou dovnitř pomeria.

...

...

Člena římské společnosti, provázaného s ostatními členy výše uvedenými rodinnými, náboženskými a politickými vazbami, můžeme označit za římského občana, je to *civis romanus*. Co pro něj toto konstatování znamená?

Od počátku římských dějin velmi mnoho, uvážíme-li již zmíněnou formu ochrany vůči vnějšímu světu, který mu poskytovala na základní úrovni *familia* a na vyšších úrovních *gens*, *curia* a *tribus* a v konečném důsledku vlastní *civitas romana*. Součástí této ochrany je ale i možnost aktivní účasti na věcech veřejných – vždyť i syn v moci otcovské (*filius familias*), pokud je dospělý, může se účastnit lidových shromáždění, může se ucházet o úřady apod., a to paradoxně bez ohledu na to, že je ve své *familii* podřízen v zásadě neomezené moci svého otce. A význam konstatování „*civis romanus sum*“ se s růstem římské moci pochopitelně jenom posiloval.

Pomineme-li zvyšující se prestiž statusu, který svému nositeli zajišťuje římské občanství, tj. zvyšování prestiže v rozměru spíše politickém nebo společenském, spíše než v čistě právním, zajišťuje římské občanství svému nositeli souhrn práv a povinností nejrůznějšího charakteru. Pohlédneme-li na obsah pojmu římské občanství blíže, můžeme jeho obsah rozdělit do dvou sfér: práva a povinnosti spadající do sféry práva veřejného a práva a povinnosti spadající do sféry práva soukromého.

Pokud jde o hranici mezi právem veřejným a soukromým, nelze přejít mlčením fakt, že ta je věcí diskuse, trvající po staletí. Ačkoliv moderní právní teorie uvádí celou řadu kritérií, podle nichž můžeme rozlišit a definovat veřejné právo od soukromého práva,³⁴⁸ pro naše účely zde postačí známá Ulpiánova charakteristika (tzv. zájmová teorie), která zní:

³⁴⁸ Ve výčtu se obvykle uvádějí (a) teorie zájmová (viz výše text), (b) teorie subordinační (akcentující rovnost či nerovnost subjektů právního vztahu) a (c) teorie organická (vycházející z postavení a role orgánu veřejné moci). Viz např. GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007, s. 124 – 127.

„Toto studium má dvě základní části, veřejné a soukromé právo. Veřejné právo se týká uspořádání římského státu, soukromé právo zájmu jednotlivců, neboť něco se týká veřejného uspořádání a něco soukromého. Veřejné právo se týká svátostí, kněží a státních úředníků. Soukromé právo se rozděluje na tři části, neboť se skládá z práva přirozeného, práva národů a práva civilního.“³⁴⁹

Pro římské občany budeme ve sféře veřejnoprávní schopni identifikovat především následující práva (a jim zpravidla odpovídající povinnosti):

- *ius militiae*, neboli právo vojenské služby,
- *ius suffragii*, neboli právo účastnit se lidových shromáždění s právem hlasovacím,
- *ius honorum*, neboli právo zastávat veřejné úřady,
- *ius provocationis*, neboli právo odvolávat se od hrdelních soudů k lidovým shromážděním (později k císaři),
- *ius sacrorum*, neboli právo účastnit se veřejných náboženských obřadů (*sacra publica*).

Ve sféře soukromoprávní pak identifikujeme především následující práva:

- *ius conubii*, neboli právo vstupovat do manželství podle práva civilního,
- *ius commercii*, neboli právo vstupovat do – zejména – majetkoprávních vztahů podle práva civilního,

³⁴⁹ D. 1, 1, 1, 2 (Ulp. 1 inst.):

Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

Latinský text podle *The Digest of Justinian. Latin text edited by Theodor MOMMSEN with the aid of Paul KRUEGER, English translation edited by Alan WATSON, Vol 1*, Pennsylvania : University of Pennsylvania Press, 1985. Český překlad podle *Digesta seu Pandectae. Justiniánská Digesta, Tomus I, Fragmenta Selecta* (překlad Peter BLAHO, Michal SKŘEJPEK, Jarmila VAŇKOVÁ, Jakub ŽYTEK). Praha : Karolinum, 2015, 704 s.

- *testamenti factio*, neboli právo pořizovat závět' a dědit ze závěti podle práva civilního,
- *ius postulandi*, neboli právo činit magistrátovi procesní návrhy.³⁵⁰

Římané s uvedeným obsahem pojmu římského občanství naložili ale velmi zvláštním způsobem: obrazně formulováno, „vypreparovali“ jednotlivé složky římského občanství – ať již veřejnoprávní nebo soukromoprávní – a udělovali je jako samostatná privilegia. Vytvořili tím dosti nepřehlednou škálu statusů jednotlivců, kteří se tu ve větší míře, tu v menší míře mohli podílet na výhodách z římského občanství plynoucích.³⁵¹ „V pojmu občana také v Římě převládá moment činného úcastenství v životě státním, a to tím více, ježto způsobilost soukromoprávní a *ius suffragii et honorum* mohly býti od sebe zcela odděleny, jak ukazuje dospělý *filius familias* a Latin s právem komercia.“³⁵²

Už z výše uvedeného vyplývá, že antický svět, který se postupně podroboval římské hegemonii, lze jen velmi obtížně nějakým jednoduchým způsobem charakterizovat. Je jasné, že čistě personálně chápaný právní řád je myslitelný pouze hypoteticky. V případě Římanů by pak charakteristika takového právního řádu a společnosti jej používající vyústila v tautologickou definici typu „římské právo civilní (neboli právo vlastní římským občanům) je právo, které se vztahuje pouze na římské občany, a římsští občané jsou ti, kteří se spravují římským právem“. Tato formulace je sice s určitou mírou zjednodušení přijatelná alespoň pro hypotetické počátky státně organizované římské společnosti, ale mnoho nám toho o tom, kdo to vlastně jsou, ti římsští občané, neřekne. Pro pochopení římské společnosti je tedy nezbytné použít další a nikoli čistě právní aspekty, jako byly ty, uvedené výše v této studii, zejména aspekty jazykové a náboženské. Jenom v jejich kombinaci se nám římská společnost začne jevit v jasnějším světle.

³⁵⁰ V literatuře se objevují různě variující výčty veřejných a soukromých práv, spojených s římským občanstvím. Tento výčet je sestaven s použitím standardní učebnice římského práva KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, (výše citované), učebnice HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a system soukromého práva římského*, (výše citované) a publikace BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. Praha : Academia, 1994, 417 s.

³⁵¹ Známa je pasáž Liv. VIII, 14, popisující Římany nadiktovanou úpravu politickoprávních poměrů v Latii po válce s Latiny v letech 340 – 338 před n. l. Příslušná pasáž je v této studii přítomna jako Intermezzo VIII.

³⁵² JELLINEK, J. *Všeobecná státověda*, s. 331.

Princip personaly práva je snad srozumitelný, a to jak pro společnost daného historického období, tak pro dnešního současníka, objektivně ale představuje určitá závažná omezení pro normální fungování společnosti. Aplikován striktně, znamenal by, že se římská společnost musí uzavřít do právního systému, který s okolním světem nekomunikuje. V takovém systému by za subjekty práva mohli být považováni pouze římscí občané a navenek by se nečinil rozdíl mezi svobodným cizincem a otrokem.

Tento postoj je, pravda, naznačován ve formulacích některých právních předpisů starší doby. Znamé je ustanovení zákona XII desek, které zní „*adversus hostem aeterna auctoritas esto*“.³⁵³ Toto ustanovení (přes problémy se zařazením a růzností překladů) sice dosti jasně vyjadřuje prezíravý postoj Římanů vůči cizincům, ale nemůže být chápáno doslova jako určení právního režimu vůči všem svobodným lidem, kteří nemají římské občanství. I Římané potřebovali pro vlastní existenci určitou mírovou interakci s lidmi, obývajícími přinejmenším nejbližší okolí – už třeba jen pro směnu výrobků, úrody apod. Proto bylo nutné najít cestu, jak cizince, kteří se k Římanům nestavěli nutně nepřátelsky, zapojit do světa římského práva.³⁵⁴

V podstatné míře převzal na sebe řešení tohoto problému úřad druhého, tzv. cizineckého praetora, zavedený roku 242 před n. l.³⁵⁵ Tento úřad měl na starosti právní záležitosti „s cizím prvkem“, tj. řešení sporů mezi římskými občany a cizinci, případně mezi cizinci navzájem, pokud se podřídili jeho jurisdikci. Ve své činnosti zohledňoval jak „cenné prvky z práva civilního“, tak „popudy z mezinárodního obchodu“,³⁵⁶ a vůbec absorboval vlivy příslušného cizího právního řádu.³⁵⁷ Ačkoli jeho činnost nepochybně přispívala k řešení problému, daného relativní uzavřeností římského práva civilního, nepředstavuje tato činnost v kontextu

³⁵³ Jaromír Kincl překládá citované místo jako „vůči cizinci právní nárok nepomíjí“; viz KINCL, Jaromír. *Texty ke studiu obecných dějin státu a práva, I. Starověk, Část 1.* Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 61 a řadí je podle edice GIRARD, P. F. *Textes de droit romain.* Paris, 1923, s. 12 – 23 (s. 57 citovaného Kinclova díla), jako ustanovení V, 7 zákona. Michal Skřejpek je překládá jako „vůči cizinci budiž stálé vlastnictví“ a řadí je podle edice RICCOBONO, Salvatore (ed.). *Fontes iuris romani antejustiniani, pars prima „Leges“*, Florentiae, 1941 (s. 27 dále citovaného Skřejpkova díla), jako ustanovení VI, 4 zákona; viz SKŘEJPEK, Michal. *Prameny římského práva. Fontes iuris romani.* Praha : LexisNexis CZ, 2004, s. 36 – 37.

³⁵⁴ KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, s. 20 a násl.

³⁵⁵ Např. SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce.* Plzeň : Aleš Čeněk, 2011, s. 16.

³⁵⁶ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 112.

³⁵⁷ Např. KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, s. 20.

našich úvah relevantní zásah, neboť – i když bylo tímto praetorem vytvořené *ius gentium* součástí práva římského – cizinci jím dotčení zůstávali stále cizinci a římské občanství, ani jeho komponenty, automaticky nezískávali.

Cest k překlenutí mezery mezi právem civilním a cizími právními řády však bylo několik a některé byly již nastíněny výše. Výše uvedený „Latinus s právem komercia“ je důsledkem volby přesně jedné takové cesty, která evidentně existovala už od nejstarších dob a doložit toto tvrzení lze odkazem např. na zmiňovanou úpravu politickoprávních poměrů v Latii. Výsledkem pak může být stav, kdy můžeme konstatovat, že římské právo civilní se rozšiřuje i na ty cizince, kteří získají ať již právo komercia (*Latini Iuniani, Latini coloniarii*) nebo právo konubia (individuálně udělováno), případně obojí (*Latini prisci*), a tito privilegovaní cizinci získávají možnost v uvedeném rozsahu participovat na světě onoho *ius civile*.

Pokud bychom měli přiblížit způsoby, jakými se „latinita“ získávala, případně získávalo postavení latinitě podobné, ocitáme se poněkud v nesnázích. Těch způsobů bylo totiž více. Od nepaměti byli Latinové, tj. obyvatelé nejbližšího okolí Říma, vnímání Římany jako přirození spojenci a v období let 486 – 338 před n. l. s Římany vytvořili funkční Latinský spolek, „který se stal základem pozdější světové římské říše“.³⁵⁸ Občané těchto obcí, které byly do tohoto svazku pojaty, měli Římany uznáváno *ius commercii* a selektivně též *ius conubii*. Pro takto privilegovaného Latina pak nabytí plného římského občanství bylo jednoduché – stačilo se usadit v Římě a při nejbližší příležitosti se dát při censu censorem zapsat do seznamu římských občanů.³⁵⁹ Dodejme, že čas od času cítili Římané potřebu zkontrolovat, zda do seznamu občanů nebyl někdo zapsán neoprávněně. Pokud někoho takového identifikovali, byla tato osoba ze seznamů vyškrtuta a byla jí uložena pokuta.³⁶⁰

Po zrušení Latinského spolku zakládali Římané kolonie i mimo vlastní Latium, přičemž radě těchto kolonií udělili již při založení *ius Latii*, opět jako zvláštní privilegium. Občané těchto kolonií nebyli římskými občany, ale podle rozsahu tohoto privilegia – které ostatně

³⁵⁸ *Slovník antické kultury*, s. 340, heslo „latinský spolek“.

³⁵⁹ KINCL, J.; URFUS, V.; SKŘEJPEK, M. *Římské právo*, s. 58.

³⁶⁰ Např. *Lex Licinia Mucia de civibus redigundis* z roku 95 před n. l. Viz SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo v datech*, s. 26.

reflektovalo i přítomnost velkého množství římských občanů v těchto koloniích³⁶¹ – mohli dosáhnout na *ius commercii* nebo i *ius conubii*. Privilegia těchto obcí postupně zanikala do konce období římské republiky s tím, jak se jejich obyvatelé postupně domáhali plného římského občanství.³⁶²

Udělování těchto privilegií se dalo prostřednictvím zákonů lidových shromáždění. Jistou výjimku představuje z této praxe udělení generálního zmocnění udělovat římské občanství jednotlivcům za mimořádné zásluhy Pompeiovi zákonem Gellia Cornelia z roku 72 před n. l.³⁶³ Je pochopitelné, že Římané s takovýmto privilegiem zacházeli opatrně a římské dějiny, zvláště v období republiky jsou plné situací, kdy římské občanství, případně latinitu spojencům udělují, případně odnímají, podle potřeb momentální politické situace.

Další zásahy do procesu nabývání římského občanství, resp. některých jeho komponent, představují speciální zákony, kterými jsou zvláštní privilegia rozšiřována na některé vrstvy obyvatelstva, žijícího přímo v samotném Římě. Jde zejména o zákon Iunia Norbana z roku 19 n. l.,³⁶⁴ který uděloval latinitu propuštěncům z otrockého stavu, kteří nabyli svobodu jiným způsobem, než jak vyžadovalo civilní právo. Podle tohoto zákona pak v Římě vznikla vrstva obyvatelstva, zvaná *Latini Iuniani*, s uznaným *ius commercii* a s jistými ulehčeními při nabývání plného římského občanství. Praktické ohledy, usnadňující obchodní kontakty uvnitř Říma, jsou zde zřetelné. Ve skutečnosti šlo ale o jednu z anomálií, které se v římském právu vyskytují. Otrok, propuštěný na svobodu způsobem, který civilní právo neuznávalo, zůstával podle civilního práva i nadále v otrockém stavu a není tedy subjektem práv. Ve stavu faktické svobody je chráněn pouze praetorem. Přesto, na základě zmiňovaného zákona, mu totéž civilní právo přiznávalo způsobilost stát se nositelem práv a povinností a tudíž ve vymezeném rozsahu reflektovalo jeho právní subjektivitu, a to dokonce v míře srovnatelné s postavením skutečného římského občana.

³⁶¹ BONFANTE, Pietro. *Instituce římského práva*. Brno : Právnick, 1932, s. 52 – 53.

³⁶² HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a system soukromého práva římského*, s. 79.

³⁶³ *Lex Gellia Cornelia*. Viz SKŘEJPEK, M. *Římské právo v datech*, s. 31. Stejně BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*, s. 162, heslo „lex“.

³⁶⁴ *Lex Iunia Norbana de manumissionibus*. Viz SKŘEJPEK, M. *Římské právo v datech*, s. 48. Stejně BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*, s. 165, heslo „lex“.

Při zmiňování posledního příkladu jsme ale překročili hranici mezi obdobím republiky a císařstvím, resp. jeho první fází, principátem. V uvedeném období se na císaře přenáší nejprve právo iniciovat udělení římského občanství, a to at' jednotlivcům, tak kolektivně. Již v roce 48 n. l. bylo z iniciativy císaře Claudia vydáno *senatus consultum*,³⁶⁵ umožňující romanizovaným Gallům z Předalpské Gallie, resp. jejich významným reprezentantům, potažmo aristokracii,³⁶⁶ přístup do senátu. Nešlo sice o udělení římského občanství – to samo jim bylo uděleno již roku 49 před n. l.,³⁶⁷ a to zásluhou Gaia Iulia Caesara³⁶⁸ –, přesto to byl významný posun ve vnímání role římských občanů, kteří tak získali přímý vliv na politické dění v hlavním městě říše. Z druhé poloviny 1. století n. l. můžeme jako ilustraci podobně doložit udělení latinity všem obcím v Hispánii (roku 74 n. l.).³⁶⁹ Znamé jsou také dopisy Plinia Mladšího císaři Trajánovi z prvních let 2. století n. l., kterými žádá císaře o udělení římského občanství konkrétním osobám a následně mu děkuje za promptní vyřízení žádosti.³⁷⁰

Snad nejdůležitější a nejpronikavější zásah do struktury obyvatelstva teď již rozsáhlé římské říše představuje konstituce císaře Caracally z roku 212 n. l.³⁷¹ Touto konstitucí udělil císař občanské právo římské všem svobodným obyvatelům římské říše, pokud byli v době vydání konstituce příslušníky některé z obcí. Znamená to, že ze zatím zmíněných vrstev obyvatelstva zůstali zachováni *Latini Iuniani*, o nichž již byla řeč. Vedle nich přetrvali i tzv. *peregrini dediticii* (cizinci vzdání).

Peregrini dediticii byli původně cizinci, kteří se dostali do válečného konfliktu s Římany a byli jimi poraženi.³⁷² Součástí postihu pak bylo „odnětí práva“, tj. faktické rozptýlení

³⁶⁵ *Senatus consultum Claudianum (oratio Claudii) de iure honorum Gallis danda*. Viz SKŘEJPEK, M. *Římské právo v datech*, s. 51.

³⁶⁶ SKŘEJPEK, M. *Římské právo v datech*, s. 51.

³⁶⁷ *Lex Roscia de Gallia Cisalpina*. Viz SKŘEJPEK, M. *Římské právo v datech*, s. 37.

³⁶⁸ SHERWIN-WHITE, Adrian Nicholas. *The Roman Citizenship*. Oxford : Clarendon Press, 1973, s. 157.

³⁶⁹ BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*, s. 200, heslo „orare“ a SKŘEJPEK, M. *Římské právo v datech*, s. 53.

³⁷⁰ PLINIUS MLADŠÍ. *Dopisy*. Praha : Svoboda, 1998, 387 s. (překlad Ladislav Vidman). Příslušná pasáž (Plinius *Ep.* X, 5 – 6) je v této studii přítomna jako Intermezzo IX.

³⁷¹ *Constitutio Antoniniana*. Viz SKŘEJPEK, M. *Římské právo v datech*, s. 61.

³⁷² „Ještě horší postavení, než cizinci, měli t. zv. *peregrini dediticii*, tj. ti národové, kteří po tvrdošijném odporu římskému vojsku, byli donuceni vzdát se. Jim nebyla přiznána žádná politická autonomie, takže na rozdíl od

obyvatelstva po okolí s tím, že tito lidé nemohli zformovat společenství s vlastními právy. Subjektivita těchto cizinců vzdaných pak mohla být uznávána pouze v teoretické rovině na základě *ius gentium*.³⁷³ *Peregrini dediticii* se podle staršího zákona³⁷⁴ vůbec nemohli kvalifikovat pro získání římského občanství a pro Římany představovali vrstvu, která jim téměř splývala s otroky. Velmi ilustrativní je v tomto smyslu Gaiova charakteristika:

„Cizinci ‘vzdanými’ se pak nazývají ti, kteří kdysi se zbraní v ruce bojovali proti národu římskému a potom poraženi se vzdali. O otrocích, které postihla taková potupa, tedy řekneme, že se nikdy nestanou ani občany římskými, ani Latiny, ale že je za všech okolností budeme posuzovat jako ty, kdo patří do počtu ‘vzdaných’: (a to) ať by byli propuštěni jakýmkoli způsobem a byli jakéhokoli stáří, a ať by pánům patřili úplným právem.“³⁷⁵

Gaius zde činí uvedený výrok v souvislosti s propouštěním otroků na svobodu, přičemž má na mysli otroky, „... kteří byli za trest (svými) pány spoutáni, či kterým byla vypálena znamení, či kteří byli mučeni a byli vyslýcháni pro (nějaký) zločin a ze spáchání tohoto zločinu usvědčeni, či kteří byli vydáni, aby bojovali se zbraní v ruce anebo s divokými zvířaty, či byli určeni ke hrám anebo uvrženi do vězení – a později od téhož pána na svobodu propuštěni ...“³⁷⁶ V takovém případě se tito propuštěnci dostávají do postavení cizinců vzdaných. Gaiovy formulace naznačují, že velký rozdíl mezi otroky a cizinci vzdanými nečinil.

jiných peregrinů nepoživali ani vlastního práva, a byli způsobili toliko na poli *iuris gentium*.“ In: BONFANTE, Pietro. *Instituce římského práva*, s. 53.

³⁷³ Viz např. HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a system soukromého práva římského*, s. 79.

³⁷⁴ *Lex Aelia Sentia de manumissionibus* z roku 4 n. l. Viz SKŘEJPEK, M. *Římské právo v datech*, s. 47 a Gai 1, 27.

³⁷⁵ Gai 1, 14 – 15:

14. Vocantur autem peregrini dediticii hi, qui quondam adversus populum Romanum armis susceptis pugnaverunt, deinde victi se dediderunt. 15. Huius ergo turpitudinis servos quocumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi pleno iure dominorum fuerint, numquam aut cives Romanos aut Latinos fieri dicemus, sed omni modo dediticiorum numero constitui intellegemus.

Latinský a český text podle Gaius, *Učebnice práva ve čtyřech knihách* (překlad Jaromír Kincl). Plzeň : Aleš Čeněk, 2007, 326 s.

³⁷⁶ Gai 1, 13:

13. „... qui servi a dominis poenae nomine vinciti sunt, quibusve stigmata inscripta sunt, deve quibus ob noxam quaestio tormentis habita sit et in ea noxa fuisse convicti sunt, quive ut ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sint, inve ludum custodiamve coniecti fuerint, et postea vel ab eodem domino vel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fiant ...“

Latinský a český text podle tamtéž.

Ostatní svobodní obyvatelé se touto císařskou konstitucí, která měla formu ediktu,³⁷⁷ stali římskými občany. Teoreticky by to mělo znamenat, že se všichni dotčení obyvatelé římské říše začnou najednou řídit římským právem. Ve skutečnosti byla situace poněkud složitější.

Řada z takto nově ustanovených římských občanů žila v oblastech od vlastního Říma velmi vzdálených. I oni se v dobovém kontextu spravovali především svým vlastním právem, které bylo s největší pravděpodobností z větší části obyčejovým právem. Přejít náhle v režimu obyčejového práva na jinou právní úpravu je prakticky vyloučeno – vždyť právní obyčeje jsou daným obyvatelstvem užívány po generace. Mnohem pravděpodobnější je, že pokud nově ustanovení římské občanství římské právo užívali, pak si z něj vybírali ty komponenty, které se jim v dané situaci zrovna hodily (myslitelné je např. využití provokačního práva). V běžném kontaktu mezi sebou zůstali nejspíše u stávajícího obyčejového práva.

Vedle toho je nutno si uvědomit, že jsme se v našich úvahách dostali až na práh 3. století n. l., kdy se římská říše dostává do celé řady konfliktů s „barbarskými“ Germány, a které lze chápat i jako preludium k pozdějšímu stěhování národů. Tyto germánské kmeny, pokud se dostaly na území římské říše a byla jim poskytnuta možnost se usadit, přidržovaly se svého vlastního práva a bez ohledu na Caracallovu konstituci se z jejich příslušníků římské občanství nestali.³⁷⁸

Přesto však je Caracallova konstituce jedním nejvýraznějších legislativních počínů, týkajících se občanského statusu svobodných obyvatel. Lze tedy uzavřít, že bez ohledu na omezený efekt představuje tato konstituce asi nejradikálnější pokus o přeměnu říše v teritoriální stát.

³⁷⁷ BONFANTE, P. *Instituce římského práva*, s. 53.

³⁷⁸ Viz např. BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. *Stěhování národů*. Praha : Vyšehrad, 2003, s. 10.

INTERMEZZO XI

Aurelius Ambrosius Theodosius

Macrobius

Saturnalia

apparatu critico instruxit in *Somnium*
Scipionis commentarios selecta varietate
lectionis ornavit Iacobus Willis
Lipsiae : Teubner, 1963

MACROBIUS

Saturnálie

Praha : Herrmann & synové, 2002

Překlad Jakuba Hlaváčka

Vergiliový verše z překladu Otmara
Vaňorného

Macrob. Sat. III, 9

Excessere omnes adytis arisque relictis
Di quibus imperium hoc steterat.

Z chrámů a oltářů svých již přehli bohové
všichni,

Na nichž Ília zdar byl založen.

Et de vetustissimo Romanorum more et de occultissimis sacris vox ista prolata est. Constat enim omnes urbes in alicuius dei esse tutela, moremque Romanorum archanum et multis ignotum fuisse ut, cum obsiderent urbem hostium eamque iam capi posse confiderent, certo carmine evocarent tutelares deos: quod aut aliter urbem capi posse non crederent, aut etiam, si posset,

Tato zmínka se vztahuje k nejstaršímu z římských zvyků a k těm nejtajnějším římským rituálům. Je známo, že každé město spadá pod ochranu určitého boha, a u Římanů existuje tajný zvyk, jenž ovšem není každému znám, evokovat určitými formulemi (*carmen*) ochranná božstva toho obsazovaného nepřátelského města, kde si mohli být jisti, že uspějí. A to buď proto, že

nefas aestimarent deos habere captivos. Nam propterea ipsi Romani et deum in cuius tutela urbs Roma est et ipsius urbis Latinum nomen ignotum esse voluerunt. Sed dei quidem nomen nonnullis antiquorum, licet inter se dissidentium, libris insitum: et ideo vetusta persequentibus quicquid de hoc putatur innotuit. Alii enim Iovem crediderunt, alii Lunam: sunt qui Angeronam, quae digito ad os admoto silentium denuntiat: alii autem, quorum fides mihi videtur firmior, Opem Consiviam esse dixerunt. Ipsius vero urbis nomen etiam doctissimis ignoratum est, caventibus Romanis ne quod saepe adversus urbes hostium fecisse se noverant idem ipsi quoque hostili evocatione paterentur, si tutelae suae nomen divulgaretur. Sed videndum ne quod nonnulli male aestimaverunt nos quoque confundat, opinantes uno carmine et evocari ex urbe aliqua deos et ipse devotam fieri civitatem. Nam repperi in libro quinto Rerum reconditarum Sammonici Sereni utrumque carmen, quod ille se in cuiusdam Furii vetustissimo libro repperisse professus est. Est autem carmen huiusmodi quo di evocantur, cum oppugnatione civitas cingitur:

SI DEUS SI DEA EST CUI POPULUS

to považovali za nutné pro úspěch obléhání, anebo spíše proto, že obsazení města by sice zvládli, ale považovali by za přestupek proti náboženským zákonům vlastnit bohy coby zajatce. Proto Římané dbali, aby nebylo známo ochranné božstvo Říma ani jeho latinský název. Jméno tohoto boha však uvedli mnozí starší spisovatelé ve svých knihách (třebaže se neshodují) a milovníci starobylostí se zde mohou poučit. Někteří se domnívali, že jde o Iupitera, jiní, že tímto božstvem je Luna, a další, že jde o bohyni jménem Angerona, která s prstem před ústy vyzývala k mlčení. Mně však připadá pravděpodobnější, že názor těch, kteří toto božstvo ztotožňují s bohyní Ops Consivia. Vlastní jméno města však neznali ani největší učenci, neboť Římané se obávali, aby jim někdo neučinil to samé, co sami často činili nepřátelským městům, a nevyvolal jejich ochrannou bohyni, kdyby snad její jméno bylo prozrazeno. Nesmíme však následovat chybu těch, kteří se domnívali, že se jednou a toutéž formulí jak vyvolává ochranné božstvo, tak město zaslubuje zkáze. Obě formule jsem našel v páté knize Sammonica Serena O tajných věcech (*Res reconditae*), a ten je prý objevil v prastaré knize jakéhosi Furia. Formule pro evokaci božstva obsazeného města zní následovně:

„Ať jsi bůh či bohyně, jež chráníš obec a lid

CIVITASQUE CARTHAGINIENSIS EST
 IN TUTELA, TEQUE MAXIME, ILLE QUI
 URBIS HUIUS POPULIQUE TUTELAM
 RECEPISTI, PRECOR VENERORQUE
 VENIAMQUE A VOBIS PETO UT VOS
 POPULUM CIVITATEMQUE
 CARTHAGINIENSEM DESERATIS,
 LOCA TEMPLA SACRA URBEMQUE
 EORUM RELINQUATIS ABSQUE HIS
 ABEATIS, EIQUE POPULO CIVITATI
 METUM FORMIDINEM OBLIVIONEM
 INICIATIS, PRODITIQUE ROMAM AD
 ME MEOSQUE VENIATIS, NOSTRAQUE
 VOBIS LOCA TEMPLA SACRA URBS
 ACCEPTIOR PROBATORQUE SIT,
 MIHIQUE POPULOQUE ROMANO
 MILITIBUSQUE MEIS PRAEPOSITI
 SITIS UT SCIAMUS
 INTELLIGAMUSQUE. SI ITA
 FECERITIS, VOVEO VOBIS TEMPLA
 LUDOSQUE FACTURUM.

Kartága, a hlavně ty, jenž jsi ho obdržel do opatrovnictví – modlím se k vám, vyzývám vás a požaduji, abyste opustili lid a obec Kartága a vzdálili se z jejich půdy, chrámů, obřadů a měst. Poté abyste na tento lid a obec seslali strach, hrůzu a zapomnění, a když je takto ponecháte svému osudu, přijďte do Říma, ke mně a k mému lidu, a naši půdu, chrámy, obřady a města ať jsou vám vítanější a milejší a staňte se vůdci mně, mému vojsku a římskému lidu, abychom to viděli a rozeznali. Pokud to splníte, slibuji, že vám zasvětime chrámy a slavnostní hry.“

In eadem verba hostias fieri oportet auctoritatemque videri extorum, ut ea promittant futura. Urbes vero exercitusque sic devoventur iam numinibus evocatis, sed dictatores imperatoresque soli possunt devovere his verbis:

Během těchto slov se má obětovat a potom zkoumat vnitřnosti, aby se vyjevila budoucnost. Města i vojska tak budou vyvolanými božstvy odsouzena k záhubě. Provést to však mohou pouze diktátoři či vojevůdci, a to těmito slovy:

DIS PATER VEIOVIS MANES, SIVE QUO

„Otče Die Veiovejský a duchové podsvětní

ALIO NOMINE FAS EST NOMINARE, UT
OMNES ILLAM URBEM
CARTHAGINEM EXERCITUMQUE
QUEM EGO ME SENTIO DICERE FUGA
FORMIDINE TERRORIS CONPLEATIS,
QUIQUE ADVERSUM LEGIONES
EXERCITUMQUE NOSTRUM ARMA
TELAQUE FERENT, UTI VOS EUM
EXERCITUM EOS HOSTES EOSQUE
HOMINES URBES AGROSQUE EORUM
ET QUI IN HIS LOCIS REGIONIBUSQUE
AGRIS URBIBUSVE HABITANT
ABDUCATIS LUMINE SUPERO
PRIVETIS EXERCITUMQUE HOSTIUM
URBES AGROSQUE EORUM QUOS ME,
SENTIO DICERE, UTI VOS EAS URBES
AGROSQUE CAPITA AETATESQUE
EORUM DEVOTAS CONSECRATASQUE
HABEATIS OLLIS LEGIBUS QUIBUS
QUANDOQUE SUNT MAXIME HOSTES
DEVOTI. EOSQUE EGO VICARIOS PRO
ME FIDE MAGISTRATUQUE MEO PRO
POPULO ROMANO EXERCITIBUS
LEGIONIBUSQUE NOSTRIS DO
DEVOVEO, UT ME MEAMQUE FIDEM
IMPERIUMQUE LEGIONES
EXERCITUMQUE NOSTRUM QUI IN HIS
REBUS GERUNDIS SUNT BENE
SALVOS SIRITIS ESSE. SI HAEC ITA
FAXITIS UT EGO SCIAM SENTIAM
INTELLEGAMQUE, TUNC QUIQUIS
HOC VOTUM FAXIT UBI FAXIT RECTE
FACTUM ESTO OVIBUS ATRIS TRIBUS.

(Manes) anebo vy, jež je třeba nazývat nějakým jménem, vdechněte všichni obci Kartágo a jeho vojsku (o němž mluvím) myšlenky na útěk a sešlete na ně hrůzu a děs a vyžeňte ty, kteří pozdvihli zbraně proti našim legiím a vojsku – nepřátele, lid a jeho města a pole a vůbec všechny obyvatele těchto krajů, polí a měst. Odstraňte ze světa nepřátelské vojsko, jejich města a pole, a tato města, pole a jejich obyvatele odsudte k záhubě a proklejte tím způsobem, jaký v kterékoli době proti nepřítelům nejúčinněji platil. Já vám pak za sebe díky mé cti a z moci svého úřadu i za lid římský, naše vojsko a legie poskytuji a zasvěcuji naše území, byste mně, mé cti a mému úřadu, našim legiím a vojsku, které se toho přímo účastní, přinesli prospěch a zdraví. Pokud to učiníte tak, abych to viděl a rozeznal, pak kdokoli a kdekoli by učinil tento slib, ať jej provede řádně pomocí tří černých ovcí. Svědky budiž ty, Iupitere, a Matka země.“

TELLUS MATER TEQUE IUPPITER
OBTESTOR.

Cum Tellurem dicit, manibus terram tangit: cum Iovem dicit, manus ad caelum tollit: cum votum recipere dicit, manibus pectus tangit. In antiquitatibus autem haec oppida inveni devota; Stonios Fregellas Gavios Veios Fidenas, haec intra Italiam, praeterea Carthaginem et Corinthum; sed et multos exercitus oppidaque hostium Gallorum Hispanorum Afrorum Maurorum aliarumque gentium quas prisci locuntur annales. Hinc ergo est quod propter huiusmodi evocationem numinum discessionemque ait Virgilius:

*Excessere omnes adytis arisque relictis,
Di,*

et ut tutelares designaret, adiecit:

quibus imperium hoc steterat.

Když během zasvěcení hovořil vojevůdce o Matce zemi, dotýkal se rukama země, když o Iupiteru, zdvíhal ruce k nebesům, a když vyjadřoval přijímání závazku, dotýkal se rukama prsou. Ve starých dílech jsem našel, že takto byla zasvěcena na území Itálie města Stonii, Fregellae (Fregelly), Gavii, Veii (Veje) a Fidenae (Fideny), ale mimo ně i Kartágo a Korint, stejně jako mnoho dalších galských, španělských, afrických, maurských nepřátelských vojsk a měst, a ještě i jiných národů, o nichž hovoří dávné anály. Proto Vergilius popisuje evokaci a vyhánění božstev následujícím způsobem:

*Z chrámů a oltářů svých již prchli bohové
všichni,*

A k objasnění, že jde o ochranná božstva, dodává:

Na nichž Ília zdar byl založen.

Utque praeter evocationem etiam vim Aby kromě evokace ukázal také sílu toho
devotionis ostenderet, in qua praecipue zařikávání, při němž je vzýván především
Iuppiter, ut diximus, invocatur, ait: Iupiter, praví:

Ferus omnia Iuppiter Argos

Hněv Jovův přenesl všecko k Řekům.

Transtulit.

Videturne vobis probatum sine divini et Už jsem vám tedy dokázal, že bez znalosti
humani iuris scientia non posse božského a lidského práva nelze rozumět
profunditatem Maronis intellegi? hloubce Vergiliových básní?

...

...

KAPITOLA VI. TERITORIALIZACE ŘÍMSKÉHO PRÁVA

Jestliže jsme ve dvou předchozích kapitolách zdůraznili roli personality práva pro fungování římské společnosti, musíme nyní naše tvrzení poněkud korigovat. Personalita práva byla sice zásadním elementem ve scénérii, kde bylo římské právo aplikováno, ale – jak již bylo výše uvedeno – nebyla jediným. Teritorialita práva byla v římském světě pochopitelně přítomna už od nejstarších dob, už jenom proto, že Římané museli najít území, kde by mohli žít a bránit se proti hrozícímu nebezpečí. Je jenom logické, že význam teritoriálního působení římského práva posiloval v návaznosti na růst římské hegemonie nejprve na Apeninském poloostrově, a později v celém Středomoří.

Nejstarší období začíná – jak jinak – pověstí o založení města Řím. Výše, v kapitole druhé, již byly popsány objektivní důvody, pro které bylo město založeno, a jak se tyto objektivní důvody a s nimi souvisící geografické reálie, promítaly do jeho organizace. Dále jsme pak přiblížili formování nejstarších struktur státní organizace města Říma a jejich závislost na etruském modelu. V této souvislosti jsme také uvedli, že při vzniku města Řím nemůžeme předpokládat existenci nějakého formálního úkonu, ale i v tomto bodu musíme naše tvrzení poněkud upřesnit. Formální úkon „založení města“ sice nenalezneme, jiná věc je ale vnímání legendy o založení Města samotnými Římany a jejich postoj ke vzniku Města jako teritoriálního celku.

Tak, jako je smrt Romula tradována ve dvou variantách (viz výše, kapitola druhá), má i konflikt, který mezi Romulem a Remem proběhl při zakládání Města, dvě podoby. Obě verze se shodují v popsání důvodů konfliktu: Romulus a Remus byli dvojčata, takže ani jeden z nich si nemohl nárokovat přednost v roli zakladatele města. Uchýlili se tedy ke sledování božských znamení, ale ani ta nevyzněla jednoznačně, neboť Removi se na Aventinu zjevilo šest supů, ale o něco později se Romulovi na Palatinu zjevilo dvanáct supů. V gradujícím konfliktu došlo podle první verze k souboji (nebo spíše ke rvačce), v němž byl Remus zabit, podle druhé verze Remus nejprve zesměšnil vytyčené hranice Města a následně byl Romulem usmrcen. Každopádně, vítězně vyšel z konfliktu v obou variantách Romulus, který se stal takto zakladatelem Města, jeho prvním zákonodárcem, a jehož jméno Město nese

dodnes. Tolik Livius, který případně dodává, že se do zakládání Města dostalo „zdeděné zlo, touha po vládě“.³⁷⁹

Spor o to, kdo převezme čestnou úlohu zakladatele nového města, je i dnes lidsky pochopitelný, uvažujeme-li o konfliktu mezi Romulem a Remem jako o konfliktu mezi dvěma lidmi, jejichž emoce dokážeme nahlédnout. I dnes usilují politicky ambiciózní jedinci o to, aby byli spatřeni v takové situaci, která jim propůjčí, alespoň dočasně, aureolu významnosti. V archaické době mělo však účastenství na tak důležitém projektu, jakým bylo zakládání města, rozměr mnohem zásadnější. A zde nám nezbývá, než se vrátit k tomu, co již bylo v kapitole třetí vyřčeno o náboženském světě starých Římanů, jenom se vydáme trochu jiným směrem.

Už v řeckém náboženství vnímáme důležitost role héróů ve světě mýtů.³⁸⁰ Je to pochopitelné, protože héróové byli považováni za prostředníky mezi světem lidí a bohů, buď proto, že jako lidé vynikli svými mimořádnými činy, nebo proto, že byli potomci bohů a lidí. Každopádně k nim lidé vzhlíželi jako k autoritám, připraveným lidem radit nebo pomoci jim při komunikaci s bohy, přestože se jinak od lidí podstatně nelišili.³⁸¹ Jde ve skutečnosti o projev úcty k mrtvým, kult mrtvých, o uctívání předků.³⁸² Ani toto tvrzení by nás nemělo překvapit. Sledujeme-li hlavní zákonitosti vývoje indoevropských společností, setkáváme se tímto rysem pravidelně a jeho podstatu jsme přiblížili již výše v kapitole třetí. Je tedy logické, že se tehdejší člověk, měl-li politické ambice, snažil přiblížit tomuto vzorovému mýtickému světu co nejlíže.

Není důvod se domnívat, že by měl být římský člověk v tomto ohledu jiný než Řekové, byť „proud pověstí o slavných recích dávnověkosti římské jest proti rozvětvenému veletoku důmyslných bájí o héroech řeckých skrovný jen potůček“,³⁸³ což je to vlastně nechtěný výsledek velmi racionálního přístupu Římanů k vlastním mýtům. Zatímco v řeckém světě

³⁷⁹ Liv. I, 6 – 7. Celý text, viz [Intermezzo I](#).

³⁸⁰ BLEICKEN, J. *Athénská demokracie*, s. 169.

³⁸¹ SASKA, Leo František; GROH, František. *Mythologie Řekův a Římanův*. Praha : I. L. Kober, BD, s. 139.

³⁸² BLEICKEN, J. *Athénská demokracie*, s. 169.

³⁸³ SASKA, L. F.; GROH, F. *Mythologie Řekův a Římanův*, s. 250.

jakoby se mýtus rozvíjel a nabýval s postupem času stále více významových vrstev, římscí historici postupují tak, že v nejstarších mýtech hledají skutečné historické události a postupem času je tak zbavují atributů mýtu: „jádro tedy hledajíce, odlupovali všechno, co pouhou toliko, i sebe skvělejší skořepinou jim se zdálo, při čemž věci pravdě nepodobné buď přirozeným způsobem nějak vysvětlovali, anebo dokonce zamítali, majíce za to, že libovolným tímto pitváním dobádali se pravdy.“³⁸⁴ Tento postup ale v určitém smyslu přibližoval staré mýty posluchačům, neboť je v modernějších dobách činil věrohodnějšími. Původní mýty tak mohly být vnímány jako skutečné popisy reálných historických událostí.³⁸⁵ A nic to nemění na tom, že původní mýtičtí héroové, takto přiblížení lidem, neztráceli pro ně svoji autoritu.

V Romulově a Remově konfliktu nešlo jen o ploché politické ambice. Šlo o konflikt, týkající se toho, kdo z nich a v jaké míře bude participovat na oné blízkosti s předky, jak se s postupem času stane součástí mýtu.³⁸⁶ Můžeme sice mýtus o založení Říma považovat za pověst bez reálného základu, s ohledem na výše uvedené jej sami Římané ale za reálný považovali. V této rovině se opět dostáváme do světa náboženských představ a cítění Římanů. Zakládání města totiž nevnímali jen jako prostou technickou činnost, spočívající ve vytyčení hranic obydlého prostoru ve volné krajině. Jde o proces zasvěcování určitého prostoru bohům (*consecratio*), vyžadující striktně dodržovaný formální postup.

Rituál založení města, který římská literatura popisuje v kontextu založení Říma, se dá sumarizovat následovně: „nejprve se vykope jáma, do ní se vloží obětiny potravin, ale také hroudy hlíny z míst, odkud pocházejí budoucí obyvatelé. Pozdější označení této jámy je *mundus* ... Významnějším krokem je vyoraní ‘první brázdy’ (*sulcus primigenius*). Bílé spřežení krávy a vola pluhem přesně opisuje linii budoucích městských hradeb. Dbá se na to, aby se v místech, kde jsou plánovány brány, pluh nadzdvihl, a aby tak v těchto místech brázda vyorána nebyla.“³⁸⁷

³⁸⁴ SASKA, L. F.; GROH, F. *Mythologie Řekův a Římanův*, s. 250.

³⁸⁵ Typickým příkladem takového přístupu může být například Livius se svým dílem *Ab urbe condita*, které právě v popisu nejstarších římských dějin přetváří mýtus o Romulovi a Removi v reálný příběh. Uvidíme dále, jaké nebezpečí to v sobě skrývá.

³⁸⁶ STORONI MAZZOLANI, Lidia. *L'idea di città nel mondo romano. L'evoluzione del pensiero politico di Roma*. Firenze : Le Lettere, 1994, s. 10.

³⁸⁷ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 179. Jde o popis, opírající se primárně o informace v díle Marka Terentia Varrona *De lingua latina* V, 143, který je v této práci přítomen jako Intermezzo X.

Abychom mohli vše zasadit do patřičného kontextu, musíme si uvědomit, že tento rituál je mnohonásobně komplikovanější, především s ohledem na načasování a na orientaci městských hradeb, resp. bran, na rozmístění a ohraničení jednotlivých městských okrsků, resp. nejdůležitějších městských staveb (chrámů). A rozhodování o všech těchto „detailech“ je v rukou augurů, kteří potřebné příkazy vyvozovali z letu ptáků. Bylo tedy primárně na nich, aby určili *auguracula*, tedy místa, z nichž se budou potřebné úkazy pozorovat. V Římě byla ona *auguracula* na Kapitolu a na Palatinu.³⁸⁸ Přesto, při zakládání Říma, pozoroval Remus let ptáků z Aventinu, zatímco Romulus z Palatinu.³⁸⁹ I toto pochybení asi stálo Rema jeho účast na založení Města.

Tento rituál sice není doložen z archeologických nálezů, je však popisován v rozličných antických pramenech a předpokládá se, že takto byly zakládány římské kolonie až do období pozdní republiky.³⁹⁰ Římané tento postup celkem pochopitelně promítli i do mýtického zakládání města Řím. Není bez zajímavosti, že tento striktní rituál převzali Římané od Etrusků a my jej známe především z výše uvedených antických zdrojů, které nám zprostředkovávají etruské *Libri Rituales* a *Libri Tagetici*,³⁹¹ součásti korpusu zápisů náboženského charakteru, který Římané nazývali *Etrusca disciplina*.³⁹²

Ono vyoraní první brázdy je pro zakládání města skutečně zásadním krokem. Je totiž nejenom prostým vymezením městského prostoru, ale jde o vyznačení hranice (*pomerium*) mezi dvěma světy – světem organizovaným (*domi*), konsekrovaným, a tudíž stojícím pod ochranou bohů, a světem nezorganizovaným, chaotickým, kde teoreticky panuje permanentní

³⁸⁸ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 175.

³⁸⁹ Liv. I, 6. Celý text, viz [Intermezzo I](#).

³⁹⁰ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 179; autor zde uvádí z pramenů např. díla Marka Portia Catona Censoria (234 – 149 před n. l.) *Počátky (Origines)*, Marka Terentia Varrona (116 – 27 před n. l.) *O latinském jazyce (De lingua Latina)* nebo Sexta Pompeia Festa (2. polovina 2. stol. n. l.) *O významu slov (De verborum significatu)*. Viz též CONTE, G. B. *Dějiny římské literatury*, s. 91 – 96 (Cato), 205 – 214 (Varro) a 351 – 352 (Festus).

³⁹¹ STEINGRÄBER, Stephan. Etruscan Urban Planning. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, s. 293.

³⁹² TORELLI, M. Etruscan Religion. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*, s. 286. K tomu, výraz „Tagetici“ odkazuje na vnuka Iovova, jenž jako věštec v podobě malého chlapce naučil Etrusky věšteckému umění. Viz též *Slovník antické kultury*, s. 596, heslo „Tagés“ a NEŠKUDLA, B. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*, s. 187, heslo „Tages“.

válečný stav (*militiae*).³⁹³ *Pomerium* je jako hranice mezi oběma světy materializováno onou první brázdou, která v miniatuře fyzicky evokuje hradbu a před ní ležící obranný příkop. Vyorání této první brázdy je aktem onoho „stvoření [organizovaného] světa“, zmiňovaného již výše v kapitole třetí a v náboženském cítění člověka, žijícího v archaické společnosti jde o „napodobení díla bohů, kosmogonii“.³⁹⁴ Zesměšnění této hranice je pak pochopitelně vnímáno jako výsměch bohům a jako takové musí být potrestáno.

Vnímáme-li svět touto optikou, odehrává se život člověka ve dvou režimech – ve válce a v míru, používá se výrazů *belli domique* nebo *domi militiae*.³⁹⁵ *Pomerium* jako hranice ale nejenom oba světy odděluje, ale oba tyto světy se na ní též dotýkají. Oba světy mají také na této hranici vzájemnou prostupnost, zajištěnou existencí bran, jež jsou symbolizovány přerušením brázdy. Bylo by tedy chybou vnímat *pomerium* pouze jako hranici. Ve skutečnosti je především vyznačením cesty, kterou se jedinec může odebrat z nebezpečného vnějšího světa války a uchýlit se do bezpečného mírového prostředí města, tedy pod ochranu bohů, jimž je město zasvěceno. A tyto cesty jsou oněmi branami města; proto je jejich geografická orientace tak důležitá (a obdobně i proto jsou nejdůležitějšími stavbami města a jejich okrsků chrámy, jak bylo výše uvedeno). Vnímání hranice jako cesty, komunikační spojnice, je pro vytváření teritoria, nad kterým Římané udržují svoji kontrolu, nesmírně důležité, a má svůj význam nejenom v počátcích Města, ale i v dobách o mnoho staletí pozdějších.

V materiálním rozměru je ochranná funkce hradeb samozřejmá. Hradby jako hranice zasvěceného území však poskytují ještě jeden rozměr ochrany, než jen před fyzickým napadením. Jsou znamením toho, že kdo se nachází v jimi chráněném prostoru, chrání jej i moc toho božstva, kterému je ono území zasvěceno. Nepřekvapí, že toto pro město bezprostředně nejdůležitější ochranné božstvo mělo jako místo pro své uctívání rezervováno privilegovaný, nejdůležitější a obvykle největší chrámový prostor ve městě.

³⁹³ RÜPKE, Jörg. *Domi militiae. Die religiöse Konstruktion des Krieges in Rom*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1990, s. 29 a RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 179.

³⁹⁴ ELIADE, M. *Posvátné a profánní*, s. 38.

³⁹⁵ RÜPKE, J. *Domi militiae. Die religiöse Konstruktion des Krieges in Rom*, s. 29.

Kdokoliv se z vnějšího, nezasvěceného prostoru snažil dobýt dovnitř chráněného města, musel se vypořádat s oním příslušným ochranným božstvem, už jenom proto, že bez této prvotní komunikace by se ochranní bohové dobývaného města mohli dostat do rolí zajatců úspěšných dobyvatelů. Sami Římané to považovali za prohřešek proti náboženským zákonům (*nefas*). Římská literatura věnovala úvahám na toto téma poměrně rozsáhlý prostor. Jestliže se má dobyvatel nejprve vypořádat s ochranným božstvem, aby dobyl určité město, musí toto božstvo nejprve oslovit a vyvolat jej z příslušného města, které se pak ocitne bez ochrany. Při tom mu musí samozřejmě slíbit všemožné pocty. Způsob vyvolání (*evocatio*) a okruh osob, kterým tak mohly učinit, byly pochopitelně přísně definovány.³⁹⁶

Aby bylo možno ono božstvo oslovit, musí ale dobyvatel nejprve znát jeho jméno. A zde se objevuje ze strany Římanů snaha utajit jméno onoho ochranného božstva. Pokud toto jméno nebudou nepřátelé znát, nemohou ono božstvo oslovit, takže taktika „vylákání“ nadpozemského ochránce z chráněného města selže. V případě města Řím byla oním ochranným božstvem údajně Diva Angerona. Její role je však natolik záhadná, a její pozice mezi římskými bohy natolik nevýznamná, že nelze jasně říci, zda byla vnímána skutečně jako ochránkyně města Řím. Pokud je to pravda, pak má její zobrazování s gestem prstu na ústech, jako výzvě k uchování tajemství, pravdivý rozměr. Odporuje to však logice významu ochrany města, protože si nelze představit, že by jméno nejvýznamnějšího božstva bylo možné utajit.³⁹⁷

Definováním onoho prostoru města uvnitř *pomeria* byl pak definován i prostor pro organizovanou společnost. Zde byli vojáci povinni odložit zbraně, nebo je alespoň nesměli viditelně nosit. A jenom zde bylo možno dovolávat se ochrany proti postupu římských úředníků k tribunům lidu.³⁹⁸ To však neplatí pro celé území uvnitř *pomeria*. Chránivé pozemky byly z tohoto režimu vyňaty a platilo zde božské právo. I proto se v chrámech mohl každý domáhat ochrany bohů a požívat právo azylu. Vnější projevem tohoto zvláštního režimu je i konstrukce moci nejvyššího pontifika nad tímto prostorem, resp. nad osobami

³⁹⁶ Vybrané pasáže z Macrobových *Saturnálií*, týkající se tohoto postupu, jsou v této studii přítomny jako Intermezzo XI.

³⁹⁷ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 134 – 137. NEŠKUDLA, B. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*, s. 22, heslo „Angerona“.

³⁹⁸ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 179.

v něm se nacházejícími, ne nepodobné moci otcovské, případně impériu římských úředníků.³⁹⁹

Je pochopitelné, že tento organizovaný prostor měl tendenci rozšiřovat se všude tam, kam sahala římská moc. Zajišťoval se tím totiž určitý srozumitelný režim především pro římské občany, ale v jistém smyslu i pro cizince. Přestože postupem času stavění hradeb a rituální vyznačování hranic ustoupilo, bylo území pod kontrolou Římanů stále vnímáno jako území organizované, uvnitř *pomeria*. S tím, jak se římská moc rozšiřovala, začaly hrát hranice impéria, po dlouhou dobu vlastně nedefinované, přibližně od období raného císařství, roli hranic tohoto organizovaného území. „Římské hranice (*limites*) měly povahu cest, po nichž se mohla rychle přemísťovat vojska, a přechodů, kde mohl být kontrolován pohyb osob.“⁴⁰⁰ Je to nepochybně známkou toho, že i římský stát měl tendenci teritorializovat se, byť cesta ke skutečnému teritoriálnímu státu v dnešním pojetí byla ještě velmi dlouhá.

Organizace území, na němž se nacházelo město Řím, byla nastíněna výše. Platí to analogicky i pro města, Římany zakládána jako *municipia* nebo *coloniae*. Jejich obyvatele propojovalo s Římany sdílení některých práv: kromě soukromých (*ius conubii* a *ius commercii*) mohli mít obyvatelé takových měst výjimečně garantována i veřejná práva (*municipia cum suffragio*). Rozsah těchto práv, chápaných jako *privilegia*, se ale pochopitelně lišil v závislosti na politické konstelaci.⁴⁰¹ Spojnicemi mezi těmito organizovanými celky byly cesty, silnice, které podléhaly římské kontrole, a tedy podobnému režimu. Kontrola okolního teritoria byla však pro udržení takové organizace nezbytná. Římané v tomto směru vytvořili pozoruhodný systém, který podřizoval jednotlivé pozemky několika různým režimům.

V bezprostředním okolí města Řím byly pozemky přidělovány do soukromého vlastnictví římských občanů, přičemž římské právo civilní vycházelo „ze zásady že jenom příslušník státu římského, *civis Romanus*, jest způsobilým, aby měl plné vlastnické právo k pozemkům

³⁹⁹ SKŘEJPEK, Michal. *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*. Pelhřimov : Vydavatelství 999, 1999, s. 203 – 204.

⁴⁰⁰ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 179 – 180.

⁴⁰¹ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 63 – 64.

dle *ius civile*“.⁴⁰² Odpovídá to také výše zmiňovanému známému ustanovení zákona XII desek, které zní: „*Adversus hostem aeterna auctoritas [esto]*“. Tím se z pozemkového vlastnictví vylučovali cizinci, kteří nemohli nabýt pozemky do vlastnictví řádným způsobem podle práva civilního (tj. mancipací),⁴⁰³ případně vydržením.⁴⁰⁴ Okruh těchto pozemků se souborně označuje jako „*ager limitatus*“,⁴⁰⁵ případně jako „*ager privatus*“.⁴⁰⁶

Ostatní půda byla původně chápána jako kolektivní vlastnictví římského státu,⁴⁰⁷ tzv. „*ager publicus*“. Ve skutečnosti byla pronajímána římským občanům, především patricijům (což pochopitelně vyvolávalo napětí mezi oběma složkami římského obyvatelstva, patriciji a plebeji).⁴⁰⁸

Postupné rozšiřování římské moci ale nutilo Římany k tomu, aby řešili vztahy se státy, které se dostaly do jejich sféry vlivu. V této souvislosti museli Římané pochopitelně zohledňovat kontrolu nad územím (pozemky) v dotčené oblasti. Řešení těchto problémů záviselo na mnoha faktorech: mocenské konstelaci, způsobu ovládnutí daného území a momentálních politických a mocenských záměrů zúčastněných stran.

Jedním ze způsobů řešení bylo uzavírání smluv, které bychom dnes nazvali „mezinárodními“. Římané je nazývali smlouvami „přátelskými“ (*amicitia*), které – podle mocenských a politických okolností – podřizovaly ovládané státy římskému vlivu, a které také mohly přiblížit dotčené cizince statusu římského občana. Nejblíže stáli Římanům obyvatelé nejbližšího okolí Říma, s nimiž Římané uzavřeli „rovnoprávnou mezinárodní smlouvu“, a to údajně již kolem roku 500 před n. l.⁴⁰⁹ Vytvořil se tak svaz (federace) svobodných latinských měst, souhrnně označovaný jako „*nomen Latinum*“. Jeho příslušníci (*Latini prisci*) měli

⁴⁰² VANČURA, Josef. *Agrární právo římské republiky*. Praha : Bursík & Kohout, 1908, s. 82.

⁴⁰³ TUORI, Kaius. The Magic of Mancipatio. In: *Revue Internationale des droits de l'Antiquité*, LV, 2008, s. 501.

⁴⁰⁴ VANČURA, J. *Agrární právo římské republiky*, s. 83.

⁴⁰⁵ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 62.

⁴⁰⁶ VANČURA, J. *Agrární právo římské republiky*, s. 81.

⁴⁰⁷ VANČURA, J. *Agrární právo římské republiky*, s. 82.

⁴⁰⁸ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 62.

⁴⁰⁹ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 62 – 63.

v soukromoprávním ohledu postavení římského občana – měli jak *ius conubii*, tak *ius commercii*.⁴¹⁰ Toto označení jsme již zmínili výše, v souvislosti se sebeidentifikací Římanů; zde tedy doplňujeme rozměr oné sounáležitosti o vysloveně materiální rozměr.

Vlastní italské území, tj. územní pás ve střední Itálii, mělo za republiky rozsah cca 90.000 km²; z toho území, které Římané chápali jako své vlastní (*ager Romanus*), mělo rozsah asi 25.000 km².⁴¹¹ Tento *ager Romanus* se ale neustále rozšiřoval s tím, jak Římané dobývali další a další území a připojovali je jako provincie k římskému státu. Přes toto konstatování měly však provinční pozemky právní režim poněkud odlišný od vlastního italského území, v jistém smyslu hybridní systém, reflektující na jedné straně faktický stav, na druhé straně ale vytvářející od něj odlišnou právní konstrukci. Provinční pozemky byly totiž často ponechány stávajícím vlastníkům, současně se však staly vlastnictvím státním a měly „stejnou povahu jako ... *ager publicus* na území italském.“⁴¹²

V konečném důsledku podléhala Římany ovládaná území velmi rozmanitým režimům. Pro území vlastní Itálie můžeme – při jistém zjednodušení – nalézt tři hlavní typy těchto režimů: *ager Romanus*, území latinského práva (*ius Latii*) a území spojenců.⁴¹³ Společným jmenovatelem ale byl zájem Římanů efektivně kontrolovat dobytá území.

Tento exkurs můžeme uzavřít s tím, že podobně byly rozmanité i osobní statusy lidí, na těchto územích žijících. Jak bylo již uvedeno v předchozí kapitole, udělování římského občanství, případně jeho jednotlivých komponentů, se postupem času stalo ceněným povýšením a zajišťovalo jeho nositeli určitý lepší standard v jeho právních záležitostech.⁴¹⁴ Ruku v ruce s mocenskou expanzí Římanů se římské občanství postupně stalo jakousi metou, k níž

⁴¹⁰ Viz např. HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a system soukromého práva římského*, s. 79 – 80.

⁴¹¹ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, s. 286, pozn. 25.

⁴¹² VANČURA, J. *Agrární právo římské republiky*, s. 94.

⁴¹³ Mapa s vyznačením jednotlivých oblastí v Itálii připojena jako Příloha III. Převzato z *Atlasu světových dějin, I. díl, Pravěk – Středověk*. Praha : Kartografie Praha, 2007, s. 14.

⁴¹⁴ Příkladem využití takového privilegovaného postavení může být i řízení se Svatým Petrem. Viz např. FALADA, David. K případu svatého Pavla. In: KNOLL, Vilém (ed.). *Acta historico-iuridica pilsnensia 2007. Soudy a soudci v antickém Římě. Sborník z VIII. mezinárodní konference právních romanistů České republiky a Slovenské republiky pořádané Právnickou fakultou Univerzity Karlovy ve dnech 31. 3. – 1. 4. 2006*, Plzeň : Aleš Čeněk, 2008, ISBN 978-80-7380-107-6, s. 11 – 20.

vzhlížela většina obyvatel říše. Tento respekt byl někdy reflektován i na nejvyšší úrovni. Připomeňme úvahu císaře Marka Aurelia:

„Bratr Severus mi byl vzorem lásky k rodině a lásky k pravdě a spravedlnosti; ... od něho jsem získal představu demokratické ústavy, v níž vládne spravedlnost a občanská rovnoprávnost, a královské vlády, která si nade všechno váží svobody poddaných ...“⁴¹⁵

Stojí za povšimnutí, že příslušnou pasáž cituje Christopher Dawson jako snahu Marka Antonia „zřídit stát, v němž platí jeden zákon pro všechny, stát spravovaný s cílem zajistit stejná práva a svobodu projevu, ideál znamenité vlády, jež maximálně ctí svobodu ovládaných“.⁴¹⁶ I když nejde vlastně o přesnou citaci, ale spíše o parafrázi, nelze upřít, že císař uvažoval nad otázkami, které ve svém důsledku vedou k rovnosti lidí před zákonem. Že tím jednotným právem má na mysli především římské právo, je zřejmé. Římské občanství se stalo idealizovaným předobrazem jednoty lidí, společnosti, žijící v míru.⁴¹⁷

⁴¹⁵ MAur. *Med.* I, 14.

⁴¹⁶ DAWSON, Christopher. *Zrození Evropy. Úvod do dějin evropské jednoty*. Praha : Vyšehrad, 1994, s. 32.

⁴¹⁷ Aurelius Prudentius Clemens (348 – asi 410), křesťanský básník, to formuloval výstižně: „Až dosud byla celá země od východu na západ drásána ustavičnými spory. Aby toto šílenství zastavil, poučil Bůh národy, že mají být poslušny týchž zákonů a všichni se stát Římany.“

Citováno podle DAWSON, C. *Zrození Evropy. Úvod do dějin evropské jednoty*, s. 34.

V našich úvahách jsme doputovali až k samému konci západořímské říše, k roku 476. Tímto rokem končí pro Západní Evropu starověk, doba antická, a začíná středověk. Události, spojené s likvidací západořímské říše jsou sice obecně přijímány jako kulturní zlom, v dobovém kontextu je však jejich význam relativní. Pro většinu jejich obyvatel to rozhodně nebyl vstup do nové epochy.

Neklidné období posledních přibližně osmdesáti let trvání říše, tzn. přibližně od smrti císaře Theodosia r. 395, bylo roku 476 ukončeno sesazením posledního západořímského císaře, Romula, který se na trůn sám dostal převratem o rok dříve. Celá západořímská říše již delší dobu procházela obtížným obdobím, kdy se k problémům, spojeným se stále intenzivnějšími nájezdy germánských kmenů, přidávaly problémy hospodářské.

Říše byla v tomto období vystavena nájezdům germánských kmenů, které se daly do pohybu v souvislosti s procesem, nazývaným „stěhování národů“. Jde o „období intenzivních migrací a mocenských přesunů v Evropě ve 4. – 6. století, jichž se účastnili vedle Germánů Sarmati, Hunové, a poté i Slované a Avari. Doba stěhování národů se vymezuje rokem 375, kdy došlo k zhroucení říše Ostrogótů pod náparem Hunů a lety 565 – 568, kdy došlo k usazení Avarů v karpatské kotlině a k odchodu Langobardů z Panonie do Itálie.“⁴¹⁸ Současně je tato doba charakterizována i jako období „zesílených konfliktů i spolupráce“ mezi římskou říší a germánskými kmeny, snažícími se obvykle proniknout do rámce římské říše a usadit na územích jí ovládaných.⁴¹⁹ Prapříčina tohoto pohybu ale není dodnes jednoznačně určena. Pokusy o proniknutí do rámce říše měly více podob.

⁴¹⁸ MALINA, J. (a kol.). *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*, heslo „doba stěhování národů“, s. 938.

⁴¹⁹ BEDNAŘÍKOVÁ, J. *Stěhování národů*, s. 9.

Především šlo o vojenské nájezdy a loupežné přepady. Vzpomeňme zde například nájezd Vandalů a Alanů do oblasti Norica a Raetie⁴²⁰ v roce 401, nájezd Vizigótů do severní Itálie v roce 402 nebo nájezd Ostrogótů do střední Itálie v roce 405, a konečně nájezdy Vizigótů v roce 410 a Vandalů v roce 455, při nichž byl m.j. dobyt a vypleněn Řím.

Další formou bylo usazování příchozích barbarských kmenů v různých částech říše v režimu tzv. hospitality. V takovém případě dával římský císař svůj souhlas s usazením nově příchozího kmene na určeném území. Římané tak chtěli posílit obranu hranic říše tím, že noví obyvatelé říše byli za obranu příslušné části hranice ve vlastním zájmu odpovědní. Tento souhlas byl ale často v zásadě bezmocnou reakcí na to, že dotčené oblasti byly už Germány fakticky okupovány. V režimu hospitality byly na římském území usídleny například kmeny Ostrogótů, Vizigótů, Burgundů a částečně i Vandalů, stejně jako směsice kmenů, usazených v severní Itálii a známých pod jménem *Sarmatae gentiles*. Tento model na jednu stranu vyvolával konflikty, které vznikaly především o obdělavatelnu půdu mezi usazenými Germány a starousedlíky, na druhou stranu umožňoval přeci jenom jistý proces akulturace, tedy přebírání kulturních vzorců případně modifikaci existujících kulturních vzorců.⁴²¹

Usazování Germánů v režimu hospitality ale přispělo k profesionalizaci armády a jejímu užšímu připoutání k provinciím. Příslušné legie byly stále více obsazovány najatými Germány, a nikoli římskými občany, a byly úzce spjaty s přiděleným územím. Výsledkem pak byly jejich autonomní politické aktivity.

Ekonomické problémy pak vedly k reorganizaci způsobu hospodaření v říši. Asi nejmarkantnější změnou je posun od užívání otrocké síly k prosazení kolonátu na zemědělských statcích jak církevních, tak státních, ale i soukromých. Kolón, předchůdce středověkého nevolníka, byl formálně svobodný římský občan, usazený se svou rodinou na cizím statku; nesměl jej ale opustit a nesměl z něj být ani vyhnán. Vlastník statku jej pak plně

⁴²⁰ Noricum a Raetia byly názvy, užívané pro alpské oblasti ležící přibližně na území dnešního východního (Noricum) a západního (Raetia) Rakouska. Viz *Slovník antické kultury*, s. 416, heslo „Noricum“ a s. 524, heslo „Raetia“.

⁴²¹ MALINA, Jaroslav (a kol.). *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*, s. 48.

zastupoval v jednání s veřejnou mocí, zejména při výběru daní.⁴²² Římský občan v takovém postavení byl prakticky odříznut od politického dění a neměl asi mnoho důvodů sledovat politické změny na nejvyšších místech. To se dotýkalo podstatné části populace.⁴²³

Celkově vedla situace k oslabování původního společného povědomí i jednotě a moci říše a v konečném důsledku k jejímu pádu. I přes to bylo však obyvatelstvo v jistém smyslu propojeno. Předně to bylo již prosazené křesťanství, které vlastně umožnilo, aby se církevní struktura i v neklidných dobách po zhroucení západořímské říše ocitla v roli jediné komplexní a relativně stabilní organizace, která na sebe mohla převzít i starost o čistě světské záležitosti. Místní biskup (obvykle) se tak logicky stal „přirozeným vůdcem římských obyvatel“.⁴²⁴

Druhým pojítkem mezi obyvateli bylo i přetrvávající římské občanství. Princip personality práva, přiblížený výše v kapitole IV., umožnil římskému právu přežít zánik západořímské říše. I nadále existovali lidé, kteří se nazývali „římskými občany“ a spravovali se římským právem. Vedle toho, že byli římskými občany, stali se také poddanými toho panovníka, který kontroloval oblasti, kde žili. A když se pak Karel Veliký stal římským císařem a obnovil římskou říši v roce 800, když předtím připojil langobardské království k francké říši, tituloval se *rex Francorum et Langobardorum* a k tomuto titulu připojoval i hodnost římského patricia.⁴²⁵

Princip personality práva právní řády germánských států, vzniklých na troskách západořímské říše, v zásadě respektovaly. To se projevuje i v zákonodárné činnosti germánských panovníků. Jejich tzv. „barbarské zákoníky“ je pak možno rozdělit do dvou skupin:⁴²⁶

- (a) *leges barbarorum*, což byly zákoníky vydávané pro germánské poddané a obsahující příslušné germánské právo; příkladem budiž kodifikace práva sálských Franků

⁴²² Viz např. HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a system soukromého práva římského*, s. 77 – 78.

⁴²³ DAWSON, C. *Zrození Evropy. Úvod do dějin evropské jednoty*, s. 81 – 83.

⁴²⁴ DAWSON, C. *Zrození Evropy. Úvod do dějin evropské jednoty*, s. 91.

⁴²⁵ DRŠKA, V.; PICKOVÁ, D. *Dějiny středověké Evropy*, Praha : Skřivan, 2004, s. 29.

⁴²⁶ KINCL, J. *Všeobecné dějiny státu a práva*, s. 125 – 126.

(obývajících území zhruba odpovídající dnešní Belgii) známá pod názvem *Lex Salica* (asi z let 508 – 511), která vykazuje čistě germánské rysy, a

(b) *leges romanae barbarorum*, vydávané pro ty poddané germánského panovníka, kteří byli římskými občany, obsahující římské právo; příkladem budiž vizigótský zákoník (z území přibližně dnešního Španělska), známý pod názvem *Lex Romana Visigothorum* (z roku 506).

Vliv římského práva se však postupně projeví i na zákonodárné činnosti germánských panovníků, a to i v případě, že výchozí model germánského práva římské právo ignoroval. Velmi pěkným příkladem takové kodifikace a tohoto vývoje je langobardský zákoník *Edictum Rothari* z roku 643, pojmenovaný po králi, který jej nechal vypracovat. Ten je v původní redakci čistě germánský, ale v několika významných doplněních vykazuje silné ovlivnění římským právem.⁴²⁷ Takový vývoj pak vnáší do germánského práva některé prvky formálně propracovanějšího římského práva, případně bývá původní čistě germánská právní materie doplňována o ustanovení, zajišťující určité propojení s právem římským (např. v manželských a rodinných věcech).

Římské občanství tedy v tomto období hraje důležitou roli. Jedině díky tomu, že mohli římsští občané „přežít“ zánik západořímské říše, mohlo se římské právo uchovat jako právo platné. To nic nemění na tom, že úroveň představ o římském právu byla v období raného středověku značně pokleslá. Ve skutečnosti byla kontinuita s původním modelem římského práva, ať již v justiniánské nebo předjustiniánské podobě, udržována jenom s největším vypětím. V důsledku toho pak mluvíme o vulgarizovaném římském právu.⁴²⁸

Další vývoj konceptu římského občanství je znám spíše v tom smyslu, že někdy od 9. století se postupně vytrácí. Mizí sebeidentifikace obyvatelstva s římským občanstvím ve prospěch

⁴²⁷ Tento proces je podrobně rozebrán například v publikaci FISHER DREW, Katherine. *The Lombard Laws*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1973, xxiv+280 s., ISBN 0-8122-1055-7.

⁴²⁸ LEVY, Ernst. *West Roman Vulgar Law. The Law of Property*. Philadelphia : American Philosophical Society, 1951, s. 4 a násl.

příslušnosti ke konkrétnímu městskému celku. Mízí tedy římscí občané a na jejich místo nastupují měšťané, tj. občané konkrétního města. Paradoxně ale nemízí římské právo jako takové a stává se užitečným, relativně dobře propracovaným právním řádem, který bude znovu otevřen v procesu recepce římského práva. A tento právní řád bude promloutvat i v současném právu. To by nebylo možné bez nosného prvku celého vývoje – římského občana.

ZÁVĚR

V našich úvahách jsme vyšli z pochopitelného požadavku, že jestliže máme porozumět fungování římského práva, musíme mít pokud možno jasnou představu i o fungování římské společnosti. Právo je praktický systém norem, které regulují chování lidí a jejichž úkolem je pokud možno najít rozumné řešení problémů, které vznikají mezi lidmi. Proto je nutné mít při studiu jakéhokoliv právního řádu před očima pokud možno ucelený obraz o společnosti, která daný právní řád vytvořila a která jej používá.

Získat tento náhled do života dané společnosti není jednoduché. Musíme se seznámit i s takovými okolnostmi, které jakoby s daným právním řádem nemají nic společného. Je to obtížné u současných společností. Tím více je to obtížné, pokud je předmětem našeho zájmu společnost existující před více než dvěma tisíci let. Přesto je to možné, pokud vyjdeme z rámce učebnic institucí daného právního řádu a pokusíme se sebrat informace v širším záběru. Informace o žebříčku hodnot, které v konečném důsledku vytvoří předobraz onoho „římského občana“.

V této studii se autor pokusil relevantní informace o římské společnosti shrnout. Již v úvodu bylo konstatováno, že charakter této studie nás nutí k exkursím do oblastí s právem sice souvisejících, ale představujících předměty studia samostatných vědních disciplín. Cílem je pak přiblížit interakci mezi formálním právním institutem (*civitas romana*) a živým sociálním organismem (*populus romanus*).

Vytvoření relativně přehledného textu není v tomto případě jednoduché. Na této cestě se totiž nemůžeme přidržet jednoduchých definičních znaků zkoumané společnosti. Nelze například použít identifikaci jazykem, jak by to bylo možné u Etrusků, protože latinský jazyk sdílely i další národy starověké Itálie. Nelze ani použít náboženství jako identifikátor, protože antický polyteismus byl, jak jsme ilustrovali, přístupný mezi jednotlivými kulturami. Ani teritorium není ve zkoumané době samo o sobě směrodatné. Viděli jsme, jak se vnímání důležitosti teritoria na lokální úrovni (vymezení hranic města, jednotlivých okrsků a chrámů) paradoxně

za hradbami mění a s rozšiřujícím se impériem se ovládané teritorium do značné míry mění na systém komunikací a opěrných bodů. Musíme tedy poměrně komplikovaně kombinovat jednotlivé elementy, které ve svém celku tvoří pak onu hledanou definici římského národa. Přes tyto obtíže autor věří, že se alespoň přiblížil vytčené metě, totiž vystižení základních procesů při formování římského národa, a tudíž vytvoření prostoru pro fungování římského práva.

RÉSUMÉ

Dědictví antické kultury se ve světě moderním projevuje v mnoha ohledech. Některé projevy antické kultury jsou zřetelné a lidmi běžně vnímané. Můžeme zde poukázat například na dědictví antického stavitelství, které – protože je hmatatelné a přímo na očích – musí vnímat i člověk, který se o antiku nijak zvlášť nezajímá. V podobném – byť méně elementárním – rozměru můžeme uvažovat i o prolínání antického umění do našeho moderního prostoru. V jiných ohledech nemusí být dědictví antiky již tak prvoplánově čitelné; nikoho však nepřekvapí, že se moderní svět k tomuto odkazu intenzivně vztahuje. Máme zde na mysli v první řadě základy evropského vzdělání, ať již cílíme k oborům přírodovědeckým a medicínským, nebo, a to především, k oborům humanitním. I v těchto případech je zájemce o příslušný obor konfrontován s monumentálním odkazem antiky.

Jakmile pak začneme pronikat pod povrch některého z oborů, dostává se před nás obraz antického světa v plastičtější podobě a požadavek na hloubku našeho náhledu do života lidí v oněch dobách nabývá na důležitosti. Jenom tak totiž dokážeme docenit jednotlivé detaily studovaného oboru. Pro právo to platí dvojnásob.

Právo, jako systém norem, regulujících chování lidí, je teoretickou konstrukcí, která by měla být vytvářena ve snaze rozumně upravit vztahy mezi jednotlivci. Hodnotový systém, který se do tvorby práva nutně promítá, není však výtvorem samotného práva, ačkoli není ani výtvorem, existujícím zcela izolovaně. Je to výsledek kolektivní „souborné“ zkušenosti dané společnosti a ve svých kořenech sahá do samotných elementárních struktur lidské existence. Tyto hodnotové systémy lze částečně poznat z toho, jak jsou reflektovány v právním řádu. Je však nutné si uvědomit, že právo je v tomto obraze obvykle sekundárním výtvorem – je obvykle tvořeno tak, aby reflektovalo existující hodnotový systém. Pro lepší orientaci v příslušném právním řádu, pro poznání jeho fungování v dané společnosti je nezbytně nutné nahlédnout i to, jak je právní řád danou společností vnímán a jak jej konfrontuje s vlastním hodnotovým systémem. K tomu je ale nutné otevřít celou řadu témat, které se vlastního práva zdánlivě dotýkají jenom okrajově.

Aby se mohlo římské právo vůbec vytvořit, bylo nutné, aby se vytvořila komunita lidí, která sdílí základní hodnoty a která se takto identifikuje ve vztahu ke svému okolí. Právní normy, které v této komunitě vznikly, a které byly na počátku jejich hypotetické existence velmi jednoduché, byly postupem času a v souvislosti s tím, jak se ona komunita vyvíjela, dále rozvíjeny. Výsledkem je pak propracovaný systém římského práva, který k nám promlouvá dodnes.⁴²⁹

Předkládaná práce se snaží vystihnout základní procesy při formování římského národa a při jeho cestě k definici římského občanství. Právě ono je totiž tím formálně právním znakem, který v právním řádu vytváří soudržný okruh lidí, kteří se označují jako „římsští občané“ – *cives romani*. A v jejich okruhu pak mohou začít fungovat jednotlivé právní normy římského práva a oni jsou tím nosným prvkem, který umožní předat bohaté dědictví římského práva modernějším právním řádům. V této práci jde tedy o snahu přiblížit jemnou interakci mezi formálním právním institutem (*civitas romana*) a živým sociálním organismem (*populus romanus*).

Splnění tohoto úkolu není jednoduché. V případě Římanů se totiž nemůžeme přidržet jednoduchých definičních znaků, jako je jazyk (jak by tomu bylo možné například u Etrusků), protože latinský jazyk sdílely i další národy starověké Itálie. Nelze ani použít náboženství jako identifikátor, protože antický polyteismus prostupoval jednotlivými kulturami dané doby. Ani teritorium není ve zkoumané době samo o sobě směrodatné. Musíme tedy poměrně komplikovaně kombinovat jednotlivé elementy, které ve svém celku tvoří pak onu hledanou definici. V této souvislosti otevírá práce náhledy do průniku římské kultury s těmi starověkými kulturami, s nimiž měla mnoho příbuzného, a které ji do značné míry formovaly (Etruskové a Řekové). Práce se musí věnovat i roli náboženství při formování prvotní římské společnosti, a spolu s tím i obsáhlé a složité materií historické antropologie. Výsledkem je pak pokus o definici římského národa, tj. společenství římských občanů, tedy personálního prostoru pro vznik a vývoj římského práva.

⁴²⁹ Ponechme zde stranou fakt, že cesta k „systému římského práva“, jak je vnímán a prezentován dnes, představuje samostatnou tematickou kapitulu, která by musela být výrazně zaměřena na proces recepcce římského práva. Taková kapitola by pak šla nad rámec tématu této práce.

SUMMARY

Heritage of the ancient culture is present in the modern world in many ways. Some demonstrations of the ancient culture are evident and commonly perceived by people. In this respect, we may point out the heritage of ancient architectural engineering that must be perceived even by persons who are not particularly interested in ancient times as it is solidly placed in front of our eyes. To a lesser extent we may consider the intertwining of the ancient art with our modern environment. In other aspects, the heritage of the ancient times may not be so self-evident; nobody shall be surprised, however, that the modern world has been aligned therewith intensively. In the first instance we bear in mind here the foundations of the European education, be it with respect to scientific or medicine areas, or – more specifically – with respect to humanities. Also in these cases, the person interested in a particular area is confronted with the monumental legacy of the antique world.

As soon as we shall commence our research in any of these areas, deeper-structured sceneries of the ancient world emerge before us, thus highlighting the imperative to gain a thorough insight into the lives of the people living in those times. Only in this way, we are able to appreciate specific details of the studied area. And this applies particularly to the area of law.

Law, as a system of norms regulating the behaviour of the people, is a theoretical structure that shall be created in an attempt to rationally arrange relations amongst individuals. However, a system of values, which is necessarily projected in the law-making, is neither a product of the law itself nor is it a product existing entirely isolated. It is, in fact, a result of a collective “aggregated” experience of a given society that touches with its roots some elementary structures of the human existence. To some extent, such systems of values may be detected through their reflections in a legal system, indeed. Nonetheless, we shall bear in mind that the law is in this scenery usually a secondary product only as it is created in order to reflect the existing systems of values. For a better orientation in a particular legal system, for a better understanding of its functioning in a given society, it is necessary to understand how

is it perceived by the particular society and how does the society confront it with its own system of values. In order to achieve this, it is unavoidable to open a number of topics that seemingly have only a little to do with the law itself.

As a pre-requisite for the Roman law to come into existence, a community of people had first to emerge; a community that shared basic values, thus identifying itself *vis-à-vis* its surroundings. Legal norms that came into being in such community, rather simple legal norms at the time of their hypothetical origin we shall mention, were gradually developed in line with the development of such community throughout the times. The outcome is an elaborated system of Roman law that communicates with us even today.⁴³⁰

The presented paper endeavours to shed some light at some profound aspects of the formation of the Roman nation on its road to the definition of the Roman citizenship. As a matter of fact, particularly the Roman citizenship is such a formal legal element that makes it possible in a legal system to create a cohesive group of people designated as “the Roman citizens” – *cives romani*. Only within such group the particular norms of Roman law may start functioning and such group is that certain carrier which enables the forwarding of the rich Roman-law heritage to modern law systems. In this paper we try to describe the subtle interaction between a formal legal element (*civitas romana*) and a living social organism (*populus romanus*).

It must be said that it is not an easy task, to achieve this goal. In the case of the Romans we cannot use simple definition features, such as the language (as it would be possible with respect to the Etruscans, for instance), as the Latin language was shared by other peoples of the ancient Italy. Either, it is impossible to use the religion as an identifier, too, as the ancient polytheism intertwined various cultures of the given times. Nor is a territory as such a decisive feature in those times. Rather, we shall combine various elements in an intricate patchwork creating at the end the definition sought. In this respect, the paper offers views into the synergic combination of the Roman culture with those other ancient cultures that

⁴³⁰ Let us leave aside the fact that the road to the “system of Roman law”, as it is perceived and presented today, represents a specific topic that would only be possible to address in a chapter particularly focused on the reception of Roman law. Such a chapter would definitely go beyond the scope of this paper.

shared numerous aspects with it (most notably the Etruscans and the Greeks). The paper must also address the role of the religion in the formatting process of the original Roman society, and in this connection also the vast and complicated matter of historical anthropology. The result should be an attempt for a definition of the Roman nation, a community of Roman citizens, *i.e.* the personal area serving the creation and development of the Roman law.

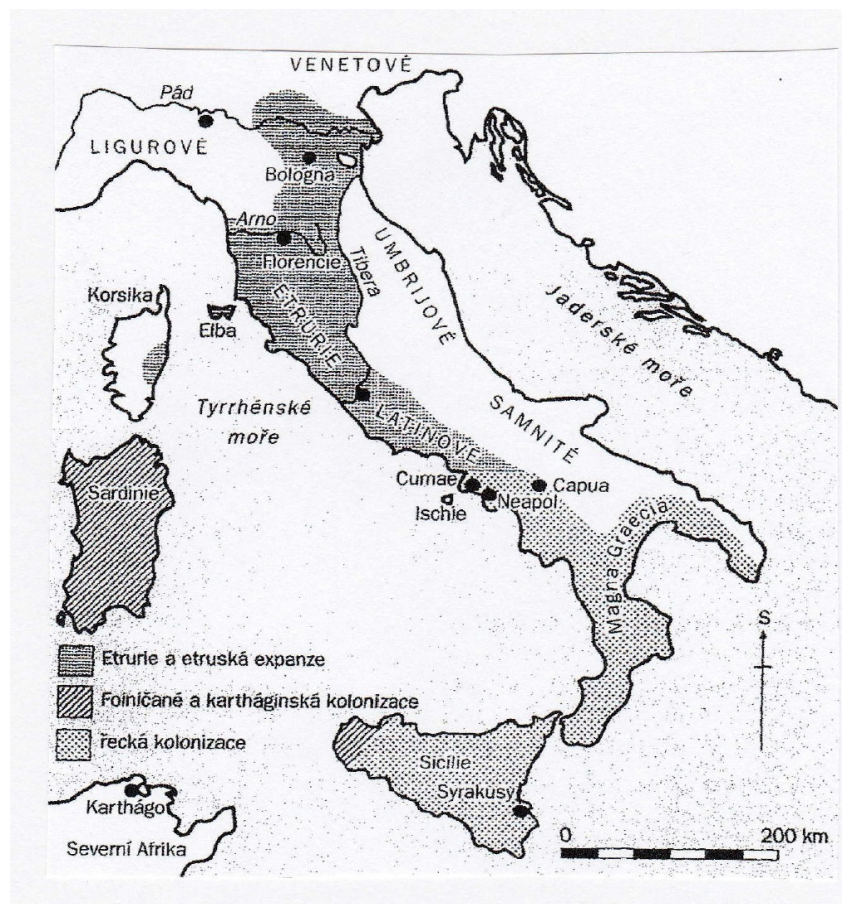
PŘÍLOHA I

Národy starověké Itálie

PŘÍLOHA II

Etrurie a sousední oblasti, ovlivněné Etrusky

PŘÍLOHA III

Klasifikace území v Itálii

LITERATURA.

Pramenná literatura:

(v závorce za záznamem jsou uvedeny případně použité zkratky)

- GAIUS IULIUS CAESAR. *Zápisky o válce galské (Commentarii de bello gallico)* (překlad Jan Kalivoda). Praha : Naše vojsko, 1985, 184 s. (Caes. *B Gall.*)
- MARCUS TULLIUS CICERO. *O povinnostech. Rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi (De officiis)* (překlad Jaroslav Ludvíkovský). Praha : Svoboda, 1970, 193 s. (Cic. *De off.*)
- MARCUS TULLIUS CICERO. *O věcech veřejných (De re publica)* (překlad Jan Janoušek). Oikoymenh, Praha, 2009, 435 s., ISBN 978-80-7298-133-5 (Cic. *De rep.*)
- MARCUS TULLIUS CICERO. *Scipionův sen (Somnium Scipionis)* (překlad Petr Březina). Srní : vlastním nákladem, 2008, 72 sr., ISBN 978-80-254-0480-5
- Cicero, Marcus Tullius. *De officiis libri III.* Leipzig – Berlin : B. G. Teubner, 1936, 266 s. (Cic. *De off.*)
- EUTROPIUS; RUFIIUS FESTUS. *Stručné římské dějiny. Slavné osobnosti města Říma (Eutropii Breviarium. De breviario rerum gestarum populi Romani)* (překlad Bohumila Mouchová). Praha : Arista – Baset – Maitrea, 2008, 320 s., ISBN 978-80-86410-55-5 (Arista), 978-80-7340-113-9 (Baset), 978-80-903761-8-2 (Maitrea) (Eutrop.)
- HÉRODOTOS. *Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy* (překlad Jaroslav Šonka). Praha : Odeon, 1972, 549 s. (Hdt.)
- *Herodotus. The Persian Wars, I*, (with an English translation by Alfred Denis Godley). Cambridge : Harvard University Press, 1920, xxi+503 s. (Hdt.),

dostupné na:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0125%3Ab ook%3D1%3Achapter%3D94%3Asection%3D7>

- MACROBIUS. *Saturnálie* (překlad Jakub Hlaváček). Výbor a předmluva Martin C. Putna. Praha : Herrmann & synové, 2002, 403 s. (Macrob. *Sat.*)
- Aurelius Ambrosius Theodosius Macrobius. *Saturnalia; apparatus critico instruxit in Somnium Scipionis commentarios selecta varietate lectionis ornavit Iacobus Willis.* Lipsiae : Teubner, 1963, 466 s. (Macrob. *Sat.*)
- MARCUS AURELIUS ANTONIUS. *Hovory k sobě (TA EIS EAYTON – Meditationes)* (překlad Rudolf Kuthan). Praha : Svoboda, 1969, 191 s. (MAur. *Med.*)
- GAIUS CAECILIUS PLINIUS SECUNDUS Mladší. *Dopisy (Epistulae)* (překlad Ladislav Vidman). Praha : Svoboda, 1988, 387 s. (Plinius *Ep.*)
- Plinius Caecilius Secundus, Gaius. *Epistularum libri novem. Epistularum ad Traianum liber. Panegyricus.* (ed. Schuster, Mauriz / Hanslik, Rudolph). Lipsiae : Teubner, 1958 (reprint 1992), xxx+490 s., ISBN: 978-3-11-095510-1 (Plinius *Ep.*)
- GAIUS PLINIUS SECUNDUS Starší. *Kapitoly o přírodě (Naturalis historia)* (překlad František Němeček). Praha : Svoboda, 1974, 352 s. (Plin. *NH*)
- GAIUS SALLUSTIUS CRISPUS. *Catilinovo spiknutí. Válka s Jugurtou (Catilinae coniuratio, Bellum Iugurthinum)* (překlad Jan Kalivoda). Praha : Naše vojsko, 1988, 157 s. (Sall. *Cat.*; Sall. *Jug.*)
- GAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS. *Životopisy dvanácti císařů (De vita Caesarum)* (překlad Bohumil Ryba). Praha : Svoboda, 1974 (3. vyd.), 582 s. (Suet. *Claud.*)
- Suetonius Tranquillus, Gaius. *De vita caesarum libri VIII.* Leipzig : B. G. Teubner, 1908, xviii+359 s. (Suet. *Claud.*)
- *Titi Livii Ab Urbe condita libri, Pars I,* Lipsiae : B. G. Teubner, 1906, liii+396 s. (Liv.)
- *Titi Livii Ab Urbe condita libri, Pars II,* Lipsiae : B. G. Teubner, 1905, xxvii+410+30 s. (Liv.)
- TITUS LIVIUS. *Dějiny I (Ab Urbe condita)* (překlad Pavel Kucharský a Čestmír Vránek). Praha : Svoboda, 1971, 500 s. (Liv.)
- TITUS LIVIUS. *Dějiny II – III (Ab Urbe condita)* (překlad Pavel Kucharský). Praha : Svoboda, 1972, 587 s. (Liv.)

- TITUS LIVIUS. *Dějiny IV (Ab Urbe condita)* (překlad Marie Husová). Praha : Svoboda, 1973, 536 s. (Liv.)
- TITUS LIVIUS. *Dějiny V (Ab Urbe condita)* (překlad Pavel Kucharský). Praha : Svoboda, 1975, 638 s. (Liv.)
- TITUS LIVIUS. *Dějiny VI (Ab Urbe condita)* (překlad Marie Husová a Pavel Kucharský). Praha : Svoboda, 1976, 660 s. (Liv.)
- TITUS LIVIUS, *Dějiny VII (Ab Urbe condita)* (překlad Pavel Kucharský). Praha : Svoboda, 1979, 503 s. (Liv.)
- PUBLIUS VERGILIUS MARO. *Aeneis* (překlad Otmar Vaňorný). Praha : Svoboda, 1970, 427 s. (Verg. *Aen.*)
- MARCUS TERENTIUS VARRO. *De lingua latina V – VII* (překlad Lucie PULTROVÁ). Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015, 393 s., ISBN 978-80-7308-640-4 (Varro *Ling.*)

Edice pramenů:

- *The Digest of Justinian*. Latin text edited by Theodor Mommsen with the aid of Paul Krueger, English translation edited by Alan Watson. Vol 1 – 4. Pennsylvania : University of Pennsylvania Press, 1985, ISBN 0-8122-7945-X
- *Corpus Iuris Civilis. Digesta. Tomus I*. Překlad Peter Blaho a Jarmila Vaňková. Žilina : Eurokódex, 2008, 528 s., ISBN 978-80-89363-07-0
- *Digesta seu Pandectae, tomus I, liber I – XV, fragmenta selecta. Digesta neboli Pandekty, svazek I, kniha I – XV, vybrané části*. Překlad Peter Blaho, Michal Skřejpek, Jarmila Vaňková, Jakub Žytek. Praha : Karolinum, 2015, 704 s., ISBN 978-80-2463-063-2
- GAIUS. *Učebnice práva ve čtyřech knihách (Institutiones libri IV)*. Překlad Jaromír Kincl. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007, 326 s., ISBN 978-80-7380-054-3

- *Inscriptiones latinae selectae*. I. Dessau, Hermann (ed.), Berolini : Weidmannos, 1892 (ILS)
- KINCL, Jaromír. *Texty ke studiu obecných dějin státu a práva, I. Starověk, Část 1*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1977, 119 s.
- SKŘEJPEK, Michal. *Prameny římského práva. Fontes iuris romani*. Praha : LexisNexis CZ, 2004 (2. vyd.), 375 s., ISBN 80-86199-89-4

Sekundární literatura:

- ABULAFIA, David. *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*. London : Penguin Books, 2012, xxxi+783 s., ISBN 978-0-141-02755-5
- ALFÖLDY, Géza. *Storia sociale dell'antica Roma*. Bologna : Mulino, 1998, 312 s., ISBN 88-15-06101-0
- BALSDON, John Percy Vyvian Dacre. *Romans and Aliens*. London : Duckworth, 1979, x+310 s., ISBN 0-7156-1043-0.
- BARKER, Graeme; RASMUSEN, Tom. *Etruskové*. Praha : Lidové noviny, 2005, 423 s., ISBN 80-7106-351-7
- BARTOŠEK, Milan. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*. Praha : Academia, 1988, 304+8 s.
- BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. *Stěhování národů*. Praha : Vyšehrad, 2003, 416 s., ISBN 80-7021-506-2
- BENEDICTOVÁ, Ruth. *Kulturní vzorce*. Praha : Argo, 1999, 223 s., ISBN 80-7203-212-7
- BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*. Praha : Oikoymenth, 2002, 791 s., ISBN 80-7298-055-6
- BOATWRIGHT, Mary T.; GARGOLA, Daniel J.; TALBERT, Richard A. J. *Dějiny římské říše od nejranějších časů po Konstantina Velikého*. Praha : Grada, 2012, 544 s., ISBN 978-80-247-3168-1

- BONFANTE, Pietro. *Instituce římského práva*. Brno : Právník, 1932 (9. vyd.), xx+745 s.
- BOUZEK, Jan. *Etruskové. Jiní než všechny ostatní národy*. Praha : Karolinum, 2003, 216 s., ISBN 80-246-0516-3
- BOUZEK, Jan. *Keltové českých zemí a v evropském kontextu*. Praha : Triton, 2009, 187 s., ISBN 978-80-7387-233-5
- BOUZEK, Jan. *Vznik Evropy*. Praha : Stanislav Juhaňák – Triton, 2013, 359 s., ISBN 978-80-7387-670-8
- BRTNICKÝ, Ladislav. *Topografie starověkého Říma*. Praha : Česká akademie věd a umění, 1925, viii+484 s.
- BUDIL, Ivo T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Triton, Praha, 1992, 167 s., ISBN 80-900904-5-1
- BURENHULT, Göran (ed). *Velké civilizace. Kultura a společnost starověku*. Praha : Argo, 2006, 463 s., ISBN 80-7203-778-1
- BURIAN, Jan. *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta*. Praha : Svoboda, 1970, 286 s.
- BURIAN, Jan; MOUCHOVÁ, Bohumila. *Záhadní Etruskové*. Praha : Mladá fronta, 1974, 276+64+16 s.
- BURIAN, Jan; OLIVA, Pavel. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha : Svoboda, 1984, 549 s.
- CAMPBELL, Joseph. *Mýty západu. Představy o bozích v dějinách civilizace*. Praha : Pragma, BR, 494 s., ISBN 80-7205-874-6
- CAPOGROSSI COLOGNESI, Luigi. *Cittadini e territorio: consolidamento e trasformazione della „civitas romana“*. Roma : La Sapienza, 2000, xxi+356 s., ISBN 88-87000-0402
- CAPUIS, Loredana. *I Veneti. Società e cultura di un popolo dell'Italia preromana*. Milano : Longanesi, 2004 (2. vyd.), 297 s.
- CARANDINI, Andrea. *Remo e Romolo. Dai rioni dei Quiriti alla città dei Romani (775/750 – 700/675 a.C.)*. Torino : Giulio Einaudi Editore, 2006, 573 s., ISBN 88-06-18065-7

- CARANDINI, Andrea. *Roma. Il primo giorno*. Roma – Bari, Editori Laterza, 2012 (3. vyd.), 142 s., ISBN 978-88-420-8874-5
- CARBONELL, Charles-Olivier; BILOGHI, Dominique; LIMOUZIN, Jacques; ROUSSEAU, Frédéric; SCHULTZ, Joseph. *Evropské dějiny Evropy (I + II)*. Praha : Karolinum, 2003, 251 + 329 s., ISBN 80-246-0411-6
- CARTLEDGE, Paul. *Sparta. Heroická historie*. Praha : Academia, 2012, 280 s., ISBN 978-80-200-2079-6
- CATALANO, Pierangelo. *Populus romanus Quirites*. Torino : G. Giappichelli Editore, 1974, vi+175 s.
- CHARVÁT, Petr. *Zrození státu. Prvotní civilizace Starého světa*. Praha : Karolinum, 2011, 334 s., ISBN 978-80-246-1682-7
- CHIESA, Federica; FACCHETTI, Giulio M. *Guida insolita ai luoghi, ai monumenti e alle curiosità degli Etruschi*. Roma : Newton & Compton Editori, 2002, 362 s., ISBN 88-8289-617-X
- CONTE, Gian Biagio. *Dějiny římské literatury*. Praha : KLP, 2008 (2. vyd.), 800 s., ISBN 978-80-86791-57-9
- CUSTODERO, Gianni. *Antichi popoli del Sud. Apuli, Bruzii, Lucani, Messapi, Sanniti e Greci prima della conquista romana*. Lecce : Capone, 2000, 152 s.
- DAVIES, Norman. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Praha : Academia – Prostor, 2005, 1365 s., ISBN 80-200-1334-2 (Academia) – ISBN 80-7260-138-5 (Prostor)
- DAWSON, Christopher. *Zrození Evropy. Úvod do dějin evropské jednoty*. Praha : Vyšehrad, 1994, 248 s., ISBN 80-7021-114-8
- DRŠKA, Václav; PICKOVÁ, Dana. *Dějiny středověké Evropy*. Praha : Skřivan, 2004, 364 s., ISBN 80-86493-113
- DULCKEIT, Gerhard; SCHWARZ, Fritz; WALDSTEIN, Wolfgang. *Römische Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch*. München : C. H. Beck, 1989 (8. vyd.), xxi+365 s., ISBN 3-406-33398-2
- DUMÉZIL, Georges. *Mýtus a epos I. Trojfunkční ideologie v eposech indoevropských národů*. Praha : Oikoymenh, 2001, 695 s., ISBN 80-7298-034-3

- DUMÉZIL, Georges. *Mýty a bohové Indoevropanů*. Praha : Oikoymenh, 1997, 263 s., ISBN 80-86005-25-9
- DU PLESSIS, Paul. *Borkowski's Textbook on Roman Law*. Oxford : Oxford University Press, 2010 (4. vyd.), xvi+427 s., ISBN 978-0-19-957488-9
- ELIADE, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení. II – Od Gautamy Buddha k triumfu křesťanství*. Praha : Oikoymenh, 1996, 463 s., ISBN 80-86005-19-4
- ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha : Oikoymenh, 2006, 148 s., ISBN 80-7298-175-7
- ENGELS, Bedřich. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu v souvislosti s výzkumem Lewise H. Morgana*. Praha : Mladá fronta, 1967, 168 s.
- FACCHETTI, Giulio M. *Frammenti di diritto privato etrusco*. BM : Leo S. Olschki Editore, 2000, 114 s., ISBN 88-222-4922-4
- FILIP, Jan. *Keltská civilizace a její dědictví*. Praha : Academia, 1995 (4. rozšířené vydání, dotisk 2005), 257 s., ISBN 80-200-1079-3
- FISHER DREW, Katherine. *The Lombard Laws*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1973, xxiv+280 s., ISBN 0-8122-1055-7
- FRANCIOSI, Gennaro. *La romanizzazione della Campania antica*. Napoli : Jovene, 2002, 304 s. ISBN 978-88-243-1437-4
- FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis. *Antická obec. Studie o kultu, právu a institucích starého Řecka a Říma*. Praha : Sofis, 1998, 390 s., ISBN 80-902439-7-5
- GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007 (4. vyd.), 343 s., ISBN 978-80-7380-023-9
- GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. Praha : BB Art, 1999, 472 s., ISBN 80-7257-009-9
- GRANT, Michael. *Dvanáct cízarů*. Praha : BB Art, 1998, xi+246 s., ISBN 80-86070-60-3
- GRANT, Michael. *Klasické Řecko*. Praha : BB Art, 2004 (2. vyd.), 376 s., ISBN 80-7341-404-X
- GRANT, Michael. *Zrození Řecka*. Praha : BB Art, 2002, 380 s., ISBN 80-7257-929-0

- GROH, Vladimír. *Starý Řím*. Praha : Jednota českých filologů, 1931, viii+502 s.
- GUERRA, Roberto. *Antiche popolazioni dell'Italia preromana. Padani, Etruschi, Lucani ... alle origini dell'Italia di oggi*. Padova : Aries, 1999, 347 s.
- HATTENHAUER, Hans. *Evropské dějiny práva*. Praha : C. H. Beck, 1998, xii+708 s., ISBN 80-7179-056-7
- HEURGON, Jacques. *Daily Life of the Etruscans*. London : Phoenix Press, 2002, xii+308 s., ISBN 1-84212-592-3
- HEURGON, Jacques. *Vita quotidiana degli Etruschi*. Milano : Arnoldo Mondadori Editore, 1992, 378 s., ISBN 88-04-35442-9
- HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. Praha : Jan Otto, 1921 (5. vyd), 305 (I.) + 331 (II.) + vii+206 (III.) s.
- HJELMSLEV, Louis. *O základech teorie jazyka*. Praha : Academia, 1972, 156 s.
- HOŠEK, Radislav. *Náboženství antického Řecka*, Praha : Vyšehrad, 2004, 240 s., ISBN 80-7021-516-X
- JELLINEK, Jiří (Georg). *Všeobecná státověda*. Praha : Jan Laichter, 1906, 866+xx s.
- KASER, Max. *Das römische Privatrecht. I. Das altrömische, das vorklassische und das klassische Recht*. München : C. H. Beck, 1971 (2. vyd.), xxx+833 s., ISBN 3-406-01406-2
- KASER, Max. *Das römische Privatrecht. II. Die nachklassische Entwicklungen*. München : C. H. Beck, 1975 (2. vyd.), xxx+680 s., ISBN 3-406-01429-1
- KASER, Max. *Storia del diritto romano*. Milano : Cisalpino-Goliardica, 1979, x+345 s., ISBN 88-205-0132-5
- KINCL, Jaromír a kol. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha : Panorama, 1983, 464 s.
- KINCL, Jaromír; URFUS, Valentin; SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha : C. H. Beck, 1995 (2. vyd.), XXII+386 s., ISBN 80-7179-031-1
- KNAPP, Viktor. *Teorie práva*. Praha : C. H. Beck, 1995, 247 s., ISBN 80-7179-028-1
- KRÁL, Josef (napsal); GROH, Vladimír (upravil a vydal). *Státní zřízení římské*. Praha : Jednota klasických filologů, 1921, x+304 s.

- LE BON, Gustave. *Psychologické zákony vývoje národů*. Praha : Josef Pelcl, 1898, 148 s.
- LEE, R. W. *The Elements of Roman Law with a Translation of the Institutes of Justinian*. London : Sweet & Maxwell, 1956 / 1992 (4. vyd., 6. dotisk), xxviii+499 s., ISBN 0-421-01780-5
- LEVY, Ernst. *West Roman Vulgar Law. The Law of Property*. Philadelphia : American Philosophical Society, 1951, xix+305 s.
- MANVILLE, Philip Brook. *Il cittadino e la polis. Le origini della cittadinanza nella Atene antica*. Genova : ECIG, 1999, 284 s., ISBN 88-7545-865-0
- MARTINI, Remo. *Diritti greci*. Bologna : Zanichelli, 2005, viii+215 s., ISBN 88-08-07083-2
- MAUDUIT, Jacques A. *Keltové*. Praha : Panorama, 1979, 208+16 s.
- MITHEN, Steven. *Konec doby ledové. Dějiny lidstva od r. 20.000 do r. 5000 př. Kr.* Praha : BB Art, 2006, 733 s., ISBN 80-7341-768-5
- MOMMSEN, Theodor. *Römische Geschichte*. (Gekürzte Ausgabe). Phaidon-Verlag, Wien – Leipzig, 1932 (Gekürzte Ausgabe), 984 s.
- MOMMSEN, Theodor. *Römisches Staatsrecht*, III, Leipzig : S. Hirzel, 1888, xviii+832 s.
- MOSCATI, Sabatino. *Foiničané*. Praha : Orbis, 1975, 240+xl+iv s.
- MUSTI, Domenico. *Magna Grecia. Il quadro storico*. Roma – Bari : Laterza, 2005, 462 s.
- MUSTI, Domenico. *Storia greca. Linee di sviluppo dall'età micenea all'età romana*. Roma – Bari : Laterza, 2006, 934 s.
- NAVA, Maria Luisa (a cura di). *Le stelle della Dauna. Dalle scoperte di Silvio Ferri agli studi più recenti*. Foggia : Banca del Monte di Foggia, 1988, 219 s.
- OGILVIE, Robert Maxwell. *Le origini di Roma*. Bologna : Mulino, 1995, 233 s., ISBN 88-15-05041-8
- PALLOTTINO, Massimo. *Genti e culture dell'Italia preromana*. Roma : Jouvence, 1981, 136 s.

- PALLOTTINO, Massimo. *Etruscologia*. Milano : Hoepli, 1984, 564+cxviii s., ISBN 88-203-1428-2
- PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filozofie. Přednášky z antické filozofie*. Praha : Vyšehrad, 1996, 360 s., ISBN 80-7021-195-4
- PATOČKA, Jan. *Sókratés. Přednáška z letního semestru 1947*. Praha : BN (samizdat), Praha, 1985 (přetisk vydání z r. 1977), 138 s.
- PETRUCCI, Aldo. *Corso di diritto pubblico romano*. Torino : Giappichelli Editore, 2012, xi+493 s., ISBN 978-88-348-3602-6
- *Podivuhodné archeologické objevy. Etruskové a Římané. Cesty, objevy, rekonstrukce*. Praha : Euromedia Group, 2001, 234 s., ISBN 80-242-0555-6
- PRAYON, Friedhelm. *Etruskové. Historie, náboženství, umění*. Praha : NS Svoboda, 2002, 108 s., ISBN 80-205-1029-X
- PULTROVÁ, Lucie; URBANOVÁ, Daniela; MALÁ, Marie; ŠUBRT, Jiří. *Archaická latina*. Praha : Karolinum, 2006, 187 s., ISBN 80-246-1165-1
- REBRO, Karol; BLAHO, Peter. *Rímske právo*. Bratislava – Trnava : Iura Edition, 2003 (3. vyd.), 497 s., ISBN 80-89047-53-X
- ROBINSON, Olivia F. *The Criminal Law of Ancient Rome*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1996, x+212 s., ISBN 0-8018-6757-6
- ROSELAAR, Saskia T. *Public Land in the Roman Republic. A Social and Economic History of Ager Publicus in Italy, 396 – 89 BC*. Oxford : Oxford University Press, 2010, x+360 s., ISBN 978-0-19-957723-1
- RÜPKE, Jörg. *Domi militiae. Die religiöse Konstruktion des Krieges in Rom*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1990, 312 s., ISBN 3-515-05679-3
- RÜPKE, Jörg. *Náboženství Římanů*. Praha : Vyšehrad, 2007, 344 s., ISBN 978-80-7021-807-5
- SASKA, Leo František; GROH, František. *Mythologie Řekův a Římanův*. Praha : I. L. Kober, BD, 268 s.
- SASSATELLI, Giuseppe; DONATI, Angela (a cura di). *Storia di Bologna. I. Bologna nell'antichità*. Bologna : Bononia University Press, 2005, 811 s., ISBN 88-7395-109-0

- SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha : Odeon, 1989, 467 s., ISBN 80-207-0070-6
- SELTENREICH, Radim (vedoucí autorského kolektivu). *Dějiny evropského kontinentálního práva*. Praha : Linde, 2004 (2. vyd.), 852 s. ISBN 80-7201-490-0
- SETTIS, Salvatore; PARRA, Maria Cecilia (a cura di). *Magna Graecia. Archeologia di un sapere*. Milano : Mondadori Electa, Milano, 2005, 475 s., ISBN 88-370-3632-9
- SHERWIN-WHITE, Adrian Nicholas. *The Roman Citizenship*. Oxford : Clarendon Press, 1973 (reprint 2001), x+486 s., ISBN 0-19-814847-X
- SKŘEJPEK, Michal. *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*. Pelhřimov : Vydavatelství 999, 1999, 317 s., ISBN 80-901064-8-X
- SKŘEJPEK, Michal. *Poodkryté tváře římského práva*. Praha : Havlíček Brain Team, 2006, 198 s., ISBN 80-903609-3-9
- SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011, 350 s., ISBN 978-80-7380-334-6
- SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo v datech*. Praha : C. H. Beck, 1997, xi+114 s., ISBN 8-7179-123-7
- STORONI MAZZOLANI, Lidia. *L'idea di città nel mondo romano. L'evoluzione del pensiero politico di Roma*. Firenze : Le Lettere, 1994, 163 s., ISBN 88-7166-183-4
- STRAUSS, Leo. *Obec a člověk*. Praha : Oikoymenh, 2007, 255 s., ISBN 978-80-7298-116-8
- SZLEZÁK, Thomas A. *Za co vděčí Evropa Řekům. O základech naší kultury v řecké antice*. Praha : Oikoymenh, 2014, 303 s., ISBN 978-80-7298-496-1
- TODD, Stephen C. *The Shape of Athenian Law*. Oxford : Clarendon Press, 1995, xiv+433 s., ISBN 0-19-815023-7
- TORELLI, Mario. *La forza della tradizione. Etruria e Roma: Continuità e discontinuità agli albori della storia*. Milano : Longanesi, 2011, 346 s., ISBN 978-88-304-2734
- TORELLI, Mario (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, 671 s., ISBN 0-500-51033-4

- URBANOVÁ, Daniela; BLAŽEK, Václav. *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písmo*. Brno : Host, 2008, 296+32 s., ISBN 978-80-7294-292-3
- ÜRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. Praha : Orbis, 1968, 258 s.
- VANČURA, Josef. *Agrární právo římské republiky*. Praha : Bursík & Kohout, 1908, 305 s.
- VIDMAN, Ladislav. *Od Olympu k Panteonu. Antické náboženství a morálka*. Praha : Vyšehrad, 1997 (2. vyd.), 232 s., ISBN 80-7021-221-7
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha : Brána, 2000 (5. vyd.), 454 s., ISBN 80-7243-097-1
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a králové starého Egypta*. Praha : Brána, 2005 (3. vyd.), 360 s. ISBN 80-7243-267-2
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Dějiny psané Římem*. Praha : Mladá fronta, 1967, 384 s.
- ZUCCA, Raimondo. *I popoli italici e le origini di Roma*. Milano : Jaca Book, 2004, 63 s., ISBN 88-16-43629-8

Články:

- Luciano AGOSTINIANI. *The Language*. In: TORELLI, Mario (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, 671 s., ISBN 0-500-51033-4, s. 485 – 499
- BELLE, Elise M. S.; RAMAKRISHNAN, Uma; MOUNTAIN, Joanna L.; BARBUJANI, Guido. *Serial Coalescent Simulations Suggest a Weak Genealogical Relationship Between Etruscans and Modern Tuscans*. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 23. květen 2006, Washington, D.C. : The National Academy of Sciences, s. 8012 – 8017
- BRIQUEL, Dominique. *The Origins of the Etruscans: A Controversy Handed Down From Antiquity*. In: TORELLI, Mario (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, 671 s., ISBN 0-500-51033-4, s. 43 – 51

- CASCIONE, Cosimo; MASI DORIA, Carla. *Du bilinguisme juridique dans le monde antique*. In: *European Review of Private Law*, 5 – 6, 2012, s. 1199 – 1214
- DE SIMONE, Carlo. *The Tyrrheni of Lemnos*. In: TORELLI, M. (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, 671 s., ISBN 0-500-51033-4, s. 501 – 505
- FALADA, David. *K případu svatého Pavla*. In: KNOLL, Vilém (ed.). *Acta historico-iuridica pilsnensia 2007. Soudy a soudci v antickém Římě. Sborník z VIII. mezinárodní konference právních romanistů České republiky a Slovenské republiky pořádané Právnickou fakultou Univerzity Karlovy ve dnech 31. 3. – 1. 4. 2006*, Plzeň : Aleš Čeněk, 2008, ISBN 978-80-7380-107-6, s. 11 - 20
- HELLSTRÖM, Pontus. *Období starověkého Řecka. 1100 – 31 př. n. l. Zrod moderní Evropy*. In: BURENHULT, Göran (ed.). *Velké civilizace. Kultura a společnost starověku*. Praha : Argo, 2006, 463 s., ISBN 80-7203-778-1, s. 143 – 147
- MATHISEN, Ralph W. *Peregrini, Barbari, and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire*. In: *American Historical Review*, 4, 2006, ISSN 0002-8762, s. 1011 – 1040
- MENICHETTI, Mauro. *Political Forms in the Archaic Period*. In: TORELLI, Mario (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, 671 s., ISBN 0-500-51033-4, s. 205 – 225
- SCHIAVON, Alvise. *Il ruolo „attivo“ del cittadino nell’esperienza giuridica romana: uno sguardo alle fonti epigrafiche*. In: CORTESE, Fulvio; SANTUCCI, Gianni; SIMONATI, Anna (a cura di). *Dallo status di cittadino ai diritti di cittadinanza*. Napoli : Editoriale scientifica, 2014, 312 s., ISBN 978-88-6342-661-8, s. 221 – 239.
- SHERWIN-WHITE, Adrian Nicholas. *The Roman Citizenship. A Survey of Its Development Into a World Franchise*. In: TEMPORINI, Hildegard (hrsg. von). *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, I.2, Recht / Religion / Sprache und Literatur (bis zum Ende des 2. Jahrhunderts v. Chr.)*. Berlin – New York : Walter de Gruyter & Co., 1972, s. 23 – 58
- STEINGRÄBER, Stephan. *Etruscan Urban Planning*. In: TORELLI, Mario (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, 671 s., ISBN 0-500-51033-4, s. 291 – 311

- STLOUKALOVÁ, Kamila. *Vztah rodičů a dětí ve starověkém Římě*, in: VOJÁČEK, Ladislav; TAUCHEN, Jaromír (eds.). *III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů. Sborník z konference*. Brno : Masarykova univerzita, 2015, 366 s., ISBN 978-80-210-7938-0, s. 303 – 317
- STOPPONI, Simonetta. *Relations with Neighboring Peoples*. In: TORELLI, Mario (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, 671 s., ISBN 0-500-51033-4, s. 181 – 190
- TORELLI, Mario. *Etruscan Religion*. In: TORELLI, Mario (ed.). *The Etruscans*. London : Thames & Hudson, 2001, 671 s., ISBN 0-500-51033-4, s. 273 – 289
- TUORI, Kaius. *The Magic of Mancipatio*. In: *Revue Internationale des droits de l'Antiquité*, LV, 2008, s. 499 – 521.
- URBANOVÁ, Daniela. *Faliština*. In: *AVRIGA. Zprávy jednoty klasických filologů*, 1 – 2, 2006, s. 5 – 21
- WALBANK, Frank William. *Nationality as a Factor in Roman History*. In: *Harvard Studies in Classical Philology*, 76, 1972, ISBN 978-067-4726-772, s. 145 – 168
- ZWINGLEROVÁ, Erla. *Itálie před Římany*. In: *National Geographic Česká republika*, 1, 2005, s. 96 – 119

Slovníky, encyklopedie, atlasy:

- *Ottův slovník naučný : Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí*. Praha : Jan Otto, 1888 – 1909. 28 sv.
- *Atlas světových dějin, 1. díl, Pravěk – Středověk*. Praha : Kartografie Praha, 2007, 52 s., ISBN 978-80-7011-343-1
- BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. Praha : Academia, 1994 (2. vyd.), 471 s., ISBN 80-200-0243-X
- *Basilicata, Calabria. Guida d'Italia del Touring Club Italiano*. Milano : Touring Club Italiano, 1980, 714+40 s.

- DEL GIUDICE, Federico (collana diretta da); VENITELLI, Maria Rosaria; CRASTO, V. (collaborazione); GUARINO, Antonio (introduzione). *Dizionario giuridico romano*. Napoli : Simone Editore, 2000, 556 s., ISBN 88-244-1863-5
- DEL GIUDICE, Federico (ideazione e coordinamento); VENITELLI, Maria Rosaria; PETROSINO, Costantino (collaborazione). *Dizionario storico del diritto italiano ed europeo*. Napoli : Simone Editore, 2000, 335 s., ISBN 88-244-1863-5
- DELLO RUSSO, William. *Sicilia Antica. Guida archeologica a 40 parchi, siti e musei da non perdere. Ancient Sicily. Archeological Guide to 40 Parks, Sites and Museums not to be Missed*. San Vendemiano (TV) : Sime Books, 2016, 221 s., ISBN 978-88-99180-37-9
- *L'Italia Antica. Siti, musei e aree archeologiche*. Milano : Touring Club Italiano, 2002, 376 s.
- Kolektiv. *Kapesní atlas světových dějin (I. + II.)*. Praha : Kartografie, 1976 (I. díl), 1982 (II. díl), 82 + 38 s. (I. díl), 172 + 29 s. (II. díl)
- Kolektiv. *Slovník antické kultury*. Praha : Svoboda, 1974, 718 s.
- LÖWE, Gerhard; STOLL, Heinrich Alexander. *ABC antiky*. Praha : Ivo Železný, 2005, 467 s., ISBN 80-237-3938-7
- *Magna Grecia. Puglia, Basilicata, Calabria: colonie greche e romane, villaggi brettii e lucani*. Milano : Touring Club Italiano, 2007, 128 s., ISBN 978-88-365-4182-9
- MALINA, Jaroslav a kol. *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno : Akademické nakladatelství CERM, 2009, 304 s., ISBN 978-80-7204-560-0
- NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*. Praha : Libri, 2004, 215 s., ISBN 80-7277-264-3
- NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*. Praha : Libri, 2003, 228 s., ISBN 80-7277-125-6
- PRAŽÁK, Josef M.; NOVOTNÝ, František; SEDLÁČEK, Josef. *Latinsko – český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha : Československá grafická unie, 1937 (10. vyd.), xii+1348 s.

- *Sicilia. Guida d'Italia del Touring Club Italiano*. Milano : Touring Club Italiano, 2007, 1040 s., ISBN 978-88-365-4346-5
- *Toscana. Guida d'Italia del Touring Club Italiano*. Milano : Touring Club Italiano, 1997, 990+52 s., ISBN 88-365-0948-7

Ostatní literatura:

- LEVI, Carlo. *Cristo si è fermato a Eboli. Saggi introduttivi di Italo Calvino e Jean-Paul Sartre*. Torino : Giulio Einaudi Editore, 1990, xix+242 s., ISBN 88-06-17727-3
- LEVI, Carlo. *Kristus se zastavil v Eboli*. Praha : Melantrich, 1957, 211 s.

Internet:

- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5031974.stm>, přístup 31. května 2006
- <http://news-service.stanford.edu/news/2006/may17/mountain-051706.html>, přístup 17. ledna 2009
- www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.0509718103, přístup 17. ledna 2009
- <http://web.unife.it/progetti/genetica/Guido/pdf/Belle%20PNAS.pdf>, přístup 17. ledna 2009
- <http://www.perseus.tufts.edu/hopper>, přístup 31. srpna 2015
- <https://archive.org/stream/inscriptioneslat01dessuoft#page/52>, přístup 9. prosince 2015
- <http://www.attalus.org>, přístupy průběžně 2012 – 2015

ANOTACE

Aby se mohlo římské právo vůbec vytvořit a fungovat, bylo nutné, aby se vytvořila komunita lidí, která se identifikuje ve vztahu ke svému okolí. Právní normy, které v této komunitě vznikly, a které byly na počátku jejich hypotetické existence velmi jednoduché, byly postupem času a v souvislosti s tím, jak se ona komunita vyvíjela, dále rozvíjeny. Výsledkem je pak propracovaný systém římského práva, který k nám promlouvá dodnes. Předkládaná práce se snaží vystihnout základní procesy při formování římského národa a při jeho cestě k definici římského občanství. V případě Římanů se ale nemůžeme přidržit jednoduchých definičních znaků, jako je jazyk (protože latinský jazyk sdílely i další národy starověké Itálie) nebo náboženství (protože antický polyteismus prostupoval jednotlivými kulturami dané doby) nebo teritorium. Práce tedy otevírá náhledy do průniku římské kultury s těmi starověkými kulturami, s nimiž měla mnoho příbuzného, a které ji do značné míry formovaly a věnuje se i roli náboženství při formování prvotní římské společnosti. Výsledkem je pak pokus o definici římského národa, tedy personálního prostoru pro vznik a vývoj římského práva a přiblížení interakce mezi formálním právním institutem (*civitas romana*) a živým sociálním organismem (*populus romanus*).

ABSTRACT

As a pre-requisite for the Roman law to come into existence, a community of people had first to emerge; a community identifying itself *vis-à-vis* its surroundings. Legal norms that came into being in such community, rather simple legal norms at the time of their hypothetical origin, were gradually developed in line with the development of such community throughout the times. The outcome is an elaborated system of Roman law that communicates with us even today. The presented paper endeavours to shed some light at some profound aspects of the formation of the Roman nation on its road to the definition of the Roman citizenship. In the case of the Romans we cannot use simple definition features, such as the language (as the Latin language was shared by other peoples of the ancient Italy) or the religion (as the ancient polytheism intertwined various cultures of the given times) or a territory. The paper offers views into the combinations of the Roman culture with those other ancient cultures that shared numerous aspects with it and that had a formatting effect on it. It also addresses the role of the religion in the formatting process of the original Roman society. The result is an attempt for a definition of the Roman nation, *i.e.* the personal area serving the creation and development of the Roman law and a description of the interaction between a formal legal element (*civitas romana*) and a living social organism (*populus romanus*).

KLÍČOVÁ SLOVA

civitas romana, římské občanství, římské právo, římský národ

KEY WORDS

Civitas romana, Roman citizenship, Roman law, Roman nation